

forrás

SZÉPIRODALOM, SZOCIÓGRÁFIA, MŰVÉSZET

Szepesi Attila: Kiszebábok

Ágh István, Buda Ferenc,
Tornai József versei

Kötter Tamás, Térey János,
Zelei Miklós prózája

Sümegei György tanulmánya

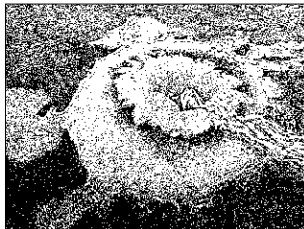
Perlrott Csaba Vilmos festményei

2017

JÚNIUS

forrás

49. ÉVFOLYAM 2017. 6. SZÁM

Szepesi Attila	3	Kiszebábok (barbár szonettek – versciklus)
Kötter Tamás	10	Szabadíts meg a gonosztól
Buda Ferenc	19	Várom a vonatom (vers)
Térey János	22	Próba Gróffal
Ágh István	27	Szindbád 2017 (vers)
Tornai József	30	Maximák; Mintha; Röpülj, madár, röpülj... (versek)
Zelei Miklós	32	Mandulafecske
Kiss Benedek	36	Élettöredékek
Győri László	53	A rossz tanár; Teaivók; Fölakasztották Füvesit; Ami még hátravan (versek)
Füzi László	58	A világ változása (II. rész)

Sümegei György	86	Perlrott Csaba Vilmos a Kecskeméti Művésztelepen
Rónay László	120	A klasszicista ideál (Sipos Lajos: Modernitások, alkotók, párbeszédek)
Pintér Lajos	127	Egy főszerkesztő emlékezete (Emlékezés a 80 éve született Hatvani Dánielre)

Perlrott Csaba Vilmos festményei (© Hungart)

forrás

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT •
Megjelenik havonként • Főszerkesztő: Füzi László • Kecskemét
 Megyei Jogú Város és a Katona József Társaság folyóirata •
 Kiadja a Kecskeméti Kortárs Művészeti Műhelyek Nonprofit Kft.;
 Felelős kiadó: Füzi László • A szerkesztőség címe: 6000 Kecskemét,
 Kápolna u. 11.; Telefonszáma: 76/482-223; Honlapcím: www.forrasfolyoirat.hu; E-mail cím: forras@mail.datanet.hu • Tördelés:
 VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@fibermail.hu •
 Nyomdai kivitelezés: Print2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.;
 Tel.: 501-240; Felelős vezető: Szakálas Tibor

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Pintér Lajos** (szerkesztő), **Bosznay Ágnes** (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Bahget Iskander, Dobosi Eszter, Komáromi Attila** • Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. • A borítón Benes József Forrás című munkája • A borítót és a tipográfiát tervezte: Zalatnai Pál • Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! • Terjeszti a Lapker Rt. 1097 Budapest, Táblás u. 2. • Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu Belföldi előfizetési díj: 4800,- Ft • Index: 25947 • HU ISSN 0133-056X

Szepesi Attila

Kiszebábok (barbár szonettek)

„A bestiák meghozták a kikeletet,
ugyan kinek lehet ellene kifogása?
A halottak már évezredek óta enyhe gúnnyal
nézik a felettük történőket...”

(Weöres Sándor)

Ágbog-királyság

*Három összekuszálódott orgonabokor mélyén
alapítottam meg beregszászi gyerekkoromban az Ágbog-
királyságot. Nem tudott róla senki, népes birodalom volt pedig,
futkosó hangyák, lomha csigák, párban vonzóuló
ikerbogár-bodobácsok lakták. Néha odatévedt egy-egy
lüktető torkú faligyík és szőrmók-potrohú dongó. Fönt, az
emeleten még egy fűszálakból és pihetollakból rakott madár-
fészek is hozzátartozott, ki-be hussanó lakóival. Idegen
föld volt az utca, ahol nótázva föl-alá
masíroztak az orosz katonák, kószáltak a háború
kibombázta mezítlábas földönfutók, akik néha hosszan
nyomták a kapucsengőt: rákokat, csőrös csukát vagy épp
hemzsegető csikhalakat hoztak lapulevéllal bélelt
kosarukban nagyanyámnak.*

A rózsaszín szamarak szigete

Egyszer megállított az utcán harmadik szomszédunk, a féllábú Kabók bácsi, aki naphosszat kapujuk előtt pipázott a lócán. Megkérdezte, hallottam-e már rózsaszín szamarokról. Olyanok nincsenek, mondtam, mire ő kajánul elmesélte: vannak bizony, még hozzá egy messzi szigeten, ahol ő is járt a Nagy Háborúban, amikor a szerbek sokukat foglyul ejtették, és havas hegyeken át étlen-szomjan a tengerpartig terelték. Közben elfagyott a fél lába, amputálni kellett. Elvitték őket aztán gőzhajón egy szigetre, ahol rózsaszín szőrű, piros szemű szamarak éltek - még iázni is csak cérnavékony hangon tudtak. Szép táj lett volna a zúgó tengernél, csupa narancsliget meg ciprus, de a fogolytáborból csak kevesen vergődtek haza, sokukat elvitte a kolera meg a vérhas.

Paradicsom

Amikor a negyvenes évek végén kezdtek hazatámolyogni a hadifoglyok Szibériából, nagyanyám gyakran kiállt beregszászi kapunkba és messzire bámult, napkelet felé. Nagyapát várta, aki ekkor – nem tudta senki – évek óta egy ungvári tömegsírban aludta utolsó utáni álmát. Néha azt motyogta, vállát vonogatva: ki tudja, Kálmán a lágerben tán összeleledett egy csinos bárisnyával, és ott él valami behavazott és füstöt pöfkelő orosz faházikóban. Dudorászni kezdett egy bolondos kuplét: Schneeflocken, so-o weiss... Mégis, ha másnap megnyomta valaki a kapucsengőt, futva futott a kerten át, végig a derűsen pirosló paradicsomsoron.

Zeppelin gróf léghajója

Beregszászi kényszerlakhelyünkön, a fáskamra fölbemászók és százlábúak futkosta zugában találtam egy köteg folyóiratot. A házban Suara tanítóék laktak, akik a front elől nyugatra menekültek. A képek közt alig lehetett felismerni a csigák csillámló ösvénye alatt a fehér lován feszítő Horthyt, a Szent Jobb-körmenet

*forगतatgát, Scott kapitány szél cibálta
sátrát a hómezőn. A pohos Göhringet egy elejtett
szarvasbikával. A szaharai tevekaravánt meg a kétfejű
borjút. A hetykebajszú Jávor Pált és a Mágнас Elza holt-
tetemét rejtő kopott bőrröndöt. A kalapos Pipás Pistát, az
alföldi tanyavilág vérgőzös rémét, aki
valójában asszony volt. És Zeppelin gróf felhőkarcolók fölött
lebegő szivarforma léghajóját.*

Hazátlanok

*Budapestre áttelepülőben
1950 júniusában óraszám várakoztunk a csapi állomáson a
mozdonyra, mely átgördíti holminkkal teli
vagonunkat a Tisza hídján. Éjszaka volt, ültünk a fél-
homályos váróteremben, anyám, húgom meg én. Hirtelen
berontott három géppisztolyos ruszki és
ordítózni kezdett: ismerik őк a magunk fajta hazátlan, fasiszta
bitangokat, akik bűnözőket akarnak kicsempészni
a Szovjetunióból. Kiderült, leesett vagonunkról a plomba, és
arra gyanakodtak: elrejtettünk valakit a
bútorok közé. Egy martalóc mellénk állt ránk
szegzett géppisztollyal, a másik kettő meg átkutatta elem-
lámpa fényénél a rakományt, szuronnyal bele-beledöfve
egy-egy ruhával és ágyneművel teli zsákba.*

Pipafüst

*Erdélyi menekült, egykor dúsgazdag föld-
birtokos volt a pesti házunk harmadik emeletén lakó
roskadt öregúr, aki régi divat szerint
bricsesznaдрágot és lovaglőcsizmát viselt. Távol lakó
vénkisasszony lánya gondoskodott róla – hozott neki
zöldborsólevest, rakott krumplit, túrós-
csuszát. Amúgy magára zárta az időt, a kül-
világ bornírt mindennapjait. Örökké
mosolygott és pipázott. Egyszer elmesélte: az erdélyi
Retyezátban három medvét lőtt, sőt Afrikában is
vadászott. Megmutatta a falon a kafferbiválya-, a
gnú- meg a páros túlkű jávorantilop-koponyát és
a padlón szőnyegként elterülő
fekete sörényű oroszlánt.*

Kiskakas

*Nem tudható, ki volt a kiskakas október 23-án
estefelé, amikor a Parlamentben kialudtak a
fények, mert a Nagy Imrét egyelőre hiába váró és
baljósan morajló tömeg azt követelte: oltsák le az
épület tornya hegyében pöffeszkedő vörös csillag
lámpáit. A tér hirtelen homályba borult, és
akkor valaki cérnavékony
hangon azt kukorékolta: „Tűrtünk eleget, Rákosinak kötelet!”
A sokaságon végighullámozott a kacagás, hosszú esztendők
visszafojtott félelme és megaláztatása felszakadt. Többé már
nem volt visszaút, alku, reformokról való
cigánykodás. A felszabadult tömeg új és új
jelszavakat kezdett skandálni: „Le az ávóval! Ruzsík
haza! Vesszen Gerő!”*

Damaszkusz felé

*Mit láthatott félrecsúszott
cvikkerén át
Nagy Imre, amikor kilépett a
homályba borult térre, ahol csak az
újságokból csavart, baljós füstöt ontó
fáklyák világítottak. Megszeppent, derűs, el-
gyötört arcokon lobogott a lángok
bolyongó visszfénye. Zavarban volt, kereste
a szavakat – állítólag a
hátát bökődő ávós gépfegyverek előtt. Meg kellett
éreznie: az övéi vannak itt, akiből
vételgett. Lélekben tán
akkor vágott neki
a damaszkuszi útnak.*

Hosszú percek

*Csak három évtized múltán mesélte el gimnáziumi
iskolatársam élete legszörnyűbb és leghosszabb öt
percének történetét. Bár hogy valóban öt perc volt-e vagy
több, utólag sem tudja eldönteni. A Parlament előtt, a
hajdani Kúria épületénél állt 25-én, amikor ugatni kezdtek
a géppuskák. Földre vetette magát és elborzadva hallgatta a*

*golyók dobpergésre emlékeztető becsapódását. Kugli-
bábokként dőltek körülötte az emberek. Egy overallos férfi rá-
esett – hörgött és hányt. Haláltusájában rángott a keze-lába. Füst,
por és sikoly töltötte be a levegőt. Amikor elhallgattak a
fegyverek, óvatosan felemelte a fejét. Körös-körül agonizálók. Ki-
kecmergett a holttetem alól. Észrevette, hogy a fényképező-
gépe összetört. Otthagyta. Cikcakkban futni kezdett, de
azóta sem tudja, hogyan ért haza.*

Batu kán

*Elkoszlott, csurom-vér, sipka és
vállap nélküli ruszki katonaruhában, lőtt
hasi sebbel vitték be a Köztársaság téri párt-
ház ostroma után a Sebészeti Klinikára, ahol
azonnal megműtötték. Csak másnap tért magához, ám
hiába kérdezték, nem válaszolt. Ázsiai arc-
vonásai után úgy emlegették: Batu kán. Amikor
kissé összeszedte magát, azonnal ki akart
kelni az ágyból, de nem engedték neki. Minden ajtó-
nyitásra összerezzent. Gyanították, hogy a
forradalmárok oldalára állt ruszki katonaszökevény. Egyik
éjszaka nyoma veszett. Senki sem tudta, hová, sem az
ügyeletes nővér, sem a
bicebóca portás.*

A törpe

*A Práter utca egyik jellegzetes figurája volt a
gülü szemű törpe. Nyakatlan törzsén
akkora fej éktelenkedett, akár egy görög-
dinnye. A forradalom végnapjaiban a ruszki
tankok fel-alá dübörögtek a szűk józsefvárosi
síkátorokban. Néha összetorlódva meghököltek és
egyik-másik hirtelen lángra kapott. Kiugráltak belőlük a
vodka-mámoros kiskatonák. Összeviszva
lövöldöztek. Némelyiküknek lángolt a zubbonya és
ordítózva hánya-vetette magát a flaszteron. Senki sem
vette észre, hogy a járdaszélen árválkodó
szemeteskosár lassan tovább araszol és a
kapualjba beszökken alóla egy
kurta lábú törpe.*

Vámpírok bálja

*Hol rejtőztek, nem tudható, miféle föld alatti
lyukakból, fekáliabűzös odvakból szálltak – fekete
árnyékok – elő. Egyszerre itt voltak, duhogó
szárnyon vijjogva keringtek odafönn. Messziről nézve – arc-orr-
fül – egész emberformák. Mindegy nekik, nappal vagy
éj, hullafoltos pofával böfögve hányták a légi
bukfenceket. Szemükben a gyűlölet zöld parazsa. Nem
lehetett tudni, anya szülte-e őket, kifélék-mifélék. Dadogva-
makogva, trombitaharsogásban és fals dob-
dübögésben, összekapaszkodva ropták a vérivó vámpír-
táncot, míg szőrcsimbókos ülepük rotyogva-bugyborogva
ontotta a mocskot. Övük volt a letiport
ország, ráadásul láncra akarták verni
a Napot meg a Holdat.*

Kiszebábok

*Sáros csizmák, pántos saruk tipródnak napnyugat
felé, háttal a parázsló reménynek, János pap
napkeleti országának. Háttal a feldúlt otthonoknak, az újra-
ácsolt bitófáknak. Minek emlékezni a karácsonyi
pásztorok kántájára, a téltemető kisse-
bábok lángjára, a Szent Iváni máglyára, a Kisasszony-napi
fecskécsivitre, meg a szilveszteri álcás
forgatagra! Gyerünk, őrtornyok árnyékában, akna-
záron, bugyborgó mocsáron át, háttal a déli-
bábnak, szögesdrótokon át valami sosemvolt éden-
kert felé – tovább! Néhány
kurta óra a remény, összetört láncoké, kitarult és
újra becsapódó börtönajtóké: vár a
senki földje, a senki ideje!*

Alkímia

*Boldog-koromban a szövvényes vadonban sziszegő
kígyókkal, kajla kakukkal feleseltem és
füleltem óraszám a szálas tölgyek szél suttozta, ódon
regéit, vagy a rég elkondult harangok üdvözlését a
föld alól. Forrás tükrére hajoltam, villámló sárkány-
felhők hiába riogattak. Kívül az időn, kívül a
histórián füttyörészve róttam a görbe
mezsgyét a kincseket rejtő
hegyoldalon. Hangok nélkül is értettem a
fesző plánták, sásliliomok és csombor-
menták üdvözlését – nem bénítottak
fölösleges szavak. Este aztán hetykén hintáztam a kifli-
holdon, sivalkodó bőregerek, futkosó hangyák és
csigák mindentudó királya.*

Kötter Tamás

Szabadíts meg a gonosztól

Befejeztem az egyetemet, állást kellett találnom. Ez már a kilencvenes években sem volt könnyű feladat egy kezdő jogász számára, főleg, ha az illető vidékiként azt vette a fejébe, hogy ügyvédjelöltként folytatja pályafutását a fővárosban. Az egész szakmát a rokon kapcsolatok, múltból átmentett kiváltságok és kisebb-nagyobb szívességek bonyolult, és egy kívülálló számára kiismerhetetlen hálója szőtte be. Szerencsém volt. Egyik professzorom, aki különös jóindulattal viseltett irántam, beajánlott egy ügyvédi irodába.

„Itt jó helyed lesz, és biztos vagyok benne, hogy a szakma minden apró csínját-bínját meg fogod tanulni”, mondta útravalóul, amikor a dolgozószobájában közölte velem a jó hírt. Ugyanakkor arra is figyelmeztetett, hogy a Juhász fivérek – ő csak így emlegette leendő főnökömet, Gábort és a bátyját, Pétert – „nehéz természetűek és súlyosak”, ezért már most szól, hogy legyek ésnél, és ha nem muszáj, ne ártsam magam az üzleti ügyeikbe. Bármennyire akartam is ezt az állást, akármennyire vágytam rá, hogy egy szép napon pesti ügyvéd legyek, mégis elgondolkodtam drága professzorom figyelmeztetésén. Vajon mit jelenthetnek ezek a vészjósló jelzők, találgattam magamban szerény kis földszinti albérletem homályában. Azt tudtam a professzoromról, hogy a Szeged környéki tanyavilágból származik, amit le sem tudott volna tagadni. Hiába élt és tanított közel negyven éve Pesten, ízes, semmivel sem összetéveszthető tájszólását nem vetkőzte le. Úgy okoskodtam hát, hogy valamiféle, a betyárokkal kapcsolatos kifejezésekkel állok szemben. Nyilván arra utalhatnak – amire egyébként maga Sós tanár úr is figyelmeztetett –, hogy ne nagyon okoskodjon az ember velük, mert könnyen megjárhatja. A kiszámítható rossz még mindig jobb, mint az, amiről semmit sem tudunk, vagy éppen a semmi, győzködtem magam, miután úgy éreztem, hogy sikerült a szavak értelmét és egyben a figyelmeztetés lényegét megfejtennem. Egyúttal magamban szent fogadalmat is tettem, hogy minden körülmények közt ügyvédi eskümhöz híven járok el, és természetesen nem ütöm az orrom a Juhászok ügyeibe.

Gábor negyven körül járhatott, széles vállú, szőke haját hátrafésülve hordta. Vízilabdás alkat volt, a többi férfi nagy bánatára és bosszúságára, már pusztán megjelenésével azonnal felkeltette a nők érdeklődését. Mindehhez még választékosan is öltözködött. A karcsúsított öltönyök, a teveszőr télikabát, a kézzel varrott cipők, a színükben és mintázatukban egyformán visszafogott nyakendők arisztokratikus megjelenést kölcsönöztek neki. Ne feledkezzünk meg róla,

abban a korban járunk, amikor a férfiak valamilyen megmagyarázhatatlan okból, vagy máig sem tisztázott, különös félreértés folytán almazöld és padlizsánlila öltönyökben jártak. Gábor később nekem ajándékozta néhány megunt öltönyét, nyakkendőjét, és egyszer Bécsben vett nekem egy vadonatúj télikabátot. Mindegyiket át kellett alakíttatnom a szabóval, mert nagyon voltak rám. A télikabát is, pedig az új volt. Ez is jellemző volt rá: meg sem kérdezte a méreteimet, magára próbálta fel.

Leendő főnököm egyáltalán nem úgy nézett ki, mint aki nehéz természetű vagy súlyos lenne.

A dolgozószobájában fogadott, végig kedves volt velem. Az ügyvédi hivatásról beszélt, nagyon szépen, igaz, nem sokáig. A szobát jó ízléssel, Art Deco bútorokkal rendezték be. A padlót hatalmas perzsaszőnyeg borította. A párnázott ajtó nemcsak a szobában folyó tárgyalásoknak, hanem Gábor napközbeni lezongzáinak is diszkrét légkört biztosított. Nagyon szép nők jártak hozzá, állítólag jogi ügyekben. Amikor bekísérte valamelyiket, mindig rám kacsintott, mielőtt becsukta volna az ajtót. Az illető hölgy távozásakor pedig mindig feltűnően megtörölte a száját. Egy idő után rájöttem, hogy ez afféle jelzés volt. A domináns hím kijelöli a vadászterületének határait. Fölöslegesen.

A főnököm árnyéka túl nagy és súlyos volt ahhoz, hogy engem is észrevegyenek ezek a nők. Gyakran még a köszönésemet sem fogadták. Úgy vonultak be Gábor szobájába, mintha nem is léteznék. A nők miatt sokat irigykedtem Gáborra, de jobb híján igyekeztem jó pofát vágni a dologhoz. Egyszer megígérte, hogy összehoz egy ünnepelt színésznővel, aki rendszeresen járt hozzá jogi tanácsért. Az volt a terve, hogy majd jól megaláz a nő előtt, aki rögvést megsajnál, a szárnyai alá vesz, és persze azonnal meg is vigasztal. „Nincs gyereke”, magyarázta Gábor a terv pszichológiai részét, „felkeltjük a benne szunnyadó anyai ösztönöket”. A megalázás sikerült. Már nem tudom, hogyan került rá sor, csak arra, hogy majdnem elsírtam magam a végén. A színésznő, vagyis a terv másik része sajnos nem jött össze. Az egész kínos jelenet alatt csak bámult ránk. Rám úgy nézett, mint egy darab szarra, és miközben Gábor gyötört, semmiféle anyai érzés nem tükröződött az arcán. Nem vett a szárnyai alá, és teljesen biztos vagyok benne, eszébe sem jutott, hogy lefeküdjön velem. „Gabi, nekem a héten bemutatóm lesz, nem bírok el több feszültséget.” Ezzel hagyott ott bennünket.

Amikor legközelebb a főnököm hasonló tervvel állt elő, finoman elhárítottam.

A színésznős eset ellenére szerettem Gábornál dolgozni. Ahogy a professzorom megígérte, jó tanárnak bizonyult, s egy idő után már bonyolultabb jogi problémákkal is képes voltam önállóan megbirkózni. Az ügyek után, amelyeket elláttam, néha adott egy kis jutalmat, és gyakran meghívott felkapott éttermekbe. Összességében jól bánt velem, én pedig cserébe hálával, bizalommal, és szinte már gyermeki szeretettel fordultam felé. Meg persze tetszetek az öltönyök, amelyeket kaptam tőle.

Másnap munkába álltam, és még azon a héten megismertem Pétert. Három évvel volt idősebb Gábornál. Magasabb és szélesebb vállú volt, mint az öccse, de a haja ugyanolyan napszitta szőke. Ilyen, az északi népekre jellemző ártatlan szőke haját addig csak a külföldi reklámokban meg a videoklipekben láttam.

Angolszász, szögletes arcvonások tették tökéletessé Péter már így is filmsztárhoz mérhető külsejét. A Honvédban vízilabdázott, és nyert egy csomó érmet a csapátával. Mindezt Gábortól tudtam meg, aki úgy dicsekedett el ezekkel az eredményekkel, mintha nem is a bátyja, hanem ő nyerte volna meg a kupákat és érmeiket.

Péter üzletember volt, ami számomra akkor egy misztikus, megfoghatatlan fogalomnak tűnt. Egy ember, aki üzleteket csinál. Mégis, pontosan miféle üzleteket, tehettem volna fel ezt a logikus kérdést. Mindenfélét. Péter a rendszerváltás előtt főosztályvezető volt valamelyik minisztériumban. Aztán privatizált egy cérnagyárat, és más kétes ügyei is voltak. Egyszóval gyorsan meggazdagodott. Mindent összevetve, száz százalékgig megfelelt az üzletemberrel szemben támasztott elvárásoknak – legalábbis azokban a zavaros időkben.

Annak ellenére, hogy a gyár a harmadik kerületben volt, állandóan Gábor irodájában lebzseltem, a Bazilika mellett, a Hercegprímás utcában. Engem, ahogy mindenki mást, akit nem tartott méltónak rá, hogy megjegyezze a nevét, pajtásnak szólított. Pajtás, írd meg ezt, intézd el azt, menj el ebbe vagy abba a hivatalba... Úgy osztogatta az utasításokat, mintha az övé volna az iroda, amit az öccse minden alkalommal csendes belenyugvással vett tudomásul.

Azt, hogy a professzorom figyelmeztetése nem volt légből kapott, vagyis a Juhász fivérek valóban súlyosak és nehéz természetűek, fél év után személyesen is megtapasztalhattam.

Gábor munka után meghívott vacsorázni, ami szokása volt, így különösebben nem lepődtem meg rajta. Talán ez lehetett az oka, hogy az ezt követő események felkészületlenül értek. Igaz, ha látom előre, hogy néhány óra múlva, akaratomon kívül, mibe keveredek, akkor sem lett volna erőm szembefordulni Péterrel, aki váratlanul csatlakozott hozzánk. A vacsora alatt Gábor és a bátyja mindenféle üzletről meg nőkről beszélgettek. Szóba került a híres színésznő is, akiben minden igyekezetem és persze megaláztatásom ellenére sem tudtam felélesztani az anyai ösztönöket. Ezen a Juhászok jót nevettek. Különösen azon a mozzanaton mulattak jól, amikor a színésznő közölte velünk, hogy nem bírja a feszültséget. Jobb híján velük nevettem én is.

Mivel másnap munkanap volt, én csak módjával ittam. Velem ellentétben a Juhászok alaposan kitettek magukért. Jó néhány üres üveg sorakozott az asztalon, amikor befejeztük a vacsorát. Tizenegy óra körül járt az idő. Az étterem zárni készült. Gábor felvetette, hogy igyunk még egy italt az egyik közeli bárban. Mondtam nekik, hogy mennék haza, mert másnap korán kell kelnem. A bíróságon van dolgom. Fontos ügyben, bizonygattam távozásom indokoltságát.

„Pajtás!” Mást nem mondott Péter, de ennyi is elég volt, hogy elnémi a egyéb-ként is nevetséges magyarázkodásomat a másnapi tárgyalás jelentőségéről.

Gábor is egyetértően bólintott, és már le is intett egy taxit.

A taxis egy szót sem szólt, csak gonoszul vigyorgott, amikor Gábor bemondta a bár nevét. Olyan közel volt a hely, hogy láttam a villódzó feliratot a bejárat felett.

„Ötezer”, mondta a taxis, amikor megállt. Alacsony, vékony alak volt, fakó színű haját zsíros lófarokba fogta. Mellette ültem, de nem nézett rám. A műszerfalnak beszélt.

Nagy csönd telepedett a kocsira, amikor ezt a valószínűtlenül nagy számot kimondta. Nyilván csak néhány másodpercig tartott, de nekem hosszú perceknek tűnt, amíg valaki újra megszólalt.

„A kurva anyád”, üvöltötte el magát a főnököm kásás hangon. Újabb pillanatnyi csönd következett, de rövidebb volt, legalábbis rövidebbnek tűnt, mint az előző.

Aztán minden nagyon gyorsan történt. A kobra ügyességével váratlanul csapott le előbb rám, aztán Gáborra a taxis. Lefújta bennünket gázsprayvel. Vacak spray lehetett, biztos az Ecserin vagy valami hasonló helyen vette, mert csípni ugyan csípte a szememet, de a könnyem alig folyt tőle. Néhány másodpercre így is elveszítettem a látásomat. A zakóm ujjába töröltem a könnyeimet. Mire újra kinyitottam a szemem, a taxis szinte dermedten ült mellettem. A nyakát kalodába zárta Péter keze. Valami birkózófogást alkalmazhatott, mert a sofőr feje tiszta vörös volt, a szeme kigúvadt. Úgy nézett ki, mint aki menten megfullad. Kicsit kapálódzott még, mint a csirke, amikor elvágják a torkát, de gyorsan feladta. Teljes volt a káosz a kocsiban. Gábor azt óbégatta, hogy megvakul, ha valaki gyorsan nem hív egy mentőt. Én a szememet törölgettem és az ajtókilincset próbáltam kitapogatni, de amikor végre odatévedt a kezem, a tekintetem egy pillanatra találkozott Péterével. „Pajtás”, ennyit mondott, én pedig elengedtem a kilincset.

„Ne buziskodj itt nekem, mert kibaszlak a kocsiból!”, szólt rá Péter az öccsére, aki még mindig mentőt követelt. Nézzen inkább rám, mondta az öccsének. Ha én nem üvöltök, mint egy buzi, akkor ő se tegye. Erre a főnököm összeszedte magát, abbahagyta a jajgatást, de nem hallgatott el. A taxist kezdte el átkozni, és mindenféle dologgal fenyegette, amit tesz vele, ha újra látni fog. A taxisnak, függetlenül Gábor fenyegetéseitől (biztos voltam benne, hogy beváltja őket) egyébként sem jósoltam túl kellemes estét. Péter faszikámnak szólította, nem pajtásnak. „Faszikám, erre most nagyon rábasztál”, sziszegte a fülébe, majd tárgyilagos hangon hozzátette, de már Gábornak címezve: „Felvisszük a Gonoszhoz.”

Nem kérdeztem meg, hogy ki vagy mi az a Gonosz, és miért megyünk oda. Nyilvánvaló volt, hogy idő kérdése, és megtudom. Hátrapillantottam Gáborra. Már nem könnyezett, és nem is átkozódott. Összeszorított fogakkal és eszelős tekintettel a sofőr tarkóját bámulta.

„Itt jobbra, faszikám!”, „ott fordulj be balra”, irányította a taxist Péter. Egyébként csend volt. Időnként recsegett a rádió.

A taxis rövid ujjú inget viselt, a nyakában aranyláncon medál lógott. Harmincötnek néztem. A keze remegett, amikor sebességet váltott. Időnként lopva rám sandított, mintha segítséget várna tőlem. Pont tőlem, nevettem fel magamban. Faszikám, pont tőlem!? Fogoly voltam, akárcsak ő. Vele ellentétben engem nem Péter keze, hanem az akarata tartott fogva. Nem segíthettem rajta, és ezt egy idő után ő is megértette, mert már nem nézett rám, de a keze továbbra is remegett.

A Szabadság-hegyen, a katonai lakótelep alatt, egy buszfordulóban állíttatta meg Péter a kocsit. „Ott parkolj le, faszikám”, bökött rá a szabad kezével egy faházra. A bejárat fölé narancssárga betűkkel azt írták: *Koccintó*. Ezek szerint a

Gonosz nem egy hely, hanem egy ember, vontam le magamban a következtetést, amikor megálltunk úti célunk előtt. Ez jelenthet jót is, de rosszat is, okoskodtam magamban.

A Koccintó közönséges borozó volt, a végében bádogtetejű pulttal. Ma már ilyen helyek csak a külvárosokban vannak meg néhány rázós környéken, de akkor még tele volt velük a város. A berendezéssel nem sokat bajlódta. Csővázás műanyag székek és asztalok töltötték ki a teret, rendetlen összeviaskodásban. Kollégiumi vagy üzemi étkezdéből selejtezhették le őket. Nem volt sok fény.

Tömve volt vendégekkel. Sokan egyenruhában voltak. Felismertem a különféle tiszti rangjelzéseket, még katonakoromból emlékeztem rájuk. Vágni lehetett a füstöt.

A Gonosz pont úgy nézett ki, mint Bud Spencer. Fekete Sándornak hívták, és bekk volt abban a csapatban, amelyben egykor Péter is játszott. Akár a pap a gyónást, türelmesen végighallgatta Pétert. Nem szólt közbe, nem kérdezett semmit. Néha bólintott.

„Akkor üljön le szépen a kedves vendég”, mondta tettetett nyájjassággal a hangjában, miután Péter befejezte a mondandóját, és lenyomta a taxist az egyik székre.

Mint egy kiehézt farkszfalka, úgy vetették rá magukat a vendégek a taxisra. Lökdösték, pofozták, miközben mindenféle szar alaknak elmondták. Egy húzásra meg kellett innia egy nagy pohár rumot, amitől öklendezett, de végül nem hányt. Hangosan többször bocsánatot kellett kérnie Gábortól. Ezt a főnököm követelte ki. „Lehet, hogy süket vagyok, de nem hallom!”, nevetett fel tébolyult hangon, mire a taxis újra és újra elkezdte. Elénekeltek vele egy nótát, de hogy mit, arra már nem emlékszem. Egy ezredes megígérte neki, hogy a kazánház mögött agyon fogja löni, de két másik tiszt gyorsan arrébb rángatta. A Gonosz néha odament hozzá, és megkérdezte tőle, „hogY érzi magát a kedves vendég?”, aztán csak úgy haverilag meglegyintette a tarkóját. Nagy lapáttenyere volt. A taxis minden alkalommal előrebukott. A feje koppant az asztalon.

Hamar ráuntak, de akkor sem engedték el. Az egyik sarokban ült, és maga elé meredt. Időnként felemelte a fejét, és ijedten pislogott az ezredes felé, aki megígérte, hogy agyonlövi. Igyekeztem úgy tenni, mintha észre se venném.

Órák telhettek el. Elnyomott az alkohol és a fáradtság. Péter ébresztett fel. Hajnali három óra volt. A Koccintó már kiürült, csak a Gonosz rakosgatta az italosüvegeket a pult mögött. Megkérdeztem Pétert, hol a taxis. Azt felelte, hogy már elment.

„És Gábor?”

„Ő is hazament. Menj szépen te is haza”, felelte nyugodt hangon, és hozzátette: „Már vége van.”

Néhány nappal a koccintós eset után behívott magához Gábor. Azt hittem, a taxisról akar beszélni velem, de tévedtem. Meglepett, amit mondott. Azzal állt elő, hogy szeretné, ha tudnám, hogy ő is vízilabdázott. Mondtam neki, hogy ezt eddig tényleg nem tudtam, azt hittem, csak a bátyja játszott. „Nem”, mondta Gábor, és egyenesen rám nézett. Láttam, hogy az egész teste megfeszül. „Én is

játszottam. Már tizennégy éves koromban bemutatkoztam az első osztályban.” Nem tudtam, mit vár tőlem, elismerést, csodálatot, vagy valami mást, így eléggé bénán csak annyit mondtam: „Ez nagyon klassz.” „Az, klassz”, mondta ő is, aztán intett, hogy most már mehetek. Megemlítettem még neki valamit az egyik ügyről, amin éppen dolgoztam, de nem figyelt rám. „A Fisch helyett cseréltek be”, motyogta maga elé, miközben az íróasztal lapjára szegezte a tekintetét.

A főnököm soha nem hozta szóba az estét a Koccintóban, s bár tudni akartam, mindennél jobban tudni akartam, mi történt a taxissal, nem volt bátorságom megkérdezni. A következő néhány napban megvettem a legolvasottabb napilapokat, de egyikben sem írtak eltűnt vagy meggyilkolt taxisról. Megnyugodtam, és lassan megfeledkeztem a dologról.

Gábor a barátainak sem mesélte el az esetet, pedig, ahogy ez már a férfiak közt szokás, gyakran szórakoztatták egymást a kalandjaikkal. A színésznős történetet például gyakran elmondta társaságban. Utólag végighallgatva el kellett ismer-nem, hogy tényleg vicces helyzet volt. Főleg a színésznő bamba tekintete, ahogy bámult ránk, és utána a hisztérikus kifakadása. Gábor szinte már valósághűen tudta utánózni a nő sipákoló hangját. Minden alkalommal, amikor szóba került az eset, együtt nevettem a többiekkel.

Eltelt egy év. Visszajöttek a kommunisták. Horn Gyula lett a miniszterelnök. Pétert egyre ritkábban láttam, elmaradozott az irodából. Azt hallottam, hogy a csecsenekkel üzletel, ami nem jelentett túl sok jót. Ezt a vad, kaukázusi népet akkoriban különös, félelemmel vegyes tisztelettel emlegették városszerte. Először is legyőzték az oroszokat, akiket mindenki utált. Másodszor az a hír járta róluk, hogy kegyetlen bosszút állnak mindenkin, aki megsérti a becsületüket, de leginkább az üzleti érdekeiket. Mindenki a csecsenekről beszélt. Sokan az ismerőseim közül, megbízható forrásokra hivatkozva, pontosan tudni vélték, hogy a csecsenek hol, mikor és hányat tettek el láb alól. Milyen helyeket zsarolnak, és hová járnak a kurváikkal szórakozni. Bevallom, én egyetlen csecsent sem láttam. Engem valahogy elkerültek. A kilencvenes évek végén állítólag Nyugatra mentek a gazdagabb zsákmány reményében, így később sem volt módom megfigyelni őket, vagy legalább személyesen találkozni velük. Még az is lehet, hogy Péter csecsenjei nem is léteztek, és a gyárat nem ők, ahogy állította, hanem valamelyik bank vette el. Bár a módszerek különbözőek voltak, az eredmény ugyanaz lett. Péternek elűszott mindene. Majdnem mindene.

Újra feljárt az irodába. Onnan telefonált, intézte az ügyeit, próbálta menteni a menthetőt. Akkoriban még nem volt mobiltelefon, pontosabban volt, de előbb akkora volt, mint egy aktatáska, kicsit később meg, mint egy féltégla. Még sms-t sem tudott küldeni. Kizárólag telefonálni lehetett vele, pofátlanul magas percdíjért. Csak az igazán tehetősek meg a nagy cégek engedhették meg maguknak. A főnököm mindig figyelmeztetett, hogy ne hívjak mobilt, mert drága.

Péternek már a csecsenek sem adtak pénzt, egy uzsorástól vett fel kölcsönt. Zöld Gusztávnak hívták. Egykor magyarnóta-énekes volt, de már visszavonult. Állítólag valamikor híres volt, és még Bangó Margittal is énekelt együtt, de akkor

már senkit sem érdekelt a magyar nóta. Mindenki technót hallgatott és olyan helyekre járt, mint a Speed Diszkó. Zöld úrnak az egészsége sem volt a régi, szívproblémái voltak, és gyakran fulladt. Ezt onnan tudom, hogy egyszer, amikor Péter késett a törlesztőrészlettel, feljött Gábor irodájába. Aznap pont nem működött a lift, kifulladt, mire felért a másodikra. A testőre támogatta be. Szakadt róla a víz, és vörös volt a feje. A konyakot sem fogadta el, vizet kért helyette. Akkor mondta, hogy szíves, és nem szabad megerőltetnie vagy felizgatnia magát. „Márpedig Juhász úr alaposan felidegesített”, mondta feddően Gábornak.

Az uzsorásoknak szokásuk volt, hogy rájárnak az adós rokonaira. Úgy gondolták, hogy, akárcsak az ókorban, az egész családnak felelnie kell valamelyik tagjának a bűneiért. Persze, ahogy a gonosz szőlőmunkások példázatában, először Zöld úr is a szolgálát küldte el hozzánk. Amilyen a gazda, olyanok a szolgálai. Hárman voltak. Az egyiküknek be volt gipszelve a bal keze, de azért így is félelmetesen nézett ki. A másik kettő olyan átlagos konditermi alak volt. Ha másnap szembejönnek az utcán, nem ismertem volna meg őket. Melegítőt viseltek és tornacipőt. Gábor azt mondta nekik, hogy ez egy ügyvédi iroda, és semmiféle Juhász Péter nem lakik itt. Azt mondták, hogy tudják, de nekik akkor is át kell adniuk egy levelet. A főnököm újra elismételte, hogy ez egy iroda, és Péter nem lakik itt. A begipszelt kezű erre azt mondta, hogy ne szórakozzunk velük, mert ránk gyújtják az irodát. Gábor erre kelletlenül bár, de átvette a levelet. Reszketett a keze. A hangja is megremegett, amikor elismételte nekik, hogy továbbra sincs fogalma róla, hogy ki is az a Juhász Péter, meg hogy ez egy iroda. „Ez már nem az én dolgom”, mondta a begipszelt kezű, aztán intett a másik kettőnek, hogy végeztek, mehetnek.

Amikor aztán Zöld úr maga állított be kifulladásra, több mint egy órát szuszogott az irodában. Aztán elment, és nem fenyegetőzött. Határozottan jókedvűnek tűnt. Biztos voltam benne, hogy Gábor adott neki pénzt. Kellemes ünnepeket kívánt, amikor elhaladt a recepció mellett. A titkárnővel mi is kellemes ünnepeket kívántunk neki. A következő héten volt karácsony.

Eljött a tavasz. Az uzsorásról már teljesen megfeledkeztem. Karácsony óta nem jelentkezett, és a Juhászok sem hozták szóba. Éppen egy tárgyalásról érkeztem vissza az irodába, amikor Pétert a recepción találtam. A titkárnő helyén ült, és telefonált. Gábor a pult másik oldalán állt, és idegesen cigarettázott. Ugyanolyan meredt és tébolyba hajló tekintettel bámult a bátyjára, mint annak idején a taxisra. Rögtön észrevettem, hogy valami baj van, mert a hamutartó tele volt csikkel. A titkárnő az egyik, ügyfeleknek szánt fotelben ült, és kifejezésten tekintettel meredt maga elé. Láttam rajta, hogy kínosan érzi magát. Én is kínosan éreztem magam, de már túl késő volt, hogy visszaforduljak. Ahhoz meg, hogy a szobámba jussak, el kellett volna mennem Gábor mellett. Se ki, se be. Leültem a titkárnő mellé a másik fotelba.

Péter az uzsorást győzködté. Nem hallottam, hogy az egykori nótaénekes mit mond. A hangját ennyi idő után egyébként sem ismertem volna meg. Abból következtettem ki, hogy Péter vele beszél, amit a főnököm bátyja hosszabb-rövidebb szünetek után felelt neki. Azt mondta, mindent megtesz, hogy törlessze a

részleteket. Haladékokat kért. Két hetet, aztán már csak egyet. Végül kimondta az uzsorás nevét is, Zöld úr, és azt is, hogy könyörgöm.

„Te mocskos, szemét uzsorás, véged, öt perc múlva ott lesz nálad a leszámoló-csoport!”, ennyit mondott Gábor, miután kitépte a kagylót bátyja kezéből. Nem üvöltött. Nyugodt volt a hangja, mintha csak tényként közölt volna egy elkerülhetetlen eseményt. Ettől volt olyan félelmetes. És mielőtt letette volna a kagylót, még ezt mondta: „Erre most rábasztál, faszikám!”

Nagy-nagy csönd ereszkedett közénk. Hallottam, ahogy az eső kaparássza az iroda ablakát. Lopva hol az egyik, hol a másik Juhászra sandítottam. Péter szája tovább mozgott, mintha még mindig az uzsoráshoz beszélne. Gábor újabb cigarettára gyújtott. Mindketten a készülékre meredtek. Úgy fél óra telhetett el így csendben, de nem történt semmi. Az uzsorás nem hívta vissza az irodát, hogy válogatott átkokat szórjon, szitkokkal és fenyegetésekkel illesse a Juhászokat. És senki más sem hívott bennünket, ami azért különös dolog volt hétköznapi ilyen idő tájt egy ügyvédi irodában.

Két nap múlva tudtam meg Gábortól, hogy Zöld Gusztáv, miután így ráijesztett, infarktust kapott. „Szíves volt”, emlékeztetett a főnököm az uzsorás egészségi állapotára. Túlélte, de soha többé nem hallottunk róla. Állítólag visszavonult. Gábor azt hallotta, hogy leköltözött a Velencei-tóhoz, ott volt valami víkendháza.

Annak a nyárnak a végén, egy hétköznapi reggel feljött a lakásomra Péter. Fogalmam sincs, honnan tudta, hol lakom, hiszen évekig még a nevemet sem jegyezte meg. Pajtás. Egyedül voltam otthon, éppen indulni készültem munkába. A telefonos eset óta nem láttam. Ugyanazt a sötét öltönyt viselte, nyakkendő nélkül, mint azon a napon az irodában.

A zakó, amely máskor úgy feszült a hátán, mintha szét akarna pattanni, nagyon tűnt. Vállban lógott. A nadrágból eltűnt az él.

Megkérdezte, hogy zavar-e. Mondtam neki, hogy nem, és jöjjön be nyugodtan, ne ácsorogjunk az ajtóban.

„Tényleg nem akarok zavarni”, mentegetőzött újra, de azért bejött. Egy közeli OTP-ben volt, hogy befizessen valami törlesztőrészletet. „Ott vettem észre, hogy nincs nálam elég pénz”, hazudta eléggé bénán. Közben nem nézett rám. Tudtam, hogy a közelben van egy OTP-fiók, minden reggel elmentem mellette. De végül nem szóltam semmit.

Ötvenet kért, harminc volt nálam. Mind odaadtam. Azt mondta, ez is jó lesz. Örülök, hogy segíthettem, feleltem. Azt mondta, mivel régóta ismerjük egymást, úgy gondolja, hogy felesleges erről a kis kölcsönről papírt írunk. Hamarosan úgyis rendezni fogja a tartozását. „Tényleg, semmi szükség rá”, feleltem. Azt mondta, ő is így gondolja. A Gonosznál bármikor elérhetem, tette hozzá. Mostanában a Koccintóból intézi az ügyeit.

Az ajtóban kezet fogtunk. Mikor vissza akartam húzni a kezem, nem engedte el. Nem fogta erősen, de elhagyott minden erőm. Ugyanúgy fogva tartott az akaratával, mint annak idején a taxiban. A zakó megint úgy állt rajta, mint akire ráöntötték. Hosszú pillanatokig álltunk némán egymással szemben. „Nem tudom,

hogy az öcsém mivel etet téged, de ő sohasem vízilabdázott. Úgy úszik, mint a kurvák, kint van a feje a vízből.” Ennyit mondott, aztán elengedte a kezemet.

Már fel voltam öltözve, akár el is indulhattam volna a munkába. De akkor vele kellett volna mennem. Legalább a bankfiókig.

Bezártam mögötte az ajtót. Kulcsra. Visszamentem a szobába. Kíváncsi voltam, hogy tényleg az OTP-be megy-e. Az ablaknál vártam, hogy felbukkanjon az utcán. Hamarosan kilépett a kapun, és elindult a bank irányába.

A metróállomás is arra volt.

Hiába nyomtam az arcomat az ablaküveghez, egy idő után az erkélyek eltakarták a kilátást.

Még azon a napon beadtam Gábornak a felmondásomat.

Buda Ferenc

Várom a vonatom

*Visszhangos pályaudvaron
várom várom a vonatom
alul beton körül beton
zúgó morajlás körbefon*

*mozdonyfütty sípszó megafon
zaja leng fönn a falakon
a szikár vastraverzeken
por ül a lámpatesteken*

*vajon mikor lesz vonatom
villódzó feliratokon
botladozik tekintetem
várok valaki int nekem*

*feléje fordulok de nem
csupán a karját lengeti
nem ismer én sem ismerem
nem intek vissza hát neki*

*torlódó áramló tömeg
örvénylenek özönlenek
vidékiek meg pestiek
vár egyik másik elsiet
fiatal vén felnőtt gyerek
ukránok arabok lengyelek
feketék ázsiaiak
balkániak meg baltiak
koldusok szerencsefiak
no meg a szerencsétlenek
kik nem tudják hol legyenek
merre és meddig menjenek*

*padokon cókmók szerteszét
galambszar műanyag szemét
gyűrt zacskók üres tasakok
rozzant lepukkant pasasok
tétlen veszteglő utasok*

*nem tudom nem is tudhatom
hogy létét mint tervezte el
aki csak tétlen vesztegel
ezen a pályaudvaron*

*s a massa gyűrődik tovább
és napról napra ostobább
célokért törtet nem tanul
megy megállíthatatlanul
s így folyik szét az élete
évente ötvenkét hete*

*fönn vastraverzek ideleenn
vagonok talpfák meg sinek*

*nem szólok semmit senkinek
csak fülelem csak figyelem
az érkezést az indulást
a fékezést a koccanást
s ott fönn a táblát hogy vajon
jön-e már az én vonatom*

*a hideg pályaudvaron
hajléktalan meg hontalan
bámul botorkál elhalad
óvatlan összebotlanak
de semmi baj de semmi vész
egyik s másik is félrenéz
majd szótlanul továbbhalad*

*a hontalannak nyoma vész
a csöves kukában matat*

múlik röppen a pillanat

*s a hátamon az ing alatt
végigcsúszik egy jégdarab
lassan szétolvad legalul
míg megfordíthatatlanul
pöccen előre óra perc*

*mit töprengsz folyton?
mit perelsz?!*

*vigasztalódj: a szűk elit
éj s napja vígabbán telik
nem időz pályaudvaron
s elvétve ül csak vonaton
hatalma van meg vagyona
maga dönt mikor mit hova
szerez fogyaszt meg tékozol*

te tudod hova tartozol?

*nincs semmi vész nincs semmi baj
egyhangú ember- s gépszívaj
nem is zsívaj csak halk moraj*

itt semmi nem szoroz s nem oszt

szíveken porhó permafroszt

*huzatos pályaudvaron
várom csak várom vonatom
hány percet késik nem tudom
indul nem indul nem tudom*

*egyedül csupán azt tudom:
bár nem őrzi meg a beton
nyomaim én is otthagynom
egy széles pályaudvaron*

ezen avagy egy másikon

Térey János

Próba Gróffal

Reggel Pasarét, konditerem. A fekvenyomó padon az asszonygyilkolászó monológomat mondom fejben. Nem fáradok el. Autóval Pestre. Ragyogó reggeli próba Tabánival és Baumannal. A művészbejárón kilépve fölkapom a túlméretes napszemüvegemet, és eligazítom a lesben álló, „színházfanatikus Palvin Barbi-hasonmásokat” az utcán. Brúnó hívja így őket. Ekkora otrombaságot! „Jóllakatom őket jó szóval és a kézjeggyemmel”, szokta még hozzáfűzni, ez is szép. Nagyon el van szállva valaki. Nem mindegyikük modellszépségű, nem is mind olyan bájos, vannak, akik kifejezetten időtlenek és fárasztóak, de egyvalami tény: csakis miattunk vannak itt. És ez, akárhogyan is, de hűség. Nem lehet csak úgy, tessék-lássék lerázni őket vagy tudomást sem venni róluk. Mivel én beszélgetni is szoktam velük – nem úgy, mint Brúnó, aki gőgösen sasszéz el az orruk előtt –, tudom, mi nyomja a lelküket. Sokan például Vecsésről szöknek föl, vagy egy isten háta mögötti szabolcsi, felvidéki, vajdasági faluban vesznek vonatjegyet, és életre szóló élményt jelent nekik egy színházi este Pesten. Egy érintés. A tudat, hogy egyiküknek sikerült bejutnia a közönségtalálkozóra vagy megtapintani a kabátodat. Ilyen egyfejfű országban, mint a miénk, pláne fontos a közelség. Egyikük vihogva szól, hogy nyitva van a hátizsákomb. Már megint. Édes Istenem, ez nálam életkori tünet. Sohasem voltam ilyen hajsztolt.

És akkor meglátom őket a porta előtt, összefogózva a lámpánál.

Míntha nem lett volna elég ez a hétvége. Az egy langyos idill volt a mai látványhoz képest.

Úristen, ezek együtt!

Binder Livia Süle Gergővel jár.

Igen, ugyanazzal a szőke, tejfölös képű jófiúval, aki Ócsai osztályába járt az egyetemen, a Vígszínházban volt gyakorlaton, sőt a nyáron oda is szerződött. Igen, ő, aki Szabolcsot alakította a *Káli holtak*ban. Akivel félig össze is barátkoztunk, és nem csak a sorozatban. Akiről még beszélgettünk is kedélyesen, például a badacsonyi kikötőben, a vihar napján. A kevés rokonszenves ember egyike volt a forgatáson.

Nem hívott meg a búcsúbulijára. Ő, engem, nem. Hát mégis megvolt az augusztusi hullócsillag-túra a Csobáncon? A Líviával közös, jachtos kiruccanásról nem is szólva.

Nem is kérdés, nyáron jöttek össze a forgatáson. Nyilván még mielőtt Gergő karaktere meghalt. Végre rájöttem – de lassú újabban az agyam! –, hogy ő vitte el éjszakára vitorlázni Líviát. Pedig akkor még megvolt a vízilabdás. Lívia sosem csinált nagy ügyet az efféle párhuzamosságokból. És Lívia lecserélte Zsombort, aki amúgy is éretlen volt hozzá, egy másik éretlenre.

Na, jól összejött a két sápadt. Gergő tavaly volt végzős a színin. Nyilván nem ő kezdeményezett, Líviánál nem is nagyon lehet.

A Barbi-hasonmások csak néznek. A nővel puszi. Összeszedem magam, és sikerül mosolyognom is Gergőre, amikor némi kölcsönös habozás után kezét fogunk.

„Na mi van, nagy vitorlamester? – veregetem a vállát. – Irányváltás szembe-széllel?”

Néz rám furán, zavartan. Nem történt semmi, ő legalábbis nem tehet semmiről, nem tehet róla, hogy megzavarta a nosztalgiánkat, ez van az arcára írva. Hát csak hadd fussák meg ők is a maguk körét. Ezt még szoknom kell, hogy a két sápadt: együtt.

Hazaugrom ebédelni. Arra gondolok közben, hogy ez a nyár azzal telt, és ez az ősz is azzal telik, hogy bolyonganom kell a volt nőim között, mint egy kiütött Kékszakállúnak. Ők meg egymás után kelnek el, és Eszterhez is csak a kétheti láthatás köt már. Az ő idilljükre féltékeny vagyok, aligha tagadhatnám. Líviára nem, mert Líviával partnerség áll fönn. Ő érinthető, nem csak érintettem, de érintem is: az utolsó anyajegyét, a köldökhajlata, a hónalja ízét is jobban ismerem, mint bárki. Nem is kell egymástól semmi új, egyedül csak a partnerség a szerepeket illetően. Hiúsági ügy, hogy ezt a liezonját eltitkolta előlem.

Kezdődik a délutáni próba. Ez az egyik kedvenc játékom. Ez inspirál a legjobban. A bölcsészagyammal vizsgálni, ki hol tart a szerepépítésben, hogyan érti meg Gróf instrukcióit, hogyan fordítja le saját nyelvére. És milyen ütemben sajátítja el. Most úgy látom, hogy Tabáni több körrel előttem jár.

„Kérdezhetek valamit?”, emelkedik föl.

Neki már kérdései is vannak.

„Igen, Janikám?”

„Szóval miért kell nekem ebbe a ládába belebújnom?”

„Mert ebben a jelenetben hivatalosan nem vagy itt. Amália és Károly vannak jelen, és te őket hallgatod ki. Kölyökkorodban egyfolytában ott keringtél a szép és tehetséges bátyád körül, rondán. Most rejtőzöl, szégyelled magad, ki akarsz törni. Egyelőre képtelen vagy.”

„Én elromlottam ettől a nagy-nagy frusztrációtól, vagy eleve gonosz voltam?”

„Rontottál az eleve előnytelen alapozáson. Gondolj bele, neked a szöveg szerint berber képed van.”

Gróf nem boldog minden kérdéstől, látom, ettől sem, Janika nem is folytatja. Sulyok viszont imádja, ha faggatják. Azt szokta mondani:

„Tessék kérdezni! Kérdezzetek vissza, ha valami nem világos. Sok minden arról jut eszembe, amit ti csináltok. Alex, mit nem értesz? Aha, félsz. Mitől félsz? Ha jó darabbal foglalkozunk, újra és újra egy csomó új dologra jövök rá. Aki nem kérdez, csak végrehajt, az mindig gyanús.”

Sulyok mindig tudja, mit akar. Első nap kész, ezt azóta tudom, amióta tréninget tartott nekünk az egyetemen. Ahhoz idomulsz, amit ő gondol a szerepről; nem mellesleg rólad. Nagyon jó az impulzusadásban, mindig megnevez két-három megnézendő filmet, folyton videókat nézet velünk. Egyiket sem kérdezi ki utólag, de a megoldásai gyakran alapulnak messzi asszociáción, külső tapasztalaton. A Hamlet próbaidőszakában például megtanultuk Kolozsvár magyar utcaneveit, látszólag fölöslegesen, valójában mindenki motiváltabb lett a tavaszi, erdélyi túránkra.

Szokták mondani, és a sajtó is erőlteti, hogy Sulyok szövegszínházat csinál, Gróf pedig pszichologizál, de ez így bántó leegyszerűsítés, hiszen Gróf sem nyúl drasztikusan a szövegbe, és Sulyok is bűvárolja a figurái lelkét. Sulyok tanított meg minket, hogyan kell egy darabot olvasni. Gróftól azt tanultuk, hogyan kell megcsinálni egy előadást. De a legfőbb dolog, ami bárcsak ellopható volna Sulyoktól (ha rendeznék egyszer), az a szenvedélye, amivel a színházhoz áll.

Testközelből tapasztalni a nagyság jelenlétét nem mindenkinek kellemes. Van, aki először reszket előtte a meghallgatáson, mint a nyárfalevél, a premier reggelén pedig béna nyelvvél ébred. Timi sokat old ezen a feszültségen.

Gróf sokkal egyszerűbb és veszélytelenebb. Mégiscsak színész, közelebb van hozzád. Sulyok elszántabb. Gróf úgy vezet, hogy szereti a színészt. Finoman, a háttérből segít, és ha készen vagy, majd jön, és fehér ecsettel belecsöppenti a szemedbe a fényt, mint egy Velázquez. Belecsöppenti! Imola mondta, nyilván elfogultság, de találó. Ezért hiszek benne. Benne is. Engem Gróf felvételiztetett az egyetemre.

„Jármál körbe gyorsan – ez volt az első mondata hozzám. – Jármál körbe lassan. Most járkálj úgy, mint egy kakas. Járm új, mint a lajhár. Ez az!” Ilyen egy első meghallgatás. Sosem felejttem, hogy úgy felvételiztetett Gróf, a jelenlegi igazgatóm, mint egy különösen nyájas lóidomár.

„Úgy gondolkodj, Alex, hogy játék közben már ne kelljen gondolkodnod.”

„Tessék? Ja, értem.”

Olyasmit kér, ami a képtelenséggel határos. Válgon ösztönössé az alakításom.

„Ne gondolkodj.”

„Oké. Úgy játsszak, hogy ne játsszak. Úgy gondolkodjak, hogy nem gondolkodom.”

„Valahogy úgy.”

„De hát nem mindig ez a cél?”

Gróf tudja rólam, hogy mindent beleadok, ő szintén mindent, de katonásan, nem szenvedélyesen, mint Sulyok. Akiben bízik, annak minden támogatást megad. És hagy időt a saját ötleteid kibontakoztatására.

Tabáni eltűnik a lábában. Amália és Károly a színen. Lívია leül egy padra, én meg mellé.

„Rövid jelenet – magyarázza Gróf –, a régi szerelmesek újra találkoznak először a kastélyban, aztán abban a lugasban, ahol gyakran üldögéltek, és ahol megesküdtek, hogy soha nem fogtok mást szeretni... Békés ifúság, apád kastélya, ragyogó, zöld idill. Ahová álnéven, ismeretlen grófként jössz vissza. Muszáj így, bekavart az öcsi. Csak a végén ismerik meg egymást. Izgatottak vagytok, forró a

levegő. Nincs sok időtök, ki kell használnotok. Livia, arra készülj, hogy meredeken szökteted a partneredet. Kezdj el futni, várjad azt a labdát.”

Livia elővesz a halálegyenes, sakktáblamintás bőrtáskájából egy homályos portrét.

„Te, Károlyom, oltalmaz az idegennel szemben, aki szét akarja rombolni a szerelmünket! Téged nézlek... és tekintetem sose érintse többé azt a másikat.”

Livia némán ül, a képre meredve.

„Te itt, méltóságos kisasszony? Ilyen szomorú? Mik ezek a könnyek ezen a képen?”

Vizsgálom a néma Livia-Amáliát, de Gróf rám pirít:

„Itt nem tartasz szünetet.”

„És ki az a szerencsés, aki egy angyal szeméből ezüstöt fakaszt? – folytatom.
– Láthatom én is?”

Meg akarom nézni azt a képet a kezében.

„Nem! Igen! Nem!”, visít Livia.

Megállok.

„Bocs, István, tudom én előre, hogy ez a kép a sajátom?”

„Te még itt tartasz? – emelkedik föl a pultja mögött Gróf. – Szerinted?”

„Szerintem igen. Bocs, rövidzárlat.”

„Bocs, akkor én most hol ülök?”, kérdezi Livia.

„Mondtam már, hogy bal szélén.”

„És engedem, hogy a combunk összeérjen?”

„Dehogy engeded. Vegyük újra. Livia, te itt kinézel a kertből, nem jön-e valaki.
Adj egy végszót.”

„Nem! Igen! Nem!”, visít Livia.

Indulatosan mondom:

„És megérdemli az illető, hogy te így istenítsd? Megérdemli, hm?”

„Alszol? – kiabál a nőnek Gróf. – Lekésted Alexet. Tudod, labdajáték.”

„Azonnal mondom?”

„Azonnal – mondja Gróf. – Alex, te sem várod meg a nézők reakcióit, folyamatosan haladsz előre. Tempó. Pattogósan.”

„Ha ismerted volna!”, csattan rám Livia.

„Irgyelted volna”, így én.

„Imádtad volna, azt akartad mondani”, vág a szavamba Livia.

„Hm.”

„Istenem, te annyira szeretted volna... – áradozik tovább a nő. – Olyan sok mindenben hasonlítottatok... A szemetek, a hangotok... Amit annyira imádtam...”

Majdnem végig csodásan megy.

„Boldogtalan – tétovázik felém fordulva Livia –, mert te szeretted?”

„Tempó!”, csap le Gróf.

„Azt mondom, hogy boldogtalan, és megyek is tovább?”, kérdezi tőle Livia.

„Mész tovább. Ez csak akkor él, ha nincs szünet. Lássuk még egyszer azt, hogy
»És ki az a szerencsés«.”

„És ki az a szerencsés, aki egy angyal szeméből ezüstöt fakaszt?”

Gróf magyaráz, el van dugulva a fülem, alig értem. Orvoshoz kéne mennem, hogy kimosassam? Vagy a hallásommal is baj van? Olyan orrsövényferdülésem van, hogy körbe szoktak állni, és mutogatják egymásnak a gégszeten.

Ha már tudom a szöveget, minden letisztul az agyamban, tudok szabályos lélegzetet venni, tudok a testemre is figyelni. Ha tisztulnak a gondolataim, és megvan a fókuszuk, fókuszukban pedig a szerepem: alkalmazkodnak az izmaim, el tudom engedni magam, és el tudom lazítani a mellkasomat. Ha fejben kész vagyok, érhetnek meglepetések, azokat is be tudom építeni.

A környezetem éber. Anyám is szokta jelezni, ha úgy látja, túlvállalom magam, túl sok rajtam a terhelés, de remélem, mindig érezni fogom, hogy mennyit bírok.

Kigyulladnak a fények.

„Livia – fordul a nőhöz az igazgató a pultja mögül –, ne magadat játsszad, hanem a szerepet. Legyél kíváncsi az adott emberre. Ki ez az Amália? Zavart? Büszke? Szerény? Szerelmes ebbe az emberbe? Na de tűzön-vízen át?”

„Hm”, így Livia.

„Én is kérdezhetek valamit? – emelem föl a kezemet. – Most, hogy Leó nincs itt. Nem kamu ez az egész black metal történet?”

„Nem. Egy black metal bandához fűződik az a norvég templomgyűjtogatási ügy is. Sátánizmus, városi bűnözés, zenészkollégák kinyírása zenekaron belül. Erre is reflektálunk. Bajod van a zenéssel?”

„Nekem? Dehogyan.”

„Világos, hogyan énekled a *Rablódalt*?”

„Persze. A verzéket végighörgöm, a refrént károm. De egyáltalán fogják érteni a torzítótól?”

„Fogják.”

Ágh István

Szindbád 2017

*Háromszor ötvenéves emlék jelenik meg a filmen,
Krúdy Gyula után Huszárik Zoltán ideje,
és ráadásnak mostanáig, miként az idő körbejár
három nemzedék elforgása alatt a toronyórán,
most is az a varjú gubbaszt a nagymutatón,
nem múlik az idő, csak rajzása zsong tovább
templom nagy hársfáján a virágzó szerelemnek,
s a nemzedékek lombhullása ugyanazt a tavaszt
folytatja, és a Nap ugyanazokra süt az én mozimban,
akikkel együtt voltam, s végleg velem maradtak.*

*Akkor még néhány napra való utazás volt az ország,
bár expressz vonatokhoz csatlakoztak a vicinálisok,
a Kárpátok túloldalán csengettyűztek a határállomások,
nagyra tette Magyarországot, kiterjesztette az égben,
hogy hittek a túlvilágban, hozzánk csatolták azt is,
s vele együtt a női álmok s a férfivágyak gyarmatbirodalmát,
vendégségbe jöttek az ünnepek évente, mint a karácsony,
de a köznapokat is rokoni szeretettel fogadták,
elüldögéltek náluk az esték reggelig, majd elkészöntek,
mint valamely tisztelettudó, visszatérő vándor.*

*De a Szindbád-járással aztán ez a világ is elmúlt,
a megszűnt világgal együtt fordult Szindbád a földnek,
már nem folytatta onnan a látogatásokat a sok száz
élmény emlékszobáiban Fannykhoz, Fruzsínához,
átlopódzván a komondorokon, álmatlan háziszolgán,
aki talán uszálykormányos lenne a mi korunkban,
hisz eltűntek a kóbor lovagok a kelet-nyugati légerekben,
ő is mint kúriás dzsentrütd a recski latrinán, mindegy
hogy selyemfiú, segédjegyző, leventeoktató lett volna,
ha taxisofőrök lettek az orfeumból lovagunk hölgyei.*

*Milyen boldogan játszották a reménytelen hatvanas
évek színészei, a Latinovits körül nyíló nők, a szabadságot
Sára Sándor kamerája tükrében, s Huszárik micsoda
lelkesen, valódi szerelemmel választotta őket
a szépség, jóság, gonoszság változatos mintáinak,
különbőség nélkül a virágárus, az aranyművesné,
és a végtelenbe sikló Tél Tündére között, mert
mindannyian ugyanarra gondoltak, róla álmodtak,
emlékeztek a pohos tornyú kisvárosok közepén, az öreg
férjek árnyéka alatt, a birsillatú selyemágyban.*

*Akkor még szibériai cobolybundában jöttek haza a táncosnők
Pétervárról, nemcsak kubányi vodkával a papának,
de aztán a szédítő vendégjáték után vastag csöví hajszerítéssel,
melyet farmerszoknyáért és orkáncabátért cseréltek,
míg országos hírűek a szövőnők és a traktoros lányok
előtt, örülhettek az irigységnek, melyet foglalkozásuk
kiváltott, mint ahogy ebben a filmben rájuk talált a
szerep, amit a színpadon gyakran hiányolni kényszerültek,
vagy gyötrődtek a megjátszott tekintély kényszere alatt,
vagy a hazugság pátozát fújták a teltházak akusztikájában.*

*Mára derült ki igazán, leplezett rendszerelleni tüntetés volt,
amit akkor érzelmes utazásnak gondoltunk,
az ízléses divattól a természetes erkölcsig, az ösztönös
megnyilvánulástól az elme életrevaló fürgeségéig,
az időtöltés belső sugallataitól az önzetlenség észrevétlen
áldozatvállalásáig, s a gyarló, szégyellni való dolgokig,
mind, minden, ahogy az Isten az embert teremtette,
lázas, amit még a hatalom sem mert észrevenni,
s abban bízott, hogy megbuktatják a nézők, mint
unalmas giccset, nevetséges nyelvű, romlott prűderiát.*

*A hetvenes évek elejének valamelyik őszén láttam
először a filmgyár vetítőjében, a stáb meghívására
gyűltünk össze, csapatban utaztunk a 7-es buszon,
valami általános izgatottság, mint furcsa előérzet
hergelt bennünket randalírozásra, mely botránnyá fajult
az akkori gazvert, kutyasétáltató Lumumba utcáig,
a mennyei filmélmény után nem hagyhattuk ki az áldomást,
s mentünk színésznők nélkül a Thököly úti Sárospatak
étterembe, mely annyira szocreál volt irkutszki ridegségével,
hogy kongott az ürességtől, és rövidesen be is zárt.*

*Mi ültünk akkor is csak egy hosszú asztalnál Latinovits körül
Nagy László, Lázár Ervin, Balaskó, Simonffy, Bella Pista,
Juditka, én, Márai Enikő, Márai Sándor unokahúga,
s külön, az akkor absztinens Huszárikkal felesége, Mariska,
aki Szindbád ellüktető szívét orgonasíppal kísérte,
nem tudtuk kifizetni az asztalt belepő konyakospohárnyi
fogyasztást, s bár valami igazolványt hagytunk zálogban,
most is, majdnem ötven év után, kísért az emlék,
mintha mégis a halottainkat hagytuk volna hátra,
hisz alig él már valaki közülünk rajtam kívül.*

Tornai József

Maximák

R. Zsolt halálára

1.

*Megnőnek kicsi dolgai,
ki a föld sarát eszi.
Így tér vissza a kozmikusba,
ahonnan anyja méhe hozta.*

2.

*Száz emberöltő épp elég,
hogy bolygó legyen, vagy menyét.
Bármilyen lénnyé alakuljon,
van helye árkon, horizonton.*

3.

*Nincs olyan megsemmisülés,
amiről fecseg a józan ész.
A gén milliárd éve kezdte,
és nincs oka, hogy befejezze.*

4.

*Másodpercé a sok halott,
az idő szárnyát nem fogod.
Csak fátyol-fák a véges lények.
Nem az pusztít el, ami éltet?*

Mintha

*Mintha nőnél, miután megszülettél,
mintha búvölne a patyolat-tél,
mintha volna apád, anyád és testvéred,
mintha barátaid körülnevetnének,*

*mintha megörülnél a szárcsás mocsárnak,
mintha minden könyved új varázslat
volna: és gyűjtött tudásod
neked adná a rejtett világot,
mintha szerelmed is mind halhatatlanná
tenne, s napod lángja azt mondaná:
ajándék vár arany-unokáktól,
mintha örökké ihatnál a nyárból,
és az idő csak úgy hajladozna
lábad előtt, mint szélben a rózsza,
s mintha nem ijesztenének a halottak,
mintha nem tudnád, hogy te is illanó vagy,
mintha azért emelne értelméd,
hogy agyaddal még több titkot fejts meg,
s mintha csak újabb váltaná elmúlt betegséged,
s gyógyulásod tovább növelné a véget,
s mintha azért törne föl utolsó órád,
mintha élni nem volna boldogság.*

Röpülj, madár, röpdülj...

*Röpülj, madár, röpdülj,
Menaságra röpdülj,
az én galambomnak
gyöngre vállára ülj.*

*Mondd meg, hogy ki vagyok,
mondjad, hogy rab vagyok
szerelem-tömlőcben
talpig vasban vagyok.*

*Megismered hangját,
terülő szoknyáját,
amíg egyik táncból
másikba szökken át.*

*Ünneplem én fénnyel
bódulok szívemmel,
ahogy az egész világot ő
megtölti örömmel.*

Zelei Miklós

Mandulafecske

Dr. Tenkess Samu álma

Előre a glasgow-i kómaskálán!

Derengő kijelzők, villogó képernyő, kirepedő pisizacskó, gumicsövek a testben, elektródok fejbőrön-mellkason. Nehéz ennyi szolgálás után a magunk ura lenni. És látja magát egy emlékezetdarabon. Nincs már röpcédula, seperc alatt szórólappá változott.

Indulás.

Székely ingben, lájbiban Sinkovits Imre integet:

– Istenem, Hazám, Családom után, a hitem, Samukám, tibennetek! Mutassuk meg a népnek, hogyan szavazzon, hogy jó legyen. Magyarázzuk el neki, hogy ez most nem úri huncutság. A sorsunkat, a jövőjüket, az egész nemzet jövőjét tartják a kezükben.

– Jönnek utánunk a volt munkásörök és letépkedik a plakátjainkat. A postaládából kilopják a szórólapjainkat – suttogja Samu. – Fegyverük is van! De minden postaláda egy egri vár. Úgy is fogjuk védeni.

– Nincs semmink, csak az elvesztett becsületünk! De nem félünk – Molnár tizedes motorgúnyában, sapkára tolt szemüvegben, a nyakába akasztott gránátokba rejtve több példányban a ramproga, kezében szórólapok. A golyózáporban a kövesút közepére áll: – A haza nem eladó semmi pénzben. Elesett Szolnok, elesett Temesvár, ez a vár most az ország. Mielőtt esküdnénk, csak ennyit, aki félti a bőrét, most még elmehet. Nekem férfiak kellene. Inkább kevés oroszlán, mint sok nyúl. Másodszor, törökkel nem levelezünk! Harmadszor, aki a vár megadásáról beszél, halálfia legyen! Esküdjetek! Esküszöm az egy élő Istenre, hogy véremet és életemet az egri vár védelmére szentelem. Sem erő, sem fortély nem félemlít. Sem pénz, sem ígéret meg nem tántorít. A vár feladásáról szót sem ejtek. Isten engem úgy segéljen! Isten engem úgy segéljen!

Két fekete Volga kanyarodik be, a második a kanyargó szőke Tiszát húzza maga után. Az elsőből kiszáll Viktor Jegorovics Silov altábornagy. Lenéz a vízre:

– Nása Tyissza! – karmesteri pálcájával csak egyet int, és elhallgatnak a fegyverek. Silov beszélni kezd:

– Nem volt helyes, hogy 1945 után nem vonultunk ki Magyarországról, hanem rákényszerítettük önökre a szovjet rendszert. Nem volt helyes, hogy levertük az 56-os lázadást. Nem volt helyes, hogy megszállva tartottuk az országot. Nem volt helyes, hogy mérhetetlen környezeti károkat okoztunk. Nem volt helyes, nem volt helyes...

Részlet a regényből

A sok bűn hallatán Sztálin elvtárs sír a Kreml falában. Könnyei a Vörös térre hullanak, sírva-vigadva énekl:

*Szép vagy, gyönyörű vagy, Magyarország,
Gyönyörűbb, mint a nagyvilág!
Ha zeng a zeneszó, látom ragyogó, szép orcád.*

– Persze, hogy nem volt helyes! – mondja Sztálin. – Hát én magam is mindig a magyar függetlenségért harcoltam, Hruscsov elvtárssal karöltve! Igaz, Nyikita Szergejevics?

– Így igaz! – válaszol Hruscsov. – Rettenetes volt végignéznem az 56-os magyarországi vérfürdőt – és énekel tovább:

*Táltos paripákon tovaszállunk, haza hí' fű, fa, lomb, virág!
Úgy sír a hegedű, vár egy gyönyörű szép országot!*

– Éljen a szuverén Magyarország! – integet Hruscsov.

– És az atomfegyverek a Bakonyban? – csap a kardjára Dobó István várkapitány, a Honvédelmi Minisztérium államtitkára, fehér kócsagtollas, mívesen kovácsolt, orrvédős sisakban.

– És délibábos tündérkastély leng a vén Tiszán – Silov altábornagy megveri csizmája szárát, úgy csárdásozik a záhonyi hídon. – A rónaságon hét határon atom? Sehol nem voltak töltetek! Ha fölmerült volna akár csak erre vonatkozó szándék is, parancsnokként én tiltakoztam volna ellene a legjobban. Egész egyszerűen azért, mert amikor szerződést kötöttek, hogy a szovjet csapatok ideiglenesen Magyarországon állomásozzanak, nem volt erről szó. Ha atomtölteteket hoztunk volna ide, azzal megszegtek volna a szerződést. Az ígéretünket!

Eldördülnek az Auróra ágyúi.

Lenin a Kárpátokban!

Az Auróra cirkáló méltóságteljesen kiköt a Vereckei-hágón. Vengrija anyácska, 1991. június 19. A parancsnoki hídon Iljics mosolyog. Kigyúrt, leburnult mellkasán kék csíkos matróztrikó feszül. Mindkét kezével integet. Egyszerű matrózsapkáján a felirat: подкарпатский военно-морской флот. Kárpátaljai haditengerészet. Délután van, úgy három óra. A bércek fölött Gagarin szárnyai suhognak. Aki elhozta a világűrt nekünk.

Egy Volgába hogy férnek ennyien?

A második fekete Volgából még mindig szállnak ki Viktor Jegorovics Silov altábornagy kíséretének tagjai: Hadzsi-Umar Dzsiorovics Mamszurov, Hadzsi Muhammad, Frenk Juszuf, Hamazaszp Hacsaturovics Babadzsanjan, Mihail Malinyin, Jumurdzsák, Hegedűs István András, Ali Baba, Pjotr Nyikolajevics Lascsenko, Izumrud Abdulloovics Szultannuradov, Nazim Muhamedzjanovics Jakupov, Köprülü Mehemed. Ígyi szudá! Ígyi szudá! De nem mennek oda, mindenki mellett, urál, urál, mintha ott se lettek volna, elrohannak.

Nyomukban az öcsödi mazsorettek menetelnek:

*Ama pur, ama pur, Ninfa gradita,
Ama pur, ama pur, ország imázsa,*

Fekete gumicsizmájuk körül havat kavar a szél. Itt voltunk, itt vagyunk, itt leszünk. Kezükben tyúklécet forgatnak, amelynek végén hevenyészve megkötött fehér kendő lobog.

*hor che sei nell'età verde,
che ben foll'e che già perde, senz'amar lieta e fiorita,
ama pur, ama pur, Ninfa gradita.*

A szél lekapja a lécvégéről a fehér kendőt és elviszi.

*Mi még megadni se tudjuk magunkat.
Ama pur, ama pur, megadni se.
Senz'amar lieta e fiorita,
ama pur, ama pur, Ninfa gradita.*

*Nem lesz itt nagytakarítás,
se az őszön, se tavasszal,
ama pur, ama pur, takarítás.
Hosszan jöttünk magyar honból,
maradunk a héttoronyban,
ama pur, ama pur, megmaradás!*

Abdi Abdurrahman kezét nyújt Annus Antal altábornagynak:

– Barátok voltunk, barátként válunk el. Köszönöm az együttműködést, fiúk. Életem legszebb éveit töltöttem nálatok. Jó híreketek, a magyaros vendégszeretet jó hírét viszem magammal!

*Nem lesz itt nagytakarítás,
se az őszön, se tavasszal,
ama pur, ama pur, takarítás.
Hosszan jöttünk magyar honból,
maradunk a héttoronyban,
túlélünk, hogy itt maradjunk!
Ama pur, ama pur, Ninfa gradita.*

Abdi Abdurrahman összecsókolózik a magyar honvédtisztekkel, és elindul a záhonyi Tisza-hídon. Széles turbánja alig fér el a keskeny hídon. Amikor átlépi a csíkot, Didey-Frank utánanéz és elröhögi magát:

– A daliás szovjet hadsereg most szabadított föl minket harmadszor. 45, 56, 91.
Abdi Abdurrahman felszabadultán sóhajt:

– Itt az én hazám!

Tengerre néző villát vásárol a munkácsi Hawaii pálmáson, rögtön a vár alatt, ahonnan messzire látni, szörfözőket, vitorlásokat, pompás hadihajókat, a távolban a benei jachtkikötőt – és közéleti tisztségeket vállal. Kíséretének tagjai is mind építkeznek Beregben, Ung vármegyében, Rákóczi Ferenc, Dobó István birtokain.

Ekkora hülyeséget! Hogy ettől infarktust kaptam és kómába estem? A pántlika. Este nem kellett volna olyan sok pántlika. Dr. Tenkess Samu ébredszik. Hát nem azt álmodtam, hogy kórházban vagyok! De ahogy ezt végigmondja, az álmát rögtön elfelejti. Lábával a papucsok után kotorászik. Nagyon feszít. Pisálni. Gyerünk, előre! Indulás.

Kiss Benedek

Élettöredékek

Csavargások V.

1964 őszén harmadéves lettem, s a kollégiumban egy kis átalakítás miatt új szobába kerültem. Ez háromágyas volt, s rajtam kívül egy negyedéves népművelés szakos és egy alattam járó, „Toportyán” becenévre hallgató fiú lakta a szobát. Sokat nem találkoztunk, mindnyájunknak megvoltak a maga útjai – dolgai. („Toportyán” később neves rádiós és tv-s műsorvezető, riporter lett.)

Jutkával hetente (sokszor azon belül is) levelet váltottunk, s ahogy eljöttünk, éreztem meg igazán, hogy teljes valómban tele vagyok vele – nagyon szükségem volt már egy ilyen, mindent elsőprő szerelemre. Mert dehogy érdekeltek már ekkor az egyetemi lányok, sőt, akár az egész egyetem. Azon törtem a fejem, hogy hogyan láthatnám újból. Az anyagi helyzetem szűkös volt, még ha el is adtam a menzajegyemet, viszont támadt egy jó ötletem. Elmentem a véradó szolgálatra vért adni, s a kapott pénzen még aznap vonatjegyet váltottam Siklósra. Egy bő hónap telt el azóta, hogy elváltunk.

Az utazással viszont nem volt szerencsém. Hét vége lévén, szinte Pécsig állnom kellett a peronon, gyenge is voltam a véradás miatt, s nem győztem cigarettázni. Azért Pécs felé már le tudtam ülni. – Jutka kitörő örömmel fogadott, miként az egész család. Sokat beszélgettünk, s másnap délután elmentünk egy kicsit szórakozni, beültünk a presszóba, egy sarokasztalhoz. Nekem akkor is bajuszom-szakállam volt, s ez egy távoli kisvárosban még inkább szemet szúrt annak idején, mint Pesten, ahol beolvadt az ember a tömegbe. Mi jó hangulatban iszogattunk Jutkával, de hamar felfigyeltünk egy négy-öt fős, munkaruhás csoportra, akik a terem közepén ültek és hangoskodtak. De ami rosszabb: ők is felfigyeltek ránk, és elkezdtek cikizni bennünket. Jutka szólt is, hogy menjünk, így fizettem, és indultunk kifelé. Mikor a csoport asztala mellett mentünk el, egy önkéntes rendőr ruhás férfi megállított, fölállt és azt mondta: Ha nincs pénzem borotválkozni, szívesen besegít – és egy marék aprópénzt nyújtott felém. Tudtam, hogy nagyon szorult helyzetben vagyok, s Jutka előtt, ki igyekezett elhúzni, ilyen leérgést nem engedhetek meg. Elvettem a pénzt, megköszöntem, s feltűnően a pulthoz léptem, és kértem egy doboz Kossuthot. A kapott pénzzel fizettem, vissza se kértem. A kötekedő asztaltársaság felhörrent, az önkéntes rendőr meg kiment a presszó elé. Ránk vár – még nagyobb pác. Ott aztán szó szót követett, szitkozódott, és

a szakállam felé kapkodott. Jutka hiába akart elhúzni onnan rémulten, ki kellett várnom a végét. És „fennkölt” mocskolódásait azzal zárta, hogy „Tűnjek el, és ha még egyszer meglátnak a városban, kinyuvasztanak”. – Ali bácsi és Beba néni is szörnyen fölháborodott, és próbálták megtippelni, kik lehetnek. Vigasztalgattak. Engem is nagyon megviselt a dolog, mert éreztem, tehetetlen vagyok, s a drága Jutka szinte sírva bújt hozzám, s még szenvedélyesebben csókolt. De aztán, anélkül, hogy túl tudtuk volna magunkat tenni a dolgon, időm is lejárt, s nagyon bensőségesen búcsúztattak, mert „eltűntem” egyelőre a városból.

Otthon aztán, a kollégiumban rájöttem, hogy hátha nem is vagyok olyan tehetetlen ebben az inzultusban. Még frissiben megírtam a történeteket négy-öt oldalon, és megmutattam Török Endre tanár úrnak, aki maga is újpesti lévén, egy kis szervezetlen irodalmi kört vezetett ott. Szalai Pali, mint maga is újpesti, elcsalt, s én is kimentem jó néhány alkalommal. És Török Endre volt akkor éppen a Kortárs versrovatvezetője. Nagyon élvezte, szinte végigrötyögte írásomat, s azt mondta: nagyon jó, de cseréljem föl az önkéntes rendőrt tűzoltóra, s akkor lehozza. Megdöbbsentett, bár gondolhattam volna, s persze, hogy nem cseréltem föl, s így elmaradt a megjelenése.

Peregtek a napok, jártam az előadásokra és szemináriumokra, történt is sok érdekes dolog, de persze lelkileg Jutkánál voltam. Jöttek-mentek a levelek, s én azon törtem a fejem megint, mikor láthatom újra. És történt a kollégiumban egy érdekes eset, ami új távlatokat nyitott. Nyelvész ismerősöm, Nagy Ferenc, vagyis Franciskus, vett kéz alól, Csepelről egy akkor menő motorkerékpárt, a híres Pannóniát. Igen ám, de jogosítványa még nem volt, s tudta, hogy nekem meg – egyedül a kollégiumban – van. Megkért hát, hogy egy este menjünk el érte, és hozzuk haza a kollégiumba. Nem térhettem ki, de nagyon féltem, mi lesz belőle, főként az esti fővárosi forgalomban, hiszen gyakorlatom egyenlő volt a nullával, s különben is, egyedül motorvezetésből buktam meg annak idején. De elmentünk Csepelre, odataláltunk a megadott címre, Franciskus fizetett, s fölült hátam mögé a nagyméretű motorra. Állva is majd elhúzott, alig bírtam tartani. Ezzel együtt berúgtam a motort, ragyogóan indult és húzott, s a csepeli kis hídon át, valamelyik dunai hídon át jó tempóban értünk el a Ménesi út följáratáig, a Bartók Béla úton. Ott egy kis tumultus támadt, s ahogy állásból újra indultam volna, fölfelé kanyarodva lefulladtunk. Megizzadtam, de már szinte otthon voltunk. Integtetek, hogy nem indexeltem, meg így meg úgy, de akkor már nyugodtan indítottam újra a masinát, s haza is értünk. A kollégiumban persze nagy szenzáció voltunk, s mikor betoltuk az udvarra, kisebb gyülekezet támadt az érdeklődőkből.

Én is elkezdtem újból „kombinálni”. Ha elkérném a Pannóniát egy hétvégén, azzal látogathatnám meg Jutkámát. Ha haza tudtam hozni a pesti forgatagban, ezt is meg tudnám tenni. És lőn. Franciskus nem is igen aggodalmaskodott, azonnal belement a dologba.

És ekkor feltűnt újból Nagy Jóska, a siklósi fiú, aki szintén a Ménesi úton lakott akkor – a Lomonoszov után. Kért, hogy vigyem el, ő is meglátogatná a szüleit. Már miért ne? – gondoltam, s egy hétvégén, estefelé elindultunk – kevesebb lesz a forgalom. November második felében járhattunk, s ahogy esteledett, bizony egyre nagyobb lett a zimankó. S mi nem voltunk elégge ehhez öltözve. Cidriztem vezetés közben, s azt gondoltam: mi lesz ebből, hisz még félúton sem járunk?! Jóska hasonlóképpen gondolkodott, s elhatároztuk, hogy (a Pécs felé tartó főúton) Dunakömlődnél megállunk. Így is történt, s bementünk az út melletti halászcárdába. Nemcsak melegeedtünk, hanem rendeltünk is egy-egy halászlét. S ahogy elfogyasztottuk, és kicsit fölengedtünk, megállapítottuk közösen, hogy életünk addigi legjobb halászeve volt. Szívesen időztünk volna még, de egyszer csak útnak kellett indulnunk újra. És ekkor hatalmas meglepetés ért, s áldottam a sorsot, hogy Jóskával együtt vágtunk neki. Ugyanis kiderült, hogy ő is tud vezetni, s melegebben is volt öltözve – üljek én hátulra, s ő majd fölfogja a szelet. Ha ez nem így történik, nem tudom, mi lett volna velem újabb nagy „vagabundiám” miatt. Így is éjfél felé értünk Siklóstra, Jóska átadta a gépet, és gyalog ment haza, én meg felzörgettem Ali bácsiékat. Kimondhatatlan, amennyire meglepődtek és megörültek, a motorutat mint hőstettet értékelték, s én végre „otthon” voltam, kis Jutkám melegített át. Boldogságban telt el két nap, amit ott tölthettem, kártyáztunk, beszélgettünk, Jutkával pingpongoztunk a gimnáziumban (az övékét már elbontották), s a bensőséges viszonyt jelzi például, hogy Beba néni kezembe nyomta az öreg kávédarálót, hogy daráljak kávé. Jutka igazán aranyos volt, öröm volt ránézni, hát még, amikor megcsókolgathattuk egymást. Így is búcsúztunk, mikor letelt az időm, s Nagy Jóska jött a megbeszélt időben. Ekkor már eleve ő ült előre és én a háta mögé – sokkal masszívabb, strapabíróbb volt, mint én. A benzinköltségeket természetesen megfizettük, s minden fennakadás nélkül értünk vissza az Eötvös Kollégiumba. Nagy Franciskus is várt már (természetesen vezetőtanfolyamra járt), s örült, hogy sértetlenül kapta vissza – sőt: bejáratva – motorkerékpárját.

Az egyetemre járásunkban is történt egy komoly „vagabundia”: amellet, hogy rangsoroltuk a fontos előadásokat és szemináriumokat, Szalai Pali, megtudván, hogy mi a Róbert Károly körúton vadul ultizgattunk, megszervezte az „ulti-kört” az egyetemen is. Méghozzá rajta és rajtam kívül két magyar–történelmes fickó: Lehota Jani és a szolid képű Kovács Józsi voltak a törzstagok. Mindnyájan szenvedélyesen játszottunk, és folyamatosan kerestük az üres szemináriumi termeket – ott tartottuk „szeánszainkat”. A játék vére ment – azaz súlyos forintokra –, s jellemző momentum, és hangulatunkat is jelzi, hogy Lehota Jani, ha nyert, fölállt, fölrázta a „bütyit”, és azt mondta nagy kópésággal: – Fiúk, meglesz a flekken! Mert néha, ha tudtuk, a menzakáját ki kellett egészíteni. Aztán nagy szám volt az is, hogy egy alkalommal, nagytermi előadás közben, a szolid képű Kovács Józsi bekopogott és bejött, s azt mondta a professzornak: – Elnézést, de Kiss Benedeket hívatják a tanulmányi osztályra! – Én

is gyanútlanul mentem ki, s az ajtó előtt nagy vigyorgás közben várt a „másik két ember”, s diadalmasan újságolták, hogy van szabad szemináriumi terem.

Jutkával továbbra is sűrűn leveleztünk, s egyik levelében szóvá tette, hogy mit csinálok én késő esténként, mert leveleimet úgy datálom, hogy mindig éjfél után írok. Ez persze így is volt, s kialakulóban volt az a szokásom, hogy éjfél után 1-2 órakor feküdtem le, s a reggelit rendszeresen kihagyva, dél körül villamosozgattam be az egyetemre. (Egyébként a Móricz Zsigmond körtérről jártunk be, s egy alkalommal, ahogy bejött a 49-es, szinte nekiestem, úgy megsédültem, és pár pillanatra bár, elvesztettem az eszméletemet. Ijedten mentem az egyetem orvosához, aki kórosan alacsony vérnyomást állapított meg. És ez elkísért máig, öregkoromig is.)

Aztán Jutka egyik decemberi levele nagyon megörvendeztetett, bár tele volt a lelkem vele ezen kívül is. Meghívott ugyanis szilveszterre. Nehezen vártam a napok múlását, de csak érkezett, hogy indulnom kell. Gálába vágtam magamat, s elutaztam. Persze nem vittem semmit, eszembe sem jutott. Kiderült, hogy egy baráti ügyvéd családnál ünnepelünk, s ott lesz a város „krémje”. Nemcsak én, Jutka is nagyon készült, és nem csak kíváncsú bakfis, hanem csábos nagylány volt. Persze nagyon örült nekem (udvarlóval mehet!), s mikor indultunk, Beba néni kezembe nyomott egy üveg pezsgőt, hogy ezt én viszem. Mert mindenki vitt valamit. Amikor egybegyűltünk „ügyvédek-nél” és bemutatnak, jött még több orvos család és ilyen-olyan igazgató is. Szép berendezésű polgári lakás volt, s a központi nagyszobát úgy rendezték át, hogy középen táncolni lehessen. Mert a családokkal jött 4-5 úri fiú is, s volt megfelelő számú partner is hozzájuk. Bólét ittunk (akkor ittam ilyet először) – egy nagy tálból merőkanállal lehetett pohárba töltögetni. Jutka ragyogott, és egyelőre mellettem volt. Mint ahogy a magasabb osztályokba járó gimnazista fiúknak is a szomszéd szobában én lettem a központjuk, ezer kérdésük volt az egyetemi életről és Pestről. Aztán egyre inkább a zene és a tánc vette át a szerepet, s én bizony nagyon válogatva táncoltam csak. Ugyanis természetesen az akkor dívó nyugati számok mentek, gyorsak és vadak (mint Kalocsán annak idején), s én nem tudtam „jampizni” – ahogy nem sokkal előtte neveztek ezeket a nálunk még egzotikus nyugati számokat. Alig vártam egy-egy tangót vagy szolidabb táncot, hogy Jutkát fölhívhassam. Ő viszont, mint régi „első bálozó” lány, nagyon élt, állandóan táncolt, és középpontban volt. A fiúk egymás kezéből kapkodták, s én csak néztem és gyönyörködtem benne, mind újabb és újabb bólés poharamat szürcsölgetve.

Hogyan jutottunk haza (és mikor), nem is emlékszem. Mindenki másnapos volt, nem csak én, amikor déltájban megébredtünk. A bódultságnak tulajdonítottam, hogy az éjjel olyan szikrázó, tomboló Jutka kissé elnézett mellettem. Aztán, mikor indultam vissza, és búcsúzni kellett, akkor is, mint egy idegentől, úgy vett búcsút, és kényszeredetten csókolt meg. A család, nem tudom, észrevett-e valamit a változásból, de ugyanolyan szívélyesen köszöntek el tőlem, mint korábban. És nyomatékosan hangsúlyozták, hogy újra várnak vissza.

Hazafelé utaztamban már nagyon rossz sejtelmek kísértettek. Nem tudtam, érzékenységemnek és hiúságomnak tulajdonítsam-e drága Jutkám viselkedését, vagy pedig... – És jött egy levél. Drasztikus és kíméletlen. S az én lelkem, ami előtte csordultig volt, egyszerre üres, sivár, kopár lett. Úgy éreztem magam, mint amikor Katinkánál jártam Kecskeméten, és bújt előlem, megmagyarázhatatlanul. Mint akkor, most sem kutakodtam a miért után, csak nagyon, nagyon üresnek éreztem a lelkemet. (Mert bár templomba nem jártam, azt biztosan tudtam, hogy van lelkem.)

Alkotókör és „Tiszta szívvel”

Bár a „hatalmak” betiltották három megjelent szám után a Róbert Károly Körúti *Mozdulókat*, hiába volt Tolnai professzor úr és a KISZ-védnökség tekintélye, a Ménesi útra való áthelyezésünkkel szinte egyidejűleg a Koczkás Sándor által vezetett Alkotókör tagsága is megfertőződött törekvéseinkkel. Ekkor léptünk mi is a körbe, ahol eddig a rendszertelen összejöveleteken a felsőbb évfolyamosok domináltak. Koczkás tanár úr mindegyikünket „keblére ölelt”, az ülések egyre rendszeresebbek lettek, ahol ugyanúgy egy-egy tag írásai szerepeltek, bevezetővel és vitával. De nemcsak az Alkotókör – az egész egyetem tagsága egy kicsit „mozduló” lett. Az irodalmi élet középpontjában Bella István állt, aki ugyan akkor már felfüggesztette hallgatói viszonyát – vagyis abbahagyta tanulmányait – , de a menzára rendszeresen bejárt, s verseit üde színfoltként közölte az Új Írás. És nyomában ott volt Győri László (a „Zsiga”), aki nagyon eredeti hangú lírát ígért, s szintén Eötvös-kollégista volt. És egész új raj indult akkoriban tehetséges írásokkal az ELTE-n.

Mi Szalai Palival szorgalmas tagjai lettünk az Alkotókörnek, Utassy, Oláh János és Mezey Kati viszont ritkább vendégek voltak a népművelő szakosok közül. Én is rendszeresen – és egyre jobbakat – írtam már akkor is, de különösen Szalai Pali nyomult közülünk nagy elánnal az irodalom berkeibe – igaz ugyan, hogy pár év múlva teljesen „befulladt”, és politizálása és vendéglősi mivolta miatt is abbahagyta az írást. Viszont az Alkotókörben hamar sorra került paksamétájának bemutatása és megvitatása, nekem kellett bevezetnem. (Később meg ő vezetett be engem.) De nemcsak ott voltunk kapcsolatban Koczkás tanár úrral, hanem szemináriumába is beiratkoztunk – a XX. század irodalma, különösen a Nyugat köre és Ady volt a téma. Évekig jártam szemináriumaira, s a legtöbbet az egyetemen talán tőle tanultam. Nagyon jó, közvetlen stílusban vezette a foglalkozásokat, s nem véletlen, hogy Bella Pistának is ő volt a kedvence, mint ahogy neki is Bella, akit tulajdonképpen ő istápolgatott indulásában (ha ugyan erre szükség volt egyáltalán), és korábban Baranyi Ferit is ő fedezte fel. Engem is nagyon szeretett, s az egyetem tanárai közül vele kerültem először bizalmas, baráti viszonyba.

Hanem az Alkotókörben nemcsak „dumapartik” zajlottak, de hamarosan sor került – talán a *Mozdulók* példáján is buzdulva – egy komolyabb, az egész

egyetemre kiterjedő folyóirat követelésére – s mit ad isten, sikerült is elérni. 1964 novemberében készen is volt az első szám. Nagy erőfeszítések árán ugyan, de az ELTE KISZ VB és az Alkotókör vezetőségének jegyzésével több mint 160 oldalas, igazán komoly, színvonalas folyóiratként jelent meg, nagy példányszámban, s az egyetem hallgatói azonnal szétkapkodták. *Tiszta szívvel* volt a címe, s meg is felelt ennek. A Gy. végzős filozófia szakos lett a főszerkesztő, aki nemcsak KISZ-tag, de párttag is volt, s nagyon ellentmondásos egyéniségként ismertem meg, irodalmi ambíciókkal, állandóan sertepertélve, de hál' istennek, kevés tehetséggel. A Rádió ösztöndíjasa volt többek között, ahova bekerülni egy fiatalnak szinte lehetetlenség számba ment – ő meg ösztöndíjat húzott tőlük, hogy ott biztos állása legyen. S az Irodalmi Alaptól is kapott ösztöndíjat, aminek elnöke annak idején a jó emlékű Földeák János volt. Ugyanez vonatkozik S. P. Z.-re, aki meg Vas István támogatottjaként, amikor hasznosnak ítélte, még a Munkásőrségbe is belépett. Ő volt a szerkesztő, az egyetem után hosszú éveken keresztül a Rádió vezető munkatársa. A *Tiszta szívvel* szerkesztőbizottságában természetesen benne volt Bella Pista és Győri Zsiga is, több verssel szerepeltek is a lapban, s benne volt még többek között Pályi András, Oláh János, Rózsa Endre, Horgas Béla, s tanulmánnyal Farkas János akkor végző, később is neves filozófus, esszéista. De a legfontosabb talán az a rovat, aminek az volt a címe, hogy Sors, nyiss nekünk tért! Ebben folytonos és nagyon nyílt, szinte forradalmi vita zajlott a kor ifjúságáról, s Bella nyitóversei mellett talán ez volt a legnépszerűbb, legolvasottabb rész. A rovat későbbi számaiban is jelen volt, sőt egyre hangsúlyosabban, azzal a címmel, hogy Vallomás magunkról, a világról. Komoly viták alakultak ki, felkészült filozófiai és kritikai értekezések, amikben részt vett többek között a később is ismert Kis János, Farkas János, Haraszti Miklós, Bence György, Bertalan László, Horgas Béla, és természetesen A. Gy. A szépirodalom is nagyon nívós volt, s a már említetteken kívül megjelent például Utassy, Várady Szabolcs, Módos Péter, Bikácsy Gergely, Kamarás István, Szalai Pál, Csalog Judit, Ízes Mihály, Kereszty András, Szentmihályi Szabó Péter stb. Én pedig – nem.

Négy száma jelent meg a *Tiszta szívvel*nek (a 3. és 4. összevont szám volt 1966-ban), s ekkor, mint a *Mozdulókat* is korábban, szintén betiltották. Sőt, ez nem igazi kifejezés rá: nagy politikai botrány lett belőle. (Ugyanis foglalkozott vele az akkoriban átkos Szabad Európa is.) Koczás Sándor tanár úrtól kezdve mindenkit felelősségre vontak, megbüntettek, a párttagok fegyelmit kaptak. Koczás tanár úr becsülettel kiállt tanítványai mellett, s le is váltották az Alkotókör vezetéséről. (Ha igaz, Török Endre vette át a helyét, de hozzá már nem jártam).

Egyébként nem értem, hogyan nem jelentem meg én a *Tiszta szívvel* egyetlen számában sem. A szerkesztők közül a fő-fő tekintély Bella volt, s vele is csakúgy jó barátságban voltam, mint Győri Zsigával. Úgyannyira, hogy az akkor házasodó Bella meghívott esküvői vacsorájára is a Feneketlen-tó melletti vendéglőbe, ahol a menyasszony Mályi Márta mellett csak édesanyja és mellettem az egyetemről csak „Zsiga” volt jelen. Zsiga meg a kollégiumban gépelte többek

között a verseimet is. Ők voltak a szerkesztésben a legfőbb potentátok a főszerkesztő A. Gy. mellett. Az viszont igaz, hogy vele utáltuk és titkon méregettük egymást. Én őt törtetőnek, minden lében kanál Lenin-fiúnak tartottam, ő meg úgy nevezett engem, hogy „a narodnyik”. Akkor nem is tulajdonítottam mellőzésemnek nagyobb jelentőséget, de így, utólag egyre furcsábbnak találom. De nem csak én – Filosz (azaz Molnár Péntek Imre) is hiányzik a tartalomjegyzékből, aki viszont nem sokkal később a Kilenceknek is (*Elérhetetlen föld* antológiasorozat) markáns szereplője lett. Mindenesetre az akkori induló fiatal ELTE-s raj közül elsőként persze Bella Pistának jelent meg – figyelemfelhívó! – kötete a Magvető Könyvkiadónál, utána az előttem járó Vas István-tanítvány Sumonyi (Papp) Zoltánnak (*Spártai suhanc* címmel), s az ugyancsak vele egyidős Győri Lászlónak (*Ez a vers eladó hetyke* címmel). „Zsiga” kivagyis, vagyis hányave-tinek is tartható stílusa különben komoly hatással volt rám, s emlékszem, Vas Istvánnal, aki a Népszabadságban ledorongolta, az akkor mindnyájunk számára fontos találkahelyen, a Hungária kávéházban szenvedélyes vitát folytattam Zsiga védelmében. S Győri Lászlóra, gondolkodására jellemző az is, hogyan lett ő „Zsiga”. Mikor gyerekkorában focizgattak, mindenki választott magának „menő” nevet. Egyik Puskás lett, másik Kocsis stb. Lacink meg azt mondta: ő lesz a „Zsiga”.

De hol voltunk mi, legtöbben, általában a kötettől? Nem felejtethetjük el (ha nem is írtam róla), hogy a *Tiszta szívvel* betiltása az 56-os forradalom 10. évfordulóján történt. A gyilkos hatalom rettegett mindentől, amit nem ők hoztak létre, irányítottak, s különösen a makulátlan múlttal érkező, „mozgolódó” fiataloktól tartottak.

Az Egyetemi Színpadon (a betiltás után már) volt egy nagy irodalmi est, minden prominens szereplő ott volt, sőt meghívtuk az akkor pályája csúcsán lévő Latinovits Zoltánt is. Latinovits megkapta az egész est szöveggönyvét, s maga válogatta ki az elmondani kívánt verseket. Mit ad isten: az én verseimet választotta. Előadás előtt pedig bekérte az öltözőbe, s nagyon kedvesen kérdezgette, előtte lévén az anyagom: – Ezt itt, kérlek, hogy érted? Itt meg mit emeljek ki leginkább? – és hasonlóképpen átbeszélte velem szinte az összes verset. Mikor pedig kilépett a függöny elé, elkezdte beleharsogni a nagy színházterembe:

*„Valami, valami kellene!
Vércsesikoltás!
Vad zene!
Fogak sátáni roppanása –
Forr az üst: ordítást is bele!”*

A nézőtéren, ahol egymás hegyén-hátán torlódtak a hallgatók, még a légy szárnyának zizzenését is meg lehetett volna hallani. Utána meg hatalmas ováció követte, nem győzte fogadni a tapsokat. Én zsibbadásig el voltam ájulva (és

ragadtatva). Megszöktem a nézőtérről, ahol pedig ott volt édesanyám és Petkó Jenő tanár barátom is (aki éppen Csillebércen volt akkor továbbképzésen), s meghívtam őket. Műsor után hiába kerestek, a szerzők függöny előtti bemutatkozásán sem voltam ott – örömömben „elbujdostam” inni egyet a szomszédos Nárciszba.

1964 körül

Ez az év bizony bővelkedett eseményekben. Harmadikosnak lenni különben is jó volt – már régen túl voltunk a gólyaidőszakon, az egyetemi tanulmányok megkezdésén, de még messze volt, és nem nyomasztott a diplomázás. Vagyis komoly, „meglett” egyetemi polgároknak számítottunk. A népművelési tanszéket Maróti Andor vezette, egy hirtelenjében lett művelődésügyi adjunktus, s ő szervezte és vezette szokásos őszi kirándulásunkat is. Mégpedig autóbusszal utaztunk, s a végcél a debreceni egyetem hasonló tanszéke, a Durkó-tanszék volt, amely pár évvel korábban indult, mint a miénk az ELTE-n, s így komolyabb tapasztalatai is voltak. De előbb Görömböly-Tapolcára mentünk, Miskolcra, s egy túra után megfürödtünk a neves meleg vizű barlangfürdőben. Következő állomásunkként Tarcál következett a Tokaji borvidéken, természetesen pincelátogatással. Meleg volt, s egyszer csak lent voltunk a hatalmas, szerteágazó, hűvös pincerendszerben. A pince központi terében egy hosszú előadást, ismertetőt hallgattunk meg Tarcál borászatáról, de közben furcsa dolgok történtek. Szünet után voltunk, s a hosszú bejáratí folyosó oldalában hatalmas hordók álltak színültig újbórral. Társaságunk nagyobb része itt ácsorgott, én is. Untuk az előadást, s nekem hamar ötletem támadt. Fölálltam a csántérfára, s mivel meggyfa szipkából szívtam a cigarettát, s a hordó száján is csak hevenyészve volt a dugó, szipkából elkezdtem szivornyázni a bort. Hamar fölfigyeltek rá a közelemben a többiek, s átadtam a szipkát az egyiknek, s helyet cserélve ő kezdett szivornyázni. Aztán a következő, a következő, sorban. Az előttünk állók is megneszelték, hogy „helyzet” van, s helycserével elkezdtek hátrébb lépegetni. Közben a szipkát is modernizáltuk (úgy neveztük sebtiben, hogy „készség”), Zayzon Márta ugyanis azt találta ki, hogy fémcsőves ceruzájából kivette a belet, s a cső, ami maradt, hosszabb is, tisztább is volt új „készségnek”. Végül már a terem közepén, az elől állók is megszimmantották a dolgot, s hátralépdelve, helycserével ők is ihattak a jóból. Nagy volt a susmus, de nem buktunk le. Ezt neveztük később cirkulálásnak. Mire véget ért az unalmas ismeretterjesztő előadás, s hivatalosan is megkínálták a társaságot egy-egy pohár borral, mi többnyire ki voltunk dőlve. De a java még ezután jött! A lépcsőkön föl is kellett menni, ahol a füledt délutáni meleg fogadott. Szigethy Gábor meg a nyakába vette a testes Kurucz Zsuzsát, s így imbolygott föl a felszínre. S amikor felért, összerogyott és elnyúlt, Zsuzsával együtt. Persze, mi többiek is próbáltunk masszív kapaszkodót találni. – Kirándulásunk végén értünk Debrecenbe. Míg egyetemlátogatáson volt a társaság többsége, mi, heten-nyolcan meglógtunk, s elcsángáltunk a Nagyerdőbe, fiúk-lányok vegyesen. Ott aztán kitört rajtunk a gyerek, libikókáztunk, hajóhintáztunk, gúlába álltunk, végül letáboroztunk – elhevertünk a fűben, a lányok ölében. (S mindezeket fény-

képeztük is.) Estefelé aztán, ahogy csatlakoztunk a többiekhez, Durkó tanár úr, aki nemcsak tanszékvezető volt, hanem a kor egyik legnagyobb szaktekintélye is, ráadásként meghívott bennünket „túlórázni”. Itt komolyan, de kötetlenül beszélgettünk. Hogy emlékezetesebb legyen, Durkó tanár úr néha – gyakran – felállt, a könyvespolcokon félretolt egy-egy vastag könyvet, majd „Mire való a kultúra?!” felszólamlással kivett néhány palack finom bort. Így barátkoztunk, haverkodtunk össze az ottani egyetemistákkal, köztük Mándoki Rózsaival, aki a tanár úr jobbkeze volt, végzős, s mint ilyen, a következő év elején a mi tanszékünkre került tanársegédnek.

De első külföldi útjainkat is ekkortól datálhattuk. A csoport vezetője egy félárva fiú volt, Strausz Gyuri, akinek apja részt vett a spanyol polgárháborúban. Jó barátja meg Havas Gábor, aki szintén Brüsszelben látta meg a napvilágot, s édesapja Károlyi Mihály titkára volt, s itthon, a Rajk-per idején, kínzások közben lelte halálát. Ők voltak csoportunk elit figurái, s egyben jó hangulatú szervezői is. Amikor végre – ekkortájt – megnyíltak egymás felé a KGST addig tűzzel-vassal őrzött határai, az elsők között voltak, akik még a nyáron kiutaztak a cseszko Tátrába, többek között Lomnicra is. Aztán meg Lengyelországba, Zakopánéba, Krakóba. Jó élményekkel, feldobva érkeztek haza, s azonnal elkezdtek szervezni a csoporton belül ugyanoda a társas kirándulást. Először a Tátrába, Lomnicra mentünk, voltunk vagy húszan, s turistaszálláson laktunk. Akkoriban mindenki „csencselt”, s mi is felszerelkeztünk az ott keresett cikkekkel, leginkább Fecske cigarettával. Jó áron el tudtuk adni – utcai árusok voltunk –, s én például egy meleg, bélelt, sötét anorákot vettem rajta. – Lomnicon két emlékezetes dolog történt számomra. Néhányan, vállalkozók, részt vettünk egy nevezetes túrán a nagy hóban, ami az egész környéket elborította. Úgy hívtuk aztán, hogy a nevezetes „Kék túra”. Strausz Gyuri és Havas Gabi ugyanis élénken ecsetelték, hogy a közelben van egy szép túraútvonal, nem több három-négy kilométernél, s az adott körülmények között két órán belül meg tudjuk járni. Voltak, akik otthon maradtak, de többségünk nekiindult a gyönyörű, ebéd utáni napsütésben. Az út nagyjából ki volt járva, s viccelődve, énekelgetve baktattunk vezetőnk nyomán. Igen ám, de kezdett beborulni az ég, egyre nagyobb lett a homály, s a hó is eleredt. Próbáltuk gyorsítani a tempót, de bizony, mikor már fél karéjban visszafelé fordult az út, bizony ránk esteledett. Az út sem volt már annyira kijárva, és sokszor térdig, majd övig süllyedtünk a hóban, csak lépésenként haladtunk. Már egymást sem igen láttuk, s az elől járók kiáltásokkal jelezték, merre is kell mennünk. A szerencsétlen, testes Szalai Palit viselték meg legjobban a rosszra fordult viszonyok, vele ketten mi zártuk a libasort, s hiába próbáltam segíteni neki, állandóan kötésig süllyedt a hóban. Végül talált két deszkadarabot, azt erősítette bakancsára, s így valamennyire jobban tudott járni. Időtlen időnek tűnt, ahogy a hatalmas sötétségben caplatunk előre, s kétségbeesett énekléssel bátorítottuk magunkat. Strausz Gyuri és Havas Gabi bizonygatták ugyan, hogy (jó időben ugyan) mindössze pár kilométer az út, s próbálták bennünk tartani a lelket. Végre-valahára, előttünk talán 100-150 méterrel, élénk hahózást hallottunk – az otthon maradottak rosszat sejtve jöttek elébünk.

Végre összetalálkozott a két csapat, s mi, kik részt vettünk a túrán, felszabadultan és megkönnyebbülve ölelgettük egymást. Onnantól már sétagaloppnak tűnt az út a szálláshelyig, de bizony mi úgy el voltunk csigázva (és átfázva), hogy hosszú ideig tartott, míg a meleg turistaházban igazán magunkhoz tértünk. S leginkább akkor ébredtünk veszélyeztetettségünk tudatára, mikor a ház dolgozói mesélték, hogy pár nappal azelőtt egy öttagú lengyel csoport járt (volna) ugyanezen az úton, de hóviharba keveredtek, letértek az útról, és mind odavesztek. – Ez volt hát az emlékezetes Kék túra! De volt számomra még egy döbbenet Tátralomnicon. Rátaláltam egy, a mieinkhez hasonló nyilvános telefonfülkére, s belül az emblémán ez állt: A Magyar Királyi Posta tulajdona... Igaz, hogy általában magyarul tudtunk beszélni az ottaniakkal, ez azonban – hogy mondjam? – fáj.

Következő ilyen utunk sem váratott sokáig magára. A következő tavasszal (vagy nyár elején?) Lengyelországba mentünk, szinte ugyanaz a csapat, mint előbb Cseszkóba. A „váltópénz” számunkra szinte ugyanaz volt: egyéb apróságok mellett főként a Fecske cigaretta. Különféle nejloncuccokat vettünk érte. – Zakopánében kezdtük a túrát, de itt a fenséges, ragyogó napsütésben magasodó csúcsok mellett másra nemigen emlékszem. Onnan Krakkóba mentünk, ahol több napot töltöttünk, és egy katolikus zárda hatalmas helyiségében, közösen találtunk elhelyezést. Megismerkedtünk két svájci egyetemista kislánnyal, akik mellénk szegődtek – vagyis leginkább hozzám. Törtük szörnyen a német nyelvet, és próbáltunk nemzetközileg ismert szavakkal kommunikálni. Például amikor kiruccantunk a közeli – ha jól írom – Wielicska nevezetes, ősi sóbányájába, azt akartam mondani nekik, hogy az „őseMBER” így meg úgy, s kényszeredetten azt mondtam: az „antik Mann”. Mosolyogtak, de megértették. A bánya egyébként különös élmény volt, a felső és oldalsó falakon rengeteg függeszkező denevérrel. – Onnan, ha jól emlékszem, Auschwitzba vezetett az utunk, s végigjártuk a hatalmas birkenauai táborn, a bejáratnál az Arbeit macht frei! felirat fogadott. Mindnyájunkra óriási nagy hatást tett, pedig gondoltuk előtte is, mire számíthatunk. Én különösen a szabadtéri WC-komplexum előtt álltam sokáig, ahol beláthatatlan hosszúságban nyúlt el a térdig érő beton budirendszer fala, méterenként egy-egy pottyantós lyukkal. Én jó Istenem! micsoda embertömeg, micsoda gyilkos méretek voltak itt, ha csak az egybeépített budi a lyukakkal több száz méterre is elnyúlt! – Végezetül Varsóba mentünk, ahol megkóstoltam a lengyelek által nagyon kultivált céklalevest. Mit mondjak? Olyan szörnyűséggel én még nem találkoztam. Társaim jó étvággyal falták, de nekem egy életre felkavarodott tőle a gyomrom. – Itt egyetemi kollégiumokban szálltunk meg, vagyis szobánként egyenként tudtak elhelyezni bennünket, mert folyt az oktatás, és ahol akadt egy-egy üres ágy, azt tudták számunkra följárlani. Egyébként igen barátságos, „rokon” nép fiainak kijáró fogadtatásban és bánásmódban részesültünk, s itt tanultuk meg kitörölhetetlenül a divatos szólás-mondást: polak-wenger dwa bratanki, ido sabli, ido sklanki (vagyis aki nem érti: lengyel-magyar két jó barát, együtt harcol s issza borát). – Én egyébként egy építészhallgató szobájába kerültem, a szobatársa éppen hazautazott. Az egész intézménynek különben – lehet, hogy hivatalosan is – volt egyfajta katonai jellege. Annál megdöbbenőbb volt

számomra, hogy amikor este mentem a szobámba, s nyitottam az ajtót, lengyel egyetemista cimborámat a szekrénykéje előtt térdelve találtam, előtte a szekrénykén egy szentkép. Csendesen imádkozott. Nem zavartatta magát, befejezte – úgy látszott – mindennapi imáját, majd fölkel, eltette a szentképet, s csak akkor fordult felém és nyújtott kezét. Megható volt, s egy életre belém vésődött a kép, mint a birkenauai szégyenletes budisor.

De közben Pesten, egyetemünkön sem állt meg az élet. A menza továbbra is kedvenc helyem volt, s Liskó Icivel is szorgalmasan kávézhattunk a Nárciszban. A menzával kapcsolatban adódott néhány érdekes esetem. Az egyik hónapban véletlenül – össze volt ragadva – két levél menzajegyet kaptam. Az egyiket természetesen rögtön eladtam, a másikat meg – én marha – visszavittem a Gazdasági Osztályra, gondolván, hogy valakinek hiányozni fog. Mikor beléptem, szinte föl sem néztek íróasztalaiknál az ott dolgozók, s mikor mondtam, hogy véletlenül kéthavi jegyet kaptam, s az egyiket visszahoztam, felháborító érdektelenséggel azt mondták: Jól van, tegye le az asztalra! Erre előntött a méreg, s elkezdtem kiabálni, hogy micsoda felelőtlen eljárás ez, szégyelljék magukat! Ők is meglepődtek, de végül meg sem köszönték a dolgot. Szinte megalázva hagytam ott az irodát. A másik eset lent történt a menza éttermében. Elkésérítően egyhangú volt az ételválaszték, szinte hétről hétre ismétlődött ugyanaz a menü. Meg lehetett tippelni jó eséllyel, hogy melyik nap mi lesz a kaja. Az egyik alkalommal a tipp szerint sárgaborsó-főzeléknek kellett lennie. S többek előtt megfogadtam, hogy ha tényleg az lesz, földhöz fogom vágni. És persze – lőn. Kiálltam a soromat, tányéromba megkaptam a sárgaborsót, majd a terem közepén a tányérkát jobb tenyerembe vettem, fölemeltem, és a kőre vágtam. Hatalmasat csattant. De még amilyen hatalmas lett utána a csönd! Pár pillanatra utána megdermedt minden és mindenki, majd a konyhából csörtetve szaladt oda a személyzet néhány tagja, lázasan elkezdtek csitítani, egy pillanat alatt eltűntették az ételmocskot, majd sustorgó szavak kíséretében kezembe nyomtak egy új tányért, csupa húsfeltéttel. Így hát ez békésen ért véget. – De köthető a menzához – a lányokkal való ismerkedésemén túl – egy másik nagyon kedves emlékem is.

Egy szép napon mentem kifelé a Március 15. tér felé vezető ajtón, s alig hogy kiléptem, kibe ütköztem szinte testileg?! Akasztói volt szemközti szomszédunk, Turu András bácsi fiába, aki szintén Bandi névre hallgatott. Ilyen meglepetés és véletlen ritkán adódik az életben! A „hát te?” – „hát te?” – után kiderült, hogy Bandi az akkor épülő új Erzsébet hídnál dolgozik, Akasztóról egy egész munkacsoport van ott, s ő a brigádvezető. Én meg, mondtam, itt tanulok. Nemcsak a meglepetéstől, de azért is, alig tudtunk pár mondatot is váltani egymással, mert mint brigádvezetőt várták már a hídon dolgozó emberei.

Ebben az időben történt az Eötvös-kollégiumban, ahol laktunk, egy nagyon pikáns és kényes esetünk. Utassyval ekkor már nagy barátságban voltunk, bár külön utakon jártunk. Egy alkalommal Dzsó jött haza a városból, én meg ott-hon voltam. Dzsó a menzaéhhét csillapítandó gyakran bement ilyenkor a Móricz Zsigmond körtéren lévő étkezdébe, ami általunk a Lordok Házának neveztetett. Ekkor is így történt, s miközben eszegette az egyik állópultnál a gránátoskockáját, mellépenderedett egy elég fiatal lány, s arra kérte, mentse meg, mert egy

banda elől menekül, akik meg akarják verni. Dzsóban feltámadt a lovag, gránátoskockáját félbehagyva, fölhozta a lányt a hosszú lépcsősoron a kollégiumba. Fiúkollégium lévén, ez idő tájt nők ott nem volt helye. És, mit ad Isten, én éppen a hosszú folyosón, a porta körül tébláboltam. Pár mondattal rám bízta a csajt, majd ment vissza a Lordok Házába maradék gránátoskockáját megenni. Én, mit tehetvén, bevezettem a folyosóról nyíló klubterembe, ahol asztalok, újságok is voltak. Néhány perc múlva azonban megszólalt a házat behálózó hangosbeszélő a portáról, hogy figyelem, figyelem, egy fiatal lány került a kollégiumba, s aki tud róla valamit, azonnal kísérelje a portára. A csaj szörnyű rémületbe esett, s kért, hogy mentsem meg, mert egy banda, egy galeri követte, és meg akarják verni. Annyira gyámoltalannak tűnt, hogy mondtam, álljunk be az ablak előtti, hatalmas, földig érő függöny mögé. A folyosókon, de az ottani szobákban is egyszerre hatalmas rohangászás, hangoskodás és ajtócsapkodás kezdődött. Minden élő, otthon lévő kollégista a lányt kereste. Hová bújhatott? – kérdezték kiabálva, s a rohangászás közben persze többször benyitottak a klubterembe is, a csaj meg remegve bújt hozzám. Végül – jó idő után – ahogy ismét benyitottak hozzánk, egyikük felkiáltott: ott vannak a függöny mögött! – ugyanis a függöny aljában meglátta a cipőinket. A lányt szó szerint elhurcolták a portára, ahol valóban egy öt-hat fős, gyanús kinézetű fiúbanda várta, s átvéve, ők hurcolták tovább lefelé a bejárati lépcsőn. Azt mondták, orvoshoz viszik, mert vérbajos, s valamennyien trippert kaptak tőle. – Ekkor lépegetett föl Dzsó, nagy elégedettséggel, a gránátoskocka után, s szende arccal hallgatta, mi is történt. Aztán vigyorogva ment föl a szobájába. – Az esetnek végül kellemetlen következménye lett számunkra, mert ebben az időben toboroztak a kollégiumban egy bolognai útra hallgatókat csereprogramként az ottani egyetemmel. Mi is jelentkeztünk – hogyne, ez akkor nagy szó volt! –, de a diáktanács, Tóth Gábor akkori igazgatóval egyetértve, elsőként húzott ki bennünket Dzsóval. (Tóth Gábor igazgató úr egyébként rendes, diákszerető tanár hírében állt, de nekünk végig az öt év alatt semmi közös dolgunk nem akadt vele.)

A kollégiumban volt egy kis szoba, ahol írógép állt a hallgatók rendelkezésére (nagy szó volt ez akkor!), s „Zsiga” többek között itt pötyögtette az én verseimet is. De volt egy másik forrásom is: az egyetemhez közeli Városházán dolgozott gépíró kisasszonyként Kovács Margó, távoli unokahúgom, s bejáratos voltam hozzá, sok versemet ő gépelte le. (Meggérdezte ugyan, hogy: Mondd, Bence, mire jó ez?!)

Ebben az időben, 1964–65-ben barátaimmal már sűrűn bombáztuk megjelenés végett a kisebb versközlő fórumokat, úgymint *Nők Lapja*, *Magyar Ifjúság*, *Szabad Föld*, Rádió stb. Ha ritkán is, néha sikerrel jártunk, s nagyon büszkék voltunk ilyenkor. (Persze az igazi a *Kortárs*, *Új Írás*, *Élet és Irodalom* lett volna, de ez már a „számárlétrán” a felső grádics volt, amire bizony még várni kellett).

De a Ménesi úti kollégiumban, ha ritkán is, feloldották a nőtilalmat: a Diákbizottság alkalmasint bálakat szervezett. Ezek a folyosó végi Nagyteremben zajlottak, s természetesen sok lány is eljött. Általában élő zenekar játszott, s emlékszem, gyakran énekelt menő amerikai slágereket egy magas, jóképű néger fiú, akire ragadtak a nők. Én keveset táncoltam általában (akkor éppen nem

volt megfelelő érdekeltségem), viszont annál inkább részt vettem a szomszédos teremben (a Dühöngőben) zajló nagy mulatozásban. Valamennyien vidéki fiúk voltunk, s hoztuk magunkkal az otthoni szokásokat. A jókora asztal körül, ahol sört is lehetett kapni, összekapaszkodva, nagy karéjban végigkurjongattuk, végigénekeltük a fél éjszakát. Nem törődünk vele, hogy ki a besúgó, ki nem (hogy köztünk vannak, biztosan tudtuk, és ez „alaphelyzet” volt) – ezeken a rendezvényeken teljesen „felszabadítottuk” magunkat.

Ebben az időben Jutka után sokáig nem voltam szerelmes. Csak futó kapcsolatokra futotta, de lelkileg nem rázott meg egyik sem. Még a legtovább az tartott, amit egy felsőbb éves barátomtól „örökölttem”. A helyzet az volt, hogy barátom fülig szerelmes volt Kávéba (így neveztem), de ő nem viszonzta, csak rövid ideig „jártak együtt”. Aztán azonban belém esett, kikezdett velem, s én elfogadtam, mint egyelőre adottat. Sokat „vitt” moziba, s Szalai Paliék újpesti lakását gyakran látogattuk. Liskó Ici jegyzeteit továbbra is használtam, s szinte naponta vendégei voltunk a Nárcisz presszónak, de megmaradtunk végig haveroknak. Nekem ugyan tetszett, s tán meg is lett volna a hajlandóság, Ici viszont csak nevetett, és nem bízott bennem. (Mit mondjak? Jól tette.) Csoportunk legokosabb fiújával, Havas Gáborral kacérkodott, aki komolyan is vette, sőt, később feleségül is vette. Gábor egyébként az idők haladtával egyre jobb barátom lett, meghívott, és együtt készültünk föl vizsgáinkra (különösen az ún. „világnézetiekre”), s csodálkoztam, hogy csak úgy ragad rá az anyag, sőt, mintha már előre tudta volna is. Nevezetes volt viszont egy év végi buli a lakásukban – a Fillér utcában, egy tágas villalakásban laktak, amit 45 után kaphatott a család. Tíz-tizenketten lehetünk, én Kávéval mentem, Gabi viszont Icit hozta, s a nagy twisztelések után és közben a párok egymás után el-eloldalogtak a szabad mellékszobába. Aztán a végén leheveredtünk a vastag szőnyegekre, s csak másnap dél felé oszlott szét a társaság. Kávé érezte, hogy csak szükségből járok vele, s ez nagyon bántotta. Aztán úgy adódott, hogy kezdtem „megszerelmesedni”. Szóltam neki, hogy mi a helyzet, s persze, hogy elszírta magát. Végül csak el kellett fogadnia, s mindössze arra kért, hogy útána pár hétig ne járjak senkivel. Elfogadtam. De azért mégsem ez lett a vége. Vagy egy jó hét után, míg nem találkoztunk, sőt kerültük egymást, „véletlenül” egy ünnepnapon összefutottunk. Nagyon megnyerő volt, s azt mondta, hogy nincs mese, ez a nap neki még „jár”. S kivonszolt a Zugligetbe – ahogy mondta, ez a kedves helye, aztán a Vadaskertben kötöttünk ki. Mautner is szívesen látott bennünket a hegyek-dombok között, s végül egy csodaszép, emlékezetes vasárnapot töltöttünk el együtt.

1964 végén, 65 elején

1964 végén és 65 elején megint nagy és fontos változások voltak az életemben, az életünkben. Mindezzel együtt nagyon érdekes és változatos időszak volt, csak úgy kapkodtam a fejem. Először is édesanyám a pestszentlőrinci félházat (szobakonyha-spezj) gyönyörűen rendbe hozatta, kívülről tataroztatta, s a külvárosi kis udvart virágoskertté változtatta át. Igazán mutatós lett. Főleg ősém keresménye és az én „gyerektartási díjam” volt a forrás, de ő is dolgozott varrónőként, s köl-

csönt is vett fel, amiért nagymama nagyon haragudott. Vele szemben ugyanis édesanyám mindig tervező, vállalkozó alkat volt. – S történt, hogy az előttünk lévő, szomszéd nagy ház idős, ősz tulajdonosnőjével a kerítésen keresztül – laza drótkerítés volt – nagyon összebarátkoztak. Az idős hölgy nem ott lakott, csak néha sétátnézni járt oda. A nagy ház szintén nagyon le volt romolva, de három albrlet is volt benne, nagy pince volt alatta, s a telek egyik sarkában még volt egy rozoga szoba-konyha is. A hölgy annyira megkedvelte édesanyámat, hogy fölajánlotta neki, hogy mivel el akarja adni, jutányosan édesanyám vegye meg. Először irreálisnak tűnt anyám előtt is a dolog, de a bogár már bent volt a fülében, és egyre inkább dolgozott. Úgyannyira – mert többször beszélgettek a kerítésen át –, hogy kezdte komolyan venni a dolgot. Nagyon kedvezményes vételt ajánlott a néni. És édesanyám hamarosan árulni kezdte a mutatóssá tett félházat, amit summa summarum, jó áron el is tudott adni. És megint jött egy komolyabb hitel-felvétel mellé. Csodáltam, ahogy gyenge termete ellenére hogy bízott magában, s micsoda erő tudott összpontosulni benne. Hamarosan átköltöztünk a nagy ház elülső három szoba, nagykonyha és spejz részébe – az albrlők onnan elmentek, de a hátsó fertályon még maradt egy család. Igazából édesanyám bútorai, amiket a háború után szintén olcsón szerzett meg Pestről, ekkora térhez voltak szabva, teljesen kitöltötték a három nagyszobát, s szinte hihetetlen volt, hogy addig hogyan is fértek el, összezsúfolva. S édesanyámnak mindjárt a szintén nagy pincével kapcsolatban is terve volt, mivel Akasztón a jobbik, kataszteri hold kadarka szőlőt megtartottuk, felszerelésekkel együtt, úgy gondolta, ide fogjuk felhozni hordókban a termést, s bizonyos volt benne, hogy ez megint komoly hasznot fog hozni a családnak, s tudja törleszteni a részleteket. S az udvarsarki szobát is kiadta három, Kistexben dolgozó lánynak.

Ezzel szinte egy időben az egyetemen, vagyis a kollégiumban is alapos változások voltak. Az Eötvös-kollégiumból a „szürke verebeket”, vagyis a nem szak-kollégistákat áthelyezték a Ráday utca közepén lévő, sok viszontagságot megélt háromemeletes házba, ami akkoriban az ELTE egyik diákszállása volt. Persze én is beleestem, mellettem négy olyan társammal, akik nemsokára tagjai lettek az akkor már formálódó Elérhetetlen föld antológiának. Mégpedig mi, Utassyval az épület földszinti bal szárnyán kerültünk egy szobába – azaz inkább fülkébe –, ahol emeletes vaságyon aludtunk. Mellénk került Oláh János, V. B. Vilmossal, aki Dzsónak volt földije, s mellettük Mándoki Kangur Pista, aki alattunk járt, és állandóan hangoskodott, rohángált és csapkodta az ajtót. (Később neves keletkutató lett, akivel az egyetem elvégzése után is, nyersfordításokat illetően kapcsolat volt.) Az első emeletre került viszont Győri „Zsiga” és Filosz, vagyis Molnár (Péntek) Imre.

Ez a kollégium, ellentétben a Ménesi útival, koedukált volt, vagyis jobb helyre nem is kerülhattünk volna. Az alagsorban helyi menza is működött egy nagy teremben, ahol később nemcsak diákbálokat rendeztek, de mi, a kolesz „költői”, sikeres felolvasóesteket is tartottunk.

Apámmal akkoriban nemigen tartottam a kapcsolatot, de nagy meglepetésemre egyszer csak megjelent a szobánkban – kinyomozta hollétemet. Elegáns volt, mint mindig. S újabb meglepetésemre azért jött, hogy az érettségire megígért, de

meg nem kapott öltöny helyett vegyünk egy új öltönyt. Gyalog végigsétáltuk a Rákóczi utat, minden helyre benéztünk, ahol úgy gondoltam, találunk megfelelőt. De nem találtunk, és visszakanyarodtunk a Lenin körútra. Ott ugyanaz volt a helyzet, egyik sem tetszett. Végül apám annyira elfáradt és türelmetlen lett, hogy azt mondta, hogyha a következő üzletben sem találok megfelelőt, otthagyt, és lőhetem az új ruhát. Így hát választottam egyet, az sem igen tetszett, de nem volt mi mást tennem. – Közben tudomásunkra jutott, hogy apámékat nagy szerencse érte: élettársa Katinak volt a lottón egy öt találatosa (ez még a lottó bevezetése körül történt), s az elsők között lett nekik egymillió fölülű nyereményük. Apám aztán azt ígérte nekem, hogy kapok egy Trabantot. Ez akkor nagyon nagy szó lett volna, de én úgy gondoltam, ha már lúd, legyen kövér – vagyis az akkor még ritka Opel Kadettet néztem ki magamnak. Addig-addig húzódott a dolog, hogy végül nem lett belőle semmi. Ekkor már néhányszor én is meglátogattam apámékat Diósdon, s megint följánlották, hogy költözzem hozzájuk. A boszorka feleség miatt ekkor sem vállaltam. Ugyanakkor ettől kezdve egész házasságomig, vagyis több mint egy éven át minden vasárnap délelőtt találkoztunk a Rózsák téri görög katolikus kis templomban, apám gyönyörűen és sajátos szóformálással énekelt, ha lehetett, tercelt. Mise után hazafelé (ez is „szertartásunkhoz” tartozott), egy Rákóczi úti borkimérésben mindig megittunk két-két deci ürmöst – ezt kedvelte, s ott kaptunk is. Onnan aztán végig a Rákóczi úton, át valamelyik Duna-hídon, mindig gyalogoltunk, beszélgetve az utat a Móricz Zsigmond körtéreg, s ott búcsúztunk el – ott szállt csak buszra.

Utassyval ekkor már elmaradhatatlan barátok voltunk, mind a ketten sokat írtunk – általában éjszaka –, s másnap az agyonfüstölt cellában beszéltük meg egymás verselményeit. Nagyon keményen mondtunk véleményt, többször egy-egy szó, kifejezés helyett más megoldást ajánlottunk, s ezeket általában meg is fogadtuk. S egyre inkább jártuk a szerkesztőségeket. Mindketten jártunk egymás falujában, először én BükkSZenterzsébeten, édesanyjáéknál. Margit néni nagyon aranyos és szép asszony volt, mindennel ellátott bennünket (Dzsónak viszont sok viszálya volt vele), s megismertem a „sánta susztert” és suszteráját is. Este elmentünk a helyi bálba, Dzsó nagyon élt, táncolt, barátaival sokat beszélgettünk. Csak akkor hervadt le, amikor hazafelé megmutattam neki a belső zsebembe rejtett nagykést, amit a suszter műhelyéből vettem el – élt bennem ugyanis az akasztói bálók hangulata. Aztán hamar túltette magát rajta, s nem gondolt rá, hogy ez pszichózisom korai megnyilvánulása volt, amitől később sokat szenvedtem. – Aztán persze Akasztón is jártunk, barátaim vendégeként, hiszen édesanyámék akkor már Pesten laktak. Nekem viszont akkor is – szinte máig – ott volt az „otthon”. Szép idő volt, mentünk a főutcán a presszóba, s többekkel – fiúkkal, lányokkal – találkoztunk, akik mind megkérdezték tőlem, írok-e még. Dzsó nagyon elcsodálkozott. Egy hajdani osztálytársammal is összefutottunk, akinek másnap volt a menyegzője, s meghívott, sőt nagyon kapacitált bennünket, hogy menjünk el a vacsorára. Megígértük, s úgy is készültünk másnap estefelé – régi „haveromhoz”, Pelsőczy Gyula tanár barátom feleségéhez fordultunk (Gyula barátom nem volt otthon), Iványi Icához, hogy egy kicsit „öltöztessen” föl bennünket Gyula cuccaiba. Éppen a fehér ingeket gombolgattuk, mikor valahogy

fölmerült, hogy a Ráday utcában, a koleszban is akkor van a diákbál. Gyorsan meggondoltuk magunkat, s bárhogymarasztaltak, eltökélten mondtuk, hogy inkább ott a helyünk, s nekilódultunk, hogy Csengődön elérjük a pesti vonatot. A hat kilométert trappolva tettük meg, s már le volt eresztve a sorompó, mikor az állomást elértük – de sikerült elérni a vonatot is, s mikor fölszálltunk, alig győztük kilihegni magunkat. De odaértünk a bála!

A siklósi Jutka-ügy után hosszú ideig el voltam keseredve, kerültem a lányokat, és csak futó kalandjaim voltak, szív nélkül. Ekkortájt figyeltem föl viszont – nagyon hiányzott már – egy sportosan, mondhatni franciásan öltöző, fiús-csibészes megjelenésű kislányra, aki történelem szakos és évfolyamtárs volt. Hol máshol történhetett volna az egész, mint a menzán. Sokáig figyeltem, aztán már „szemeztünk”, majd végül egy alkalmas pillanatban mellé ültem egy menzaasztalnál. Így ismerkedtünk meg. Törekény alkata volt, és szép fekete, nyírott haja, ami délies, kreol bőrű arcát keretezte. Diannának neveztem, s Liskó Ici mellett vele is nagy presszóba járók lettünk, ugyanígy, egyszer ő, egyszer én fizettem a kávé. Belvárosi lány volt, a Nemzeti Múzeummal rézsút szemközt laktak egy háromemeletes bérház második emeletén, és ahogy mondta: 1945 előtt az egész ház az ő tulajdonuk volt, vagyis a pesti középosztály elitjéhez tartoztak. Kiderült, mielőtt megismerkedtünk, előtte pár héttel veszték össze diákkori szerelmével, s így lehetett szabad. Egyre inkább egymásba habarodtunk, azaz újból nagy szerelemben és szerelmeskedésben éltem. M. K. háborgott ugyan az elején, hogy miért zaklatom én az ő csoporttársnőjét, de Dianna gyorsan leszerelte. Rengeteget beszélgettünk, vagy ahogy akkor mondtuk: lelkiztünk, s erre, mint korábban Icivel, mindketten jó „médiumpok” voltunk. Rákapatott hamarosan a Párizsi udvarban készített kedvenc italára, a baccardira, ami nagyon ízletes koktél volt, és alapjául a kubai rum szolgált. De gyakran kifogytunk a pénzből, s ilyenkor „gyorssegélyért” édesanyjához fordult, aki belvárosi úrinőként szinte minden nap a Duna Korzó egyik kerthelyiségében ücsörgött barátnőivel. És mivel akkor Utassy-nak a Petőfi téren, a János Pince fölött volt egy fenntartott albérlete, oda is elég gyakran fölővakodtunk. Megismertetett Milne Micimackójával, mondván, hogy ezen nőtt föl, s azt tervezgettük, hogy az egyetem befejezése után közösen elmegyünk Akasztóra tanítani, mivel – ahogy mondta – ott fog tudni, a háteremben igazán megismerni. Istenem, de szép napok és hetek is voltak ezek! Aztán elérkezett az is, hogy meghívott látogatóba a lakásukba. Ekkor honnan, honnan nem, megjelent a menzán, asztalunknál az ellenszenves, gyanús alak, A., s ránk akaszkodva ő is meghívatta magát. Dianna dühös volt, de úgy gondolta, nem tehet ellene semmit, s így, egy délután hármásban mentünk föl hozzájuk a Múzeum körúti lakásukba. Édesapját találtuk otthon, aki nagyon kedves embernek tűnt és kedvesen is fogadott – édesanyja akkor is a korzón töltötte az időt. Dianna azt mondta, édesapja festőművész, anyja viszont a léha, munka nélküli asszonyok életét élte, aki főzni sem tudott, s így a lánya se. Egy kicsit beszélgettünk bemutatkozásként, és banánnal kínált bennünket. (Nemcsak hogy akkor ettem, de akkor is láttam banánt először.) Aztán mi Diannával elbúcsúztunk, otthagyva A.-t, aki az édesapjával izgalmas sakkjátszmába bonyolódott. – Nyáron Dianna útlevelet kapott és kiment Párizsba rokonokhoz, s én türelmetlenül

vártam képeslapjait, sőt, egy hosszú levelet is írt, amiben igyekezett beszámolni élményeiről. (Többek között a Szajna nagy csalódást jelentett neki.) Különben minden nagyon szép, csak én hiányzom. Aztán persze hozott ajándékot, egy értékes tollat, de pár nap múlva keserű rezignációval közölte, hogy terhes lett. A hír engem is váratlanul ért, de mindjárt azt mondtam neki, hogy tartsa meg a gyerekünket, és jóval korábban, mint terveztük, házasodjunk össze. Erre megint csak keserűen mosolygott, szótlan lett, és hamarosan tapasztalhattam, hogy addigi, bensőséges viszonyunknak vége. Már kevesebbet is találkoztunk, és szomorúan az akkori híres Sarkadi-novella főhősnőjéhez, *A gyávához* hasonlította sorsát. De lett az esetünk csúnyább is. Szintén nagy szomorúsággal ecsetelte, hogy általam nem ismert, sötét erők állnak mögötte – vagyis ahogy kikövetkeztettem: a család, a környezete és a „gyülekezet” utánanyúlt, és beleszólt addigi viszonyunkba. És persze elvetették a gyereket, a gyerekünket. Annyira el voltam keseredve, hogy be sem mentem hozzá a kórházba. Mikor kijött és találkoztunk, ő is keserűen azt fogadkozta, hogyha az enyémet nem szülhette meg, soha másét nem fogja. – És hamarosan újra összehozták őket a „körülmények” régi, diákkori szerelmével, s össze is házasodtak. (Akkor nagyon el voltam keseredve, de nem sok idő kellett hozzá, hogy belássam: a világ legfélresikerültebb házassága lett volna a miénk. Vagyis nagyon bölcsen tették, akik szinte előre látták, hogy ez a mi házasságunk katasztrofális lett volna. Én persze akkor még ugyanúgy szerelmes voltam belé, mint korábban, sőt még hosszú éveken keresztül erősen megdobogtatta a szívemet, ha olykor-olykor (váratlanul) találkoztunk, de még akkor is, ha elmerengve őt hozta elém a bűbájos képzelet.)

Győri László

A rossz tanár

*Az énekóra súlyos sebet ejtett
rajtam, Kodály Zoltán Biciniája.
Énekelni kellett, de szolmizálva
a Hej, Vargánét, s mutogatni kellett
közben hozzá az egyes hangokat.
Akartam, de mit ért az akarat?
Képtelen voltam megjegyezni őket,
egymástól mindig messzire vetődtek.
Gyötrődtem, kínozott, nyúzott a tanár.
Ha ez az ének, sajnálom, jaj, de kár!
A harmónia közben elmaradt,
s nem hallgattunk Mozartot ezalatt.
A muzsikához nem vetett közel
a dó, re, mi, az a sok furcsa jel.*

*Elvérzek a legkisebb éneken,
és zúgni kezd a szörnyű Rekviem.*

Teaivók

*Hogy itták a teát
az orosz katonák?
Foguk közé fogták
a hófehér kockát,
mint hívatlan vendég,
szájukhoz emelték,
s lassan kiszürcsölték
a gőzölgő bögrét.*

Hogy itták a teát
a magyar katonák
kint a Don-kanyarban?
Egyre fanyarabban,
egyre keserűbben,
kint az ágyútűzben.
Keserű itallal
kínált a Don-kanyar,
keserű és fanyar
volt a korty, a hajnal.
A fehér hópalást
nem adott egy fokkal
édesebb áltatást.
Keserű ágyúszó
olvadt a teába,
halálukat osztó
ízék aromája.

Annyi emberöltő
múltával a költő
hogyan édesítse?
Egy kis édességet
immár hogyan töltsék
ama drága kincsbe?

Örök szomjúhozók,
mielőtt kihűlne,
egy kortyot a földre
értük, kik holtan is
– innen is, onnan is –
életre szomjazók.

Fölakasztották Füvesit

*Fölakasztották Füvesit,
a székkutasi parasztot.
Ki volt az, aki akasztott?
Ki veszi magára bűneit?*

*Hallottam hírt, hogy valaki
fölakasztotta önkezőleg
magamagát,
s láttam pozdorjává tört csontokat
a vasút öngyilkos sínjein.*

*Hallottam hírt, hogy valaki
súlyt köt a drótra, téglát,
s nagyot lódítva áthajítja
a villanyvezetéken.
Elterjedt öngyilkossági mód
a villany meg a drót
segélyével halni
azon a vidéken.*

*S volt olyan, aki nikotint
ivott. Ó, mennyi méreg,
és mennyi önítélet
mutatta változatait!*

*De az, hogy valakit idegen kéz
gyilkoljon egyre, megdermesztett,
a gyereköszön, a kiserkent ész
hideg, borzongó, felnőtt lett.*

*Régen volt, ma már meg se rettent,
ismerek néhány hihetlent,
ismerem a történelmet,
a Füvesiek történetét.*

*S jönnek új hírek sok halállal:
megkövezés, lefejezés.
Új öngyilkosság mások végzetével.
De mi a kezdet, és hol van a vég?
Hol a régi, a híres emberiség?*

Ami még hátravan

*Vess számot, hogy mit műveltél eddig
útközben, hisz minden útközben ér,
amíg a kezdet a célba nem türemlik,
s meg nem fogja egy hatalmas tenyér.
Számot nem vetve lelked ha levedlik,
csak a csontokra ül rá hidegen a tél.*

*Kell megtenned nyugodalmad végett
a nagy számvetést életed felén,
tudva, mindenkor minden fele élet,
és jön még hossza, s a hossz olyatén,
hogy nyúlik egyre, bárha nem tetézed,
magától nő, és örök jövevény.
Állj meg egyszer, csak egy pillanatra,
számot vetni, mérni, hátha sikerül
a tűzbe nézni, a vakító napba,
a sok sugarat, mely el nem különül,
szálanként látni, szétszakasztva,
fényesebb úgy, mintha egybe sűrűsül.*

*Egyik szála vastag, másik szála vékony,
egyike szégyen, a másika nem,
voltál éber és voltál aluszékony,
álmodban éber és álmos éberen,
átkeltél a mély, sötét hasadékon,
kapaszkodtál, botoltál odalenn.*

*Meg-megálltál veszteg, igyekeztél,
és túl is vagy már életed felén,
mi jutott egyéb a sűrű töviseknél,
ha nem tudnád te, akkor majd közlöm én,
ha van még rá időd, állj meg egy keresztnél,
mondd, hogy rendben, s hogy jobb a kőedény.*

Úgy látszik, élsz még, a tüske sűrűjéből
a ritkáját szeretnéd, a tövis nélkülit;
amely kialakult lassan a levélből,
és úgy hívják, hogy virág, és más elé vetik.
A nevét ne írd le, majd jön a szakértő,
ő tudja, megérti kertjáró szavaid.

Úgy látszik, élsz még, mert szólsz, elegend van
abból, ami a világban folyik,
dolgozhatsz annyit, hogy már meleged van,
izzadhatsz, tudod, hogy semmi se változik,
hogyha megdöglesz, akkor is idegen vagy.
Így vess számot az utolsó törtékig.

Füzi László

A világ változása

II. rész

Ahogy haladtam előre az időben, s ezeknek a jegyzeteknek az írásában, éreztem, hogy minden, korábbi életünk minden történése ezerkilencszáznolcvankilenc irányába mutatott, ezerkilencszáznolcvankilenc, azaz a társadalmi változások, a rendszerváltás felé. Aztán, amióta kiléptünk az akkori időkből, és a mindenkori jelenből is nolcvankilenchez fordulunk vissza, mérlegeljük, hogy az, ami éppen történt, miképpen következett az akkori időből, vagy éppen miképpen tagadja a nolcvankilences változásokat.

Attól függetlenül, hogy miképpen látjuk a nolcvankilenc óta eltelt időszakot, az akkori változások szükségessége soha senki előtt nem képezi vita tárgyát.

Az én nemzedékem – nemzedékem?, volt olyan, van olyan? – életében a rendszerváltás jelentősége megkérdőjelezhetetlen.

A kádári terror tombolása után, az ún. konszolidáció időszakában eszmélkedtünk, hatvan-nolc vágyaira már figyeltünk, éppen csak figyeltünk, mert hiszen gyerekek voltunk még akkor, inkább csak azoknak az éveknek a hangulatából vettünk észre valamit, a történésekből nyilván keveset értettünk, én a magam tizenhárom évével az ország nyugati felének egyik falujában egészen biztosan semmit nem értettem abból az időszakból.

Eszmélkedésünk során, miközben körülöttünk azt hirdették, hogy annak a rendszernek köszönhetően tanulhattunk, s hogy a rendszernek köszönhetően mindent, rájöttünk, hogy az a világ, amelyikbe beleszülettünk, valójában elzárt bennünket a tágabb világtól. Nem forradalomra készítő tapasztalat volt ez, talán azért sem, mert a forradalmak, legalábbis a történelemkönyvekből megismert forradalmakhoz hasonló forradalmak időszaka Európának ezen a részén is lejárt már, de azért tapasztalat volt, azt akartuk, hogy a körülöttünk lévő világ végre mozgásba kerüljön, változzon. A mi évjáratunkból feltűnően sokan vettek részt, most az irodalmárokról beszélek, az átalakulás előkészítésében, még akkor is, ha az átalakulás vezetői, a politikai vezető réteg tagjai az előttünk járó két nemzedék tagjaiból kerültek ki. Most, hogy már nagyobb, immáron negyedszázadnyi távolságból szemléljük a rendszerváltást, az is látszik, hogy az újabb időszakot, bármilyen politikai táborban is szerepelnek, a nálunknál fiatalabbak formálják. Így politikai, s nem csak irodalmi vonatkozásban is köztes nemzedék lett a miénk.

Az a nemzedék, amelyik nem mutatja meg magát, nem is létezik.

Az én nemzedékem sem létezett, ezért érezhettem magam szinte mindig egyedül.

Útkeresők voltunk, az évjáratomban, képzeletbeli nemzedékemben mindnyájan, külön-külön kerestük az utunkat, a világban számunkra megglehető helyet, pályát, de az irányokat nem mi jelöltük ki.

A régi világba már nem akartunk, az újba még nem tudtunk beilleszkedni, a régi világból már indulásunkkor kiábrándultunk, a remélt újról semmit nem tudtunk, ezért mondani sem tudtunk róla senkinek semmit. Nem találkoztam olyan emberrel, aki a régit felváltó újabb világ körvonalairól legalább pár mondatot tudott volna mondani.

Gyerekkorunkban, amikor a kádári világnak köszönetet kellett volna mondanunk azért, hogy tanulhattunk, már éreztük, hogy a hatalom megbízottjai erősen csúsztattak, mert hiszen tanulhattunk volna másutt is, más országokban is, ha odaszülettünk volna, a hatvanas évek elejétől a korábbiakhoz viszonyítva szinte mindenütt tömegek kerültek egyetemekre és főiskolákra. Ezt nemcsak a mai, hanem az akkori eszemmel is mondom, többekkel beszélgettem erről, tudtuk, hogy a társadalmi mobilizáció, akkor nem ezt a kifejezést használtuk, szinte szükségszerűen vitt bennünket az egyetemekre. Jól bevált forrásomban, Tomka Bélának a huszadik századi Európa társadalomtörténetéről írt monográfiájában ezzel kapcsolatosan a következőket olvasom: „A felsőoktatás expanziója a második világháború után következett be. Ekkor megváltoztak az egyetemekre való bejutás feltételei, s ezzel párhuzamosan a felsőoktatás elit jellege is megszűnt. A korábbiakhoz képest átalakult a tudományágak aránya az egyetemeken, már csak azért is, mert bővült a tanulható tárgyak száma.”¹ Ezerkilencszáznolcban, ugyancsak Tomka Béla adatai szerint, a skandináv országokban 26–32% között volt a felsőoktatásban részt vevők száma a megfelelő korúak csoportjában, a legalacsonyabb viszont Romániában, Albániában és Magyarországon volt, ez 10%-os arányt jelentett.

Abból, amit az adatok sugallnak, valamennyit a magunk időszakában is éreztünk, abból viszont keveset, hiába, zárt világban éltünk, hogy másutt nem hasznosítható tudással bírnak, most a nyelvtanítás és nyelvtanulás totális csődjére és az elméleti képzés akkori hiányára utalok.

Tapasztalataink azonban még abban a zárt világban is megértették velünk, hogy az a világ nem folytatható, mert...

Újra mondom, nem volt folytatható, mert felélte tartalékait, a nyolcvanas évek második felére már külső erőforrásait is elveszítette, mivel nem talált hitelezőkre. A mögötte álló nagyhatalom már nem tudta fenntartani, Nyugattól a kölcsönök visszafizetésének reménye nélkül pedig nem is volt elvárható ez.

Az a világ, amelyikbe beleszülettünk, nem volt folytatható, mert elveszítette a megújulásra való képességét, a felszínen ideológiai normákhoz kötötte magát, ettől csak a cinkos összekacsintás pillanataiban távolodott el. Így vált a társadalom közös tapasztalatává az átalakulás szükségessége. A társadalom élete, gyakorlatiassága és a hatalom pragmatikussága az átalakulás módját, annak békés jellegét is meghatározta. De nemcsak az említett tényezők hatottak ebbe az irányba, hanem az átalakulás végletes megkésettisége is a békés átmenet irányába mutatott. Itt már minden későn történt, ezért talán a felül lévők is azt akarták, hogy gyorsan és a lehető legbékésebben történjen meg az, aminek meg kell történnie. Mindezt annak ellenére mondom, hogy a baloldali fegyveres fenyegetés vagy a munkásárséggal való riogatás visszatérő eleme volt az átalakulás időszakának, így a közvetlen cselekvést választók személyes bátorságát megkérdőjelezni nem lehet. Akkor, amikor a történések lejátszódtak, még nem tudtuk, hogy közben újabb frontvonal is keletkezett, a pénzért való harc, s ebben a hatalom korábbi birtokosai helyzeti előnyből indultak.

1 Tomka Béla: Európa társadalomtörténete a 20. században, i. h.: 447., 459.

Forradalmi jelenetekre, fegyverhasználatra, összeütközésekre azokban az országokban került sor, amelyekben a társadalom nyílt, s ezért a fegyverhasználat mellett gyorsabban döntő diktatúráktól szeretett volna megszabadulni. Szomorú kimondani, mert elvesztett emberéletek vannak mögötte, hogy a magyar társadalom a forradalmi eseménysorokat ezerkilencszáznolcvankilenc decemberében, a romániai felkelés televíziós képsorait nézve élte át.

Ezerkilencszáznolcvankilenc előtt lényege szerint egyközpontú világban éltünk, ez magyarázza, hogy általános, az élet minden területét érintő változásokra volt szükség. Ezért mondhattam az előbb, hogy bárhonnét is indulunk el, bármit is érintünk a nyolcvanas évek második fele kapcsán, mindig ugyanoda, a nyolcvankilenc és a rendszerváltás irányába mutató jelekre találunk rá. Mintha az előző könyvben én is azt kerestem volna, hogy mi volt az, ami az én életemben, vagy a velem történetekben nyolcvankilenc felé mutatott, pedig csak leírtam, csupán pár mondattal leírtam, hogy mi történt velem nyolcvankilenc előtt. Akkor is mondtuk, ma is mondjuk, hogy az életünk át volt itatva a politikával, mióta az eszemet tudom, az életem átítatott a politikával, mondom.

Ezerkilencszáznolcvankilenc számomra, s nyilván mások számára is, a történelemmel való találkozást jelentette. Azt a pillanatot éltük meg, amelyikben a történelem lépett egyet előre. Ott és akkor a személyes élet és a közösségi élet között aligha létezett distancia, az ember a maga törekvései révén élte át a történelmet.

1.

A politikai átalakulás irányába való lassú sodródás valamennyi időre megemelte a múltról való gondolkodást.

A magyar társadalom a változások felé ismét csak a múlt felől közelített. Láttuk, ebben a könyvben is láthattuk, hogy ezerkilencszázötvenhat igazságának felismerése és a Kádár-rendszer erodálódása nagy erővel kapcsolódott egymáshoz egészen ezerkilencszáznolcvankilenc június tizenhatodikáig, majd a köztársaság kikiáltásáig, ugyanezen év október huszonharmadikáig.

Ötvenhat kapcsán számos addig ismeretlen tény, adat, összefüggés került a felszínre, ezek magukhoz rántották a történelem más fontos területeit is, az, ami a történelem és az irodalom kapcsán addig nem jelenhetett meg, ekkor napvilágot látott, azt, amit addig nem lehetett kimondani, kimondták, újságokban, könyvekben rádió- és televízió-műsorokban, amit kimondtak, azt hangosan mondták ki, a történetiség egy pillanatra hangosan uralta a világot. Mondhatnám azt is, hogy a korábbi időszakok történelemhez való ragaszkodásából következett ez, de nem biztos, hogy igazat mondanék, ha ezt mondanám, talán közelebb állok az igazsághoz, ha azt mondom, hogy az adott pillanat következménye volt ez a jelenség. Közben, már a történelemről való hangos beszéd idején érzékeltük a történelemtől, a történelemben való gondolkodástól, egyáltalán a történelemben való létezésről való elfordulást, a praktikum és a mindennapiság térnyerését. Szívesen használnám az adott jelennel való szembenézés kényszere kifejezést, de nem vagyok biztos abban, hogy a jelennel való szembenézés akkor társadalmi szinten történt meg.

Ismeretes, Csurka István a Bibó- emlékkönyvben használta a Bibó-felejtés kifejezést, ezt a Kádár-korszakra vonatkoztatta. Bibó (és más gondolkodók) munkássága rövid időre reflektorfénybe került, aztán felejtődött minden. Már nyolcvankilencben megfigyelhető volt, hogy az évtizedes hiányokat pótló munkák, sokszor a korábbi tiltások nyomán raktárakba került könyvek szinte hegyekben álltak a könyvesboltokban, valódi figyelem már nem fordult feléjük.

2.

Nem szeretnék az önmaga sirámaait közüggé emelő értelmiségi pózában tetszelegni, ezért mondom azt, hogy tudom, más a politika által is meghatározott szellemi szféra mozgása és más a társadalom helyzetét, mozgását kifejező közhangulat, noha ennek a két területnek az egymáshoz való kapcsolódása és egymásra való hatása nyilvánvaló.

Abban, hogy a társadalom a mában akar élni, s számos gyakorlati kérdéssel kíván szembenézni, egészséges vonások mutatkoznak meg. Am ha ez a törekvés a tudás és a kultúra tagadásával kapcsolódik össze, akkor félő, hogy a szembenézéshez szükséges kérdések nem a megfelelő szinten fogalmazódnak meg, s nyilvánvalóan nehéz elfogadni azt is, ha a gyakorlat mindenféle elméleti tudás negligálására törekszik.

A nyolcvankilenc körüli években az egész civilizációs rendszer átalakulását figyelhettük meg, a mozgásokat így a fentebbi sorokkal aligha írhatjuk le. Ha elfogadnánk a leírtakat, akkor a múlt felől szemlélnénk azt, ami végbement, a civilizáció átalakulása viszont nem engedi ezt a nézőpontot, nem engedi, hogy gyakorlati jelentőséget tulajdonítsunk annak, aminek nincs ilyen jelentősége.

Magát a jelenséget számos gondolkodó érzékelté, figyelte, magam három kiváló elemző, Balassa Péter, Sándor Iván és John Lukacs írásait követtem.

Balassa Péter pályáján belül önálló szakaszt képvisel a rendszerváltás időszakához kötődő pár év, ekkori, a publicisztikán felülemelkedő, de közéleti, társadalmi kérdéseket tárgyaló írásaiban az új szellemi, társadalmi jelenségek megértésére törekedett, miközben állást foglalt a társadalom lehető leggyorsabb modernizációja mellett. Töredék a korszakhoz című írásában az új civilizációs jelenségeket a következőképpen írta le: „Ha az ember nem akar megfelelni a kornak, a társadalmi misztériumnak, ugyanakkor nem mer »közvetlenül« a csillagokra sem mutatni, félvén a konfesszió eltárcásodásától, vagy rejtett egyeduralkodói hiúságától, akkor beáll a közlékenység vége vagy elcseneveszedése. Felmerül a korszaknak meg nem felelő lehetőségeként az írástudás bőjtje, a tartózkodás a sok nyilvános beszédétől. Felmerül a megvonás és a visszafogás lehetősége, amelyben szinte szándékosan törekszik az ember arra, hogy ne tudja kifejezni magát, mert nem képes magyarázni tovább, miként is gondolja, amit gondol, s egyre kevésbé hisz a »dolgok«, saját szavai megmagyarázhatóságában. Mondhatatlanná váltak a dolgok, illetve egyre több mondhatatlan mondatot mondanak ki – a Szó kultúrája már rég a Szó civilizációjává változott, amelyben a szavak mennyiségi növekedése jelentőségük kihunyásával látszik egyenesen arányosnak. ... Úgy tűnik, vége a történelem-metafizika hallgatólágos uralmának, annak, hogy a történelem gondviselészerűen célszerűvé és vezetetté teszi életünket, amit a szavak által*

*létrejött történeti konstrukciók, a történelem mint verbális konstrukció legitimál. Vége a történelemmitosznak, a Nagy Elbeszélésnek, amelynek mélyén mindig egy kivetített, kielégíthetetlen Grand Self a történelemgo, államego stb. ágál. A megalomán, végtelen individuum helyén talán valami véges személyesség maradhat, amiről azonban – emez új kor elején – nagyon keveset tud még a nyugati ember. ... A Szó teremtő, történeti erejébe vetett konszenzuális hitet a történelem utáni közvetlen akció látványa, a tett ahistorikus és megfellebbezhetetlen technikája váltja fel.”***

*Sándor Iván a rendszerváltás időszakával foglalkozó hármaskönyvét a korváltás, civilizációs változások és a közvetlen társadalmi-politikai történések párhuzamos elemzésével írta meg. Balassa Péter gondolatmenete közel állt hozzá, a helyzet Balassa Péter adta interpretációját a következőképpen rögzítette: „a) a művészet többé nem sorsprobléma a hagyományos értelemben, hanem ornamentális kérdés; b) ezért a tragikum iránti érzékét mint a »klasszicizmus« centrumát fölvaltja az európai ember saját világával szembeni stratégiájaként a végzettel való szembenézés mindenáron való elhárítása; c) a művészet ebben az átalakult formájában másodlagossá válik; a művészet a művészetről előtérbe nyomul eljárással; d) a szubjektivitás mint önkényesség jelenik meg, credója az esetlegesség; e) nem lehet világképről beszélni, mert a nézőpont fogalma messzemenően ideologikussá lett; f) a nagyságról mint lehetőségéről való lemondás következtében kétségessé válik, hogy mi az érték.”****

John Lukacs A XX. század és az újkor vége (1994) című könyvében 1989-et a „rövid huszadik század” és az újkor zárópontjaként tárgyalta, s leírta a bontakozó új civilizáció jellemzőit.

** Balassa Péter itt egyrészt Hermann Hessére utal, aki a saját korát a tárcirodalom korának nevezte, másrészt Babits Mihályra, aki Az írástudók árulása című esszéjében az értelmiségi árulásának azt tartotta, ha már nem mutat a csillagokra.*

*** Balassa Péter: Töredék a korszellemhez, in: Balassa Péter: Szabadban, Liget-könyvek, év nélkül (1993), 73–75.*

**** Sándor Iván: A napnyugta utáni fényben – Balassa Péter, in: Sándor Iván: Séta holdfényben, Tiszatáj-könyvek, 2004, 38–39.*

3.

Az előbb egy pillanatra felvillant John Lukacs neve.

Ha tehettem, sokat olvastam John Lukacs könyveit, van olyan könyve, amelyiket többször is elolvastam, jólesett a gondolatmenetét követni, írásaiban mindig ott éreztem a gondolkodó embert, mondom.

Írásaiban soha nem helyezte önmagát az olvasója fölé, sok forrást használ, de mindig megőrizte magában a tényekre rákérdező, gondolkodó embert. Írásainak a személyessége is lekötött, mindig éreztem magam is, hogy nem írhatok valamiről úgy, mintha ahhoz, amiről írok, nem lenne közöm.

Elfogadtam azt a tételét, hogy abban, ami valójában történt, az is benne van, ami történhetett volna, nekünk a történelem tanítása során inkább az ellenkezőjét tanították, újabban is találkozunk, John Lukacs is szól róluk, a történelmet a tényekre leszűkítő mechanikus törekvésekkel. Azt, hogy nem a történelmet írja, hanem a történelemről ír, szintén megértéssel fogadtam, a Németh László-könyvemet hasonló elképzelések alapján írtam meg.

Az is lehet, mondom, hogy elképzeléseim nem is voltak arról a könyvről, a bennem élő Németh Lászlóról írtam, s az írás végül az előbb jelzethez hasonlólt eredményezett, mondom.

„Ami »valójában történt«, abban szerintem az is benne van, ami történhetett volna: a tényleges mellett a lehetséges. Ezért nem illenek a történelemre a newtoni vagy descartes-i kategóriák” – mondja John Lukacs. Ezt a tételt azért is olvastam örömmel, mert mindig foglalkoztatott a tények ún. meghosszabbítása, az, hogy a nyilvánvalónál több értelmezési mezőt nyissunk a számukra, s hogy ne lecsupaszítva, hanem teljes összetettségükben lássuk őket.*

* John Lukacs: *Egy eredendő bűnös vallomásai*, fordította: Barkóczi András, Európa Kiadó, 2001, 278.

4.

Most is azt mondom, nem tudom megmondani, mi minden történt ezerkilenc-száznyolcvankilencben.

Látom, mennyire igaz az a kifejezés, hogy a történelem utólag teremődik meg, a történészek könyveiben, azt, hogy mi történt egy ember vagy egy család életében évtizedekkel ezelőtt, azt semmilyen formában nem lehet újjáteremteni, de elmondani sem, még egy személyes hangú monológban sem, noha az is a történelem része volt.

Személyes hangú monológot mondtam, azt mondok én is, s nem emlékiratot írok, az emlékirathoz dokumentumokat kellene felkutatni, korabeli újságcikkeket kellene megkeresnem, kutatóként kellene viselkednem az általam megélt időszakkal, sőt önmagammal szemben, ezt azonban nem tudom, s nem is akarom megtenni.

Másokkal kapcsolatban sem tudtam megtenni, ezért, végső soron azt hiszem, ezért nem lettem történész-irodalomtörténész. A tudások, a világról alkotott tudások egyik legfontosabbikának tartom, ha egy kiemelkedő alkotó korában elmerülve mindent megtudunk arról, ami az alkotó művét meghatározta, s arról, ami a korból a műveikbe belekerült, mégsem vállalkoztam sohasem arra, hogy egy íróról minden lehetséges adatot összegyűjtsek, Németh Lászlóval kapcsolatban sem tettem ezt meg.

Végső soron azonban azért nem lettem irodalomtörténész, mert nem gondoltam, hogy egy író munkássága, vagy egy önmagában álló mű csupán társadalmi vonatkozásokból megérthető lenne.

Amit az irodalom körül tettem, az nem más, minthogy olvastam, olvastam mindig, kéziratokat, könyveket, szinte folyamatosan olvastam, s gondolkodtam azon, amit olvastam.

Ezt fontosabbnak tartom annál, hogy egy korban elmerüljek, miközben mondom, újra mondom, legjobban a nagy történeti összefüggéseket megmutató könyveket szeretem.

Nem azért nem lettem irodalomtörténész, mert szerkesztő lettem, szerkesztő azért lettem, mert a mindenkori jelen jobban érdekelt a múltnál.

A jelen irodalma is jobban érdekelt a régebbi korok irodalmánál. Most nem a klasszikusokról beszélek, a klasszikusok az utókoruknak többet mutatnak meg önmagukból, mint amennyit saját koruk érthetett belőlük, hanem a klasszikusokat körülvevő irodalomról.

Ha irodalomtörténész lettem volna, azaz ha irodalomtörténész lett volna belőlem, akkor azt mutattam volna meg, hogy egy nagy költő vagy író miképpen kötődött a korához, valójában ez az, amit a magunk idejéből, az utókor idejéből nem láthatunk, mondom.

Kutatás helyett olvastam, időnként elővettem egy-egy dokumentumot, igyekeztem megszólaltatni, talán egy-két összefüggést is sikerült megmutatnom a segítségükkel, többre nem is törekedtem.

Most a magam életén gondolkodom, s azon, amit a korból ezen az életem keresztül láttam.

Nem veszem elő a régi újságokat, jegyzeteket sem készítettem, naplót, úgy, ahogy azt régen értették, a történesek rögzítésére, megörökítésére szolgáló naplót soha nem írtam, így azt sem tudom elővenni, legföljebb régi olvasmányaimat idézem fel, időnként pedig az adott időszakban megjelent írásaimhoz fordulok segítségért.

Amit most írok, a múltról szól, de a mához kötődik, mondom.

Mai énemmel próbálom megérteni azt, ami a múltban történt velem.

5.

Nem tudjuk, hogy mi történt velünk nyolcvankilencben, írtam az előbb. Valóban nem tudjuk, hogyan éltük az életünket, miközben megtörténtek velünk azok a történesek, amelyek közül egynéhány a történelemkönyvekbe is bekerült, mondom most, de arra, hogy miképpen éltük akkor az életünket, nagyon keveset tudok.

Nyolcvannyolc telét innét nagyon sötétnek látom. Azt tudtuk, hogy Hatvani Dani elmegy a Forrástól, de azt nem tudtuk, hogy ezt követően mi történik a lappal. Azt sem tudtuk, hogy a tágabb világunkkal mi lesz, sikerül-e egyáltalán a változások közepette, merthogy változik a világ, azt éreztük, megőrizni.

A mi életünket mindig egy felülről, a politika által kialakított jövőkép kísérte. Ehhez a jövőképhez nem tudtunk kapcsolódni, bár ez így nem teljesen igaz, mert igaz, hogy a közeli jövővel kapcsolatban szinte semmit nem tudtunk elfogadni belőle, a távoli, békét és földi boldogulást ígérő vízió viszont belekerült a gondolkodásunkba, még a gondolkodásunk szerkezetébe is.

A közelebbi jövővel kapcsolatos derűt viszont nyolcvankilencben éltük meg először. Konkrét alapjai nem voltak ennek a derűnek, csak annyi, csak?, kérdezek vissza most, huszonöt évvel az akkori történesek után, szóval csak annyi, hogy éreztük, megváltozik körülöttünk az élet. Nyolcvankilencre a korábbiaknál derűsebb időszakként emlékszem, mondom.

Erre, a változások előszele által kialakuló derűre emlékszem nyolcvankilencből, minden részleten felülemelkedve gondolkodásomban ez a derű őrződik abból az évből.

Ha felidézek egy-egy fontosabb történetet, akkor annak a történetnek a körülményeit is elő tudom bányászni az emlékezetemből, de ehhez már párperces gondolkodásra van szükségem.

Azt, hogy az életünket akkor hogyan éltük meg, nem tudom felidézni.

6.

Biztosan nehezen éltünk nyolcvankilencben is, gond volt akkor is bőven, mint mindig, a kölcsönök fizetése, fizettük a lakás részleteit, de ezt csak a mindig nehezen megélt hónapok tapasztalata és a most átnézett inflációs adatok alapján mondom, az életnek erre a részére nem emlékszem. Arra emlékszem, hogy szinte naponta jártam a könyvesboltokba, mindig jött valami új, korábban tiltott területekkel foglalkozó könyv.

A könyveknek, lapoknak ez az áradata számomra talán a szamizdatban megjelenő Beszélő háromszázegyes parcellával foglalkozó számával kezdődött, ebben a stencilezett számban fényképek is voltak az ötvenhatban kivégzettek feltételezett elföldelési helyéről.

Ötvenhat nyolcvankilencre a legalitás részévé lett, a korábbi tiltott téma hatalmas példányszámban kiadott könyveket hívott életre. Most a Tóbiás Áron által szerkesztett In memoriam Nagy Imre című könyvet veszem le a könyvespolcra, egyike a legalaposabb dokumentum- és emlékezőgyűjteménynek. Tóbiás Áront ismertem, valamikori rádiósként interjút készített Németh Lászlóval, ezt olvastam, egyszer együtt mentünk ki Kecskemétre Lakitelekre Lezsák Sándorhoz, most, kettőezer-tizenötben a könyvfesztiválon leültem mellé beszélgetni, kiadója sátra előtt egyedül ült, a Megmentett hangszalagok című könyve már keveseket foglalkoztatott.

Egyszer majd valakinek össze kell gyűjtenie a rendszerváltás irodalmát, legfontosabb dokumentumait is.

Össze kell gyűjtenie valakinek, mondom, a rendszerváltás dokumentumait, de aligha történik majd ez meg, ezt rögtön hozzáteszem ehhez a mondathoz. Aligha történik meg, mert ez a terület körülhatárolhatatlan, s mert a változások az élet minden területét érintették, mondom.

Próbálom áttekinteni, a múltnak mely nagy területei bukkantak elő a rendszerváltás időszakában. Rendezem magamban mindazt, amire emlékszem, aztán kellő felülemelkedettséggel azt mondom, minden olyan terület, amelyik valamilyen politikai vagy ideológiai töltettel bírt. Nemcsak a huszadik század eltűntetett, lehazudott, átnevezett történései, hanem minden jóval korábbról is, amit a politika a maga számára kisajátított, mondom.

Ha valaki végigkövette ezt az időszakot, mondjuk, végigjegyzetelte az újságokat, akkor fontos történelmi ismeretekre tehetett szert, akár a Kossuth vagy Széchenyi alakja körüli vitákra gondolok, akár a huszadik század egészének politikai-ideológiai életére. Magyarországon a Monarchia berendezkedésétől, a huszadik század első évtizedének polgári radikálisaitól kezdve Tisza Istvánon, Károlyi Mihályon, Kun Bélán, Bethlen Istvánon Horthy Miklósig, a második világháborúig, a kiugrási kísérletekig, a holokausztig, a koalíciós időkig, aztán

Rákosiig, a Rajk-perig, Kádárnak a Rajk-perben játszott szerepéig, aztán ötvenhatig, az ötvenhat utáni megtorlásokig, a Kádár-rendszer különböző szakaszaiig mindenről vita folyt, mindenről új adatok kerültek elő, így jutottunk el egészen Kádár Jánosnak ötvenhat leverésében betöltött szerepéig, s Nagy Imre halálra ítéletéig.

Ami elmaradt, ekkor még elmaradt, de végérvényesen később sem rendeződött, az az ügynökvilág létével való szembenézés volt. Sokan akkor szereztek tudomást arról, hogy lehallgatták őket, amikor az apró lehallgatókészülékeket leszerelték a munkahelyi irodájukból vagy a lakásukból. A Dunagate-botrány nyilvánvalóvá tette a folyamatosan zajló iratmegsemmisítéseket is, a megfigyelők jelentéseinek, vagy legalább neveinek a nyilvánosságra hozatala azonban elmaradt.

Mégis, még így is összeomolhatott volna bárki mindattól, amit ekkor megtudott, mondom.

7.

Egy, egyetlenegy téma a sok közül a Kisszelmencet és Nagyszelmencet elválasztó határ ügye.

A berlini fal létének hangsúlyos megjelenése a nyilvánosságban, Magyarországnak a határzár megszüntetésében, s így a német egység megteremtésében játszott szerepe a hazai közvéleményt érzékennyé tette a határokkal kapcsolatos kérdések iránt.

Kárpátalja iránt önmagában is nőtt az érdeklődés. Igaz, nem úgy, s nem olyan mértékben, mint Erdély iránt, de már önmagában az a tény, hogy a kárpátaljai magyarság közvetlenül a szovjet birodalom része volt, növelte az érdeklődést irántuk.

Azt is mondhatnám, hogy a legvidámabb barakkból figyeltük a valódi barakkban élők életét, s megdöbrentünk azon, amit láttunk. Nem csak a szegénységen, noha ha erről esett szó, mindig megjegyeztem, hogy Kárpátalja a Szovjetunió nyugati csücskéhez tartozik, következésképpen annak a birodalomnak az egyik leggazdagabb része, hanem magán az életen, mondom. Azon, hogy a fiatalok a szovjet hadsereg katonái lettek, s vitték őket oda, ahova a birodalom érdeke megkívánta, a költő Vári Fábán László például az NDK-ban volt szovjet katona, itt jegyzem meg, hogy a vajdasági Sziveri János Gospič-ban volt katona, ma az autópálya kanyarog arra, mások, barátaim is, másutt, idegen nyelvi környezetben, nem tudom, hogyan élték túl katonáskodásukat, s azt sem, hányan pusztultak ebbe bele. Hallottuk az értelmetlenségeket, azt, hogy a családokat a távolságok hogyan szakították szét, olvastunk a központosított pártirányításról, s egyszerre csak testközelbe került Kárpátalja és a kárpátaljai magyarság.

Nyolcvannyolcban a kárpátaljai írók estjét rendeztük meg, Balla D. Károly, Finta Éva, Horváth Sándor és Vári Fábán László vett részt ezen, az első közt volt ez az országban, ezt követően egész családok ismerkedtek a vendégeinkkel, még vacsorázní is hívták őket, sokan akartak segíteni nekik.

Ezzel csak azt akartam jelezni, hogy a hazai közvélemény nyitott volt Kárpátalja irányába, így Zelei Miklósnak a Kisszelmenc-Nagyszelmenc közötti határzáróról

írott könyvét érdeklődés fogadta. Zelei az akkori rendszer embertelen és személytelen világát a hétköznappal való találkozásában ragadta meg, azt mutatta be, hogy az egyetlen éjszaka felhúzott határzár miképpen szakította ketté egy falu családait, miképpen hatolt be az életükbe és tette nehezebbé azt.

Könyve német kiadása elé írott bevezetőjében Zelei Miklós így foglalta össze a határ történetét: „A magyar ikerfalú 1920-ig egy évezreden át Magyarország szerves része volt az északkelet-magyarországi Ung vármegyében, Ungvár (Uzsgorod) megyeszékhelytől délre. Ezután kezdődött kalandos élete. Kisszelmenci emberünknek lakhelyei felsorolását ma azzal kell kiegészítenie, hogy jelenleg a két emberöltő alatt összeomlott Szovjetunió utódállamának, az 1991 végén megalakult Ukrán Köztársaságnak az állampolgára. Az ő története olvasható ebben a könyvben. És szülőfaluja nagyszelmenci (Vel'ké Slemence) felében élő testvérének, rokonának, barátjának, szerelmének: a mi másik emberünknek a története, akiről mindaz elmondható, ami kisszelmenci emberünkről – csak egy kicsit másképpen. Nagyszelmenci öregünk is az Osztrák–Magyar Monarchia alattvalójaként született, utána Magyarország, aztán Csehszlovákia állampolgára, majd az első bécsi döntés – 1938. november 2. – után újra magyar honpolgár. A második világháború befejezésekor azonban szétváltak az utak: a Szovjetunió nyugatra tolta határait, és új határával Kisszelmencet elvágta Nagyszelmencről. Nagyszelmenc az alig másfél emberöltő múlva kettéválással megszűnt Csehszlovákiához került: nagyszelmenci emberünk ennek következtében ma szlovák állampolgár. Kisszelmenc Ukrajnában van, Nagyszelmenc Szlovákiában, s közöttük az országhatár. ... 1944–45-ös kettévágásukkal az eleven ikerfaluból fuldokló zsákfalú lett, gazdasági, kulturális, lelki holttér. Nagyszelmenc a szovjet – 1991-től az ukrán –, Kisszelmenc pedig a csehszlovák – 1993-tól a szlovák – határnál véget ért. A zsákfalulét hatásait szemléletesen mutatják a demográfiai adatok. Kisszelmenc lélekszáma 1910-ben 278, Nagyszelmencé 844. Összesen: 1122. Kisszelmenc lakossága 2007 végén 222, Nagyszelmencé 600. Összesen: 822. A fogyatkozás: 300. Több, mint egy egész Kisszelmenc. Sztálin 1944–45-től emelt vasfüggönye a faluban a Szovjetunió összeomlása után is állt. A berlini falat 1989 novemberében végre sikerült ledönteni. A két Szelmencet ma is határ választja el. Mihelyt gyűjteni kezdtem 1994 szeptemberében A kettézárt falú című dokumentumregényem anyagát, azonnal tájékozódni kezdtem afelől: milyen próbálkozások történtek addig annak érdekében, hogy a jelenleg is majdnem százszázalékosan magyarlakta ikerfalú ukrainai és szlovákiai része között határátkelő nyíljon. Ezekről a sajtóban hírt adtam, s magam is bekapcsolódtam a határnyitás emberi jogi munkájába. Első látványos akciónk 2000. április 15., A kettézárt falú első kiadásának bemutatója volt. Kértük az ukrán és a szlovák hatóságokat, hogy a könyvbemutató alkalmából Szelmenc lakosai számára egy napra nyissák meg a határt. Nem sikerült. Elkezdtük kora délelőtt a könyvbemutatót a vasfüggöny kisszelmenci oldalán, de nem a határőrség, hanem még a falu közigazgatási területén, erős hangosítással. A könyvbemutatót a nagyszelmenciek a vasfüggöny túloldaláról követték. Ezután fölkerelkedtünk, s hosszú autó- meg buszkaravánnal átkeltünk az ungvár-felsőnémeti (Vyšné Nemecké) határállomáson, két óra múlva megérkeztünk a vasfüggöny nagyszelmenci oldalára, folytattuk a könyvbemutatót, amelyet immár a kisszelmenciek követtek a szögesdrót túloldaláról. Ezt követően Szelmenc lakói 2001.

augusztus 8-án közös petícióban követelték a pozsonyi és a kijevei kormánytól, hogy az ikerfaluban nyissanak gyalogos határátkelőt. A pozsonyi belügyminisztérium a petíciót formai okokra való hivatkozással elutasította; Kijev válaszáról nincs tudomásom. Két évvel később, 2003. október 18-án Szelmenc lakói falujuk országhatárán egy kettévágott székely kaput állítottak fel. A kapu egyik felét Szlovákiában, másik felét Ukrajnában. ... A falu népe erre az alkalomra is kérte az egynapos határnyitást. A kérésnek ezúttal sem tettek eleget. Eközben Szelmenc és lakói emberi jogai durva megsértésének híre bejárta a világsajtót. A kitartásnak és a jó szervezőmunkának köszönhető, hogy 2004. április 21-én az Egyesült Államok kongresszusának emberi jogi frakciója meghallgatást tartott Washingtonban a Nagy- és Kisszelmenc közötti határátkelő megnyitásának ügyében. A meghallgatásra meghívták a kisszelmenci és a nagyszelmenci polgármestert, valamint e sorok íróját mint szakértőt: három magyar három ország útlevelével érkezett a Ronald Reagan Washington National Airportra. A meghallgatáson, amelyet Diane E. Watson demokrata párti Los Angeles-i képviselő vezetett, megjelent többek között Szlovákia washingtoni nagykövete és az ukrán nagykövetség politikai tanácsosa, valamint amerikai, európai és magyarországi médiumok képviselői. A washingtoni esemény nagyot lendített a szelmenci határnyitás ügyén. Megmozdult az Európai Parlament, az Európa Tanács. És még ugyanaz év december 7-én a magyar Országgyűlés Külügyi Bizottsága is meghallgatást tartott, amelyen előadtam, hol tart a szelmenci határnyitás ügye. Ezt megelőzően, 2004. május 1-jén az ikerfalut kettézáró sztálini vasfüggöny az Európai Unió aranyfüggönyévé változott át. A nagyszelmenci falu széle azóta az Európai Unió keleti határa.

A nemzetközi nyomásnak köszönhetően a következő év elején Szlovákia és Ukrajna végre elhatározta, hogy Szelmencen gyalogos-biciklis nemzetközi határátkelőt nyit. Kitzúzték a dátumot is: szeptember 10. Másnap reggel fél kilenc előtt az ukrán határőrség lebontotta a vasfüggönynek azt a részét, ahol a két falurész egyetlen főutcáján a könnyűszerkezetes határállomás épült. Másutt megmaradt, és áll jelenleg is: őrtorony, drótkerítés szöges-drót-biztosítással, elektromos jelzőrendszer, határszántás. A szeptember 10-i határnyitás azonban nem jött össze. Elkezdődött a halogatás, mindent hallgatás övezett, nem lehetett tudni semmit. És teljesen váratlanul, 2005. december 21-én nyilvánosságra hozták, hogy karácsony előtt egy nappal, december 23-án reggel megnyitják az átkelőt. A történet a kelet-közép-európai kisállamok, győztesek és álgőztesek kisszerűségének hatalmas méreteiről beszél. A földkerekség első számú hiperhatalmánál kell előszobáznunk azért, hogy egy minden stratégiai jelentőség nélküli kis falunak megkönnyítsék az életét. Ukrajna pedig hiába olyan nagy, ebben az ügyben csupán egy óriás kisállam, semmi több. Reggel nyolctól este nyolcig, napi tizenkét órát tart nyitva az Európai Unió szelmenci határa. De az abszurd birodalmában semmi se úgy sikerül, ahogy azt a messzi hivatalok lehúzott redőnyei mögött elgondolják. Kisszelmencen Kijev szerint jár az óra. Amikor ott reggel nyolcat mutat a kijelző, a nagyszelmenci harang még csak hetet kongat. Hiába szabadult ki a mi emberünk lélegzetvételnyi időre a kihallgatásról! Ukrajnából már kijöhetett, de Szlovákiába még nem mehetett be. Este pedig ugyanígy, csak fordítva. Emiatt a napi tizenkét óra nyitvatartás tízre csökkent. Aztán nagy nehezen összeigazították óráikat a hatóságok: megszületett a szelmenci idő. Ez a különös idő újabb abszurdításokat hoz nekünk. Kisszelmencről vízum kell Nagyszelmencre. Mind a Szlovákiába, mind a Magyarországra szóló vízum a schengeni egyezmény életbe lépé-

séig, 2007 karácsonyáig ingyenes volt. A kisszelmenci magyarok szívesebben váltottak magyar vízumot, mert fél évig volt érvényes, és több alkalomra szólt. A szlovák vízummal csak egyszer lehetett Nagyszelmencre átmenni, viszont a vékonyka, harminckét oldalas ukrán útlevelelben egy egész oldalt elfoglalt. Az útlevelel pedig drága: egy szerényebb havi fizetés összegét is elkéri érte – egy olyan vidéken, ahol nyolcvan-kilencven százalékos a munkanélküliség. Úgyhogy a kisszelmenci magyarok 2007 novemberében még magyar vízummal látogattak Ukrajnából Szlovákiába, nagyszelmenci rokonaikhoz. A hatóságok azonban hoztak egy olyan szabályt, hogy a magyar vízum Szlovákiában tranzitvízum: a kisszelmenci magyarokat, miután átsétáltak a gyalogos határátkelőn, a nagyszelmenci önkormányzat díjtalanul elszállította olyan ötven-hatvan kilométerrel odébb, a szlovák–magyar határra, ahol az egyik magyar kisváros, Sátoraljaújhely szélén „betranzitáltak” Magyarországra, a határ magyarországi oldalán sétáltak egy fél órát, majd visszamentek a határ szlovákiai oldalára. Útleveleikbe begyűjtötték a szükséges bélyegzőket, és már röpkülhetett is a busz vissza oda, ahonnan elindult velük. Dél is elmúlt a ki-be járkálással, fél nap maradt a rokonokra. Aki nem »tranzitált«, annak súlyos pénzbüntetésre kellett számítania. Miféle újabb abszurd eseményekkel folytatja Szelmenec történetét a jövő? Ezt egyelőre nem láthatjuk.”*

* Zelei Miklós: Saját idő, Előszó A kettézárt falu német kiadásához, Forrás, 2009. július – augusztus, 143–150.

Zelei Miklós könyve: Zelei Miklós: *A kettézárt falu*, Adolf Buitenhuis fényképeivel, Ister, 2000. A német kiadás: *Das entzweigesperrte Dorf*. Fordította: Schäfer Tibor. Gabriele Schäfer Verlag, Herne 2009. A borító Heltai Csaba fotójának felhasználásával készült.

8.

Ebben az időszakban kezdtem olvasni Márai Sándor munkáit is.

Előbb nem is nagyon kezdhettem volna, mondom.

Igaz, korábban is olvastam Márait, de ami a kezembe került tőle, az még ízelítőnek is kevés volt. Magyar szakos voltam, a huszadik századi magyar irodalommal foglalkoztam, Márai kortársaival, de a könyveihez nem értem hozzá.

A fordulatot ebben az esetben is a nyolcvankilences változáshoz vezető folyamat készítette elő. Az irodalmi világban egyszer csak egyre többet beszéltek róla, felmerült a művei kiadásának kérdése is, legalábbis a reformmezbe öltözködő hivatalos világ önmagát a Márai-munkák megjelentetésével is szeretne volna nyitottnak mutatni. Egyszer ellátogatott hozzánk Furkó Zoltán, beszélt az amerikai útjáról, ennek feladata alighanem Márai hazatérésének és munkái hazai megjelentetésének előkészítése volt. A halálra készülő idős mester azonban nem engedett, ekkor tett nyilatkozatában, mint másutt is, naplóiban és leveleiben leszögezte, hogy addig, amíg Magyarország területéről nem vonják ki a megszálló szovjet haderőt, s a magyar nép szabad, demokratikus választásokon nem dönt a sorsáról, addig munkái kiadásába nem egyezik bele.

Ezerkilencszázkilencvenre e kérdés körül minden megváltozott. Ezerkilencszáznyolcvankilenc február huszonegyedikén Márai Sándor öngyilkosságot követett el, a rendszerváltozás folyamatában ez a tény komoly sajtónyilvánosságot kapott, kilencven tavaszán lezajlottak a szabad választások, így munkáinak a megjelentése már nem ütközött akadályokba.

A kilencvenes esztendő könyvhetén már Márai Sándor Naplóját olvastam. Furkó Zoltán Márai Sándor üzenete című könyve 1990-ben jelent meg a Püski Kiadónál. Egészen sajátos kötet, a szerző 1988-ban Márai Sándornál, San Diegóban tett látogatását írja le, a látogatás célja nem fogalmazódik meg a könyvben, de sejthető, hogy a hazai irodalmi és politikai világ üzenetét vitte Márainak, a hazatérésre akarták rávenni. A politikai erők közt ellenzékiek is szerepelnek, Furkó Zoltán sűrűn hivatkozik Soros Györgyre és Vásárhelyi Miklósról. A könyvben sűrűn, nagy terjedelemben idéz Márai írásaiból, s számos Máraitól származó, s Márainak írott levelet is közöl, a források megjelölése nélkül. Hosszan idézi a hangszalagra rögzített, Máraival folytatott beszélgetéseit. Az egész történetben az a legmeglepőbb, hogy Márai megnyílt Furkó Zoltán előtt, fogadta, s bizalmas beszélgetéseket folytatott vele, miközben minden látogató elől elzárkózott. Mindezzel együtt a könyv jó bevezetőt jelentett a számomra akkor még ismeretlen Márai világába.

9.

Márainak a naplói állnak hozzám a legközelebb.

Önmagában is hatalmas jelentőségű, hogy ez a szinte egész századot, de legalábbis a rövid, ezerkilencszáztizennégytől ezerkilencszáznolcvankilencig terjedő rövid huszadik századot megragadó naplófolyam a maga ma még meg nem becsülhető, de majdhogynem tízezer nyomtatott oldalnyi terjedelmével a rendelkezésünkre áll. Az időhatárok megjelölésére ne szisszenjen fel senki, igaz, hogy az első, formailag is a napló jegyeit magán viselő kötet az ezerkilencszáznegyvenhármassal kezdődik, de Márai korábbi személyes hangoltságú írásaival az előzmények könnyedén felépíthetők, talán nem ragadtatom magam el túlságosan, ha az Egy polgár vallomásai című hatalmas vallomását is ebbe a sorba állítom be, nem beszélve a Föld, föld!... című kötetéről, melyet naplójában az Egy polgár vallomásai harmadik kötetként említett.

Számomra kétségtelen, hogy ez a vallomás- és naplófolyam Márai Sándor fő műve, alighanem a huszadik század irodalmából is kitörölhetetlen mű és dokumentum egyszerre. Elsőként a személyessége érintett meg, aztán a huszadik század sajátosságait kereső figyelmemet kötötte le, nyolcvankilenc táján ennek kapcsán volt mit megjegyezni, de azt hiszem, már a kezdeteknél többről volt szó. Márai naplóinak titka, irodalmi és történelmi adalékokon túlmutató sajátossága az, hogy képes az egzisztenciát szembeállítani a történetekkel. Elképzelhető, hogy rossz kifejezést használtam, Márai nem állította szembe magát a történetekkel, nem volt azonos súlyú velük, ennek a századnak a történeteit egyébként is vad, kiszámíthatatlan erők irányították, de érzékelte, figyelte ezeket az erőket, s önmagában értékelt őket. Az általa megteremtett térben elemezni, értékelni tudta a század legfontosabb mozgásait, történeteit, ez adja naplójának a jelentőségét.

Jelentőségéhez képest méltatlan az, ami a naplók kiadása körül történt. Márai egyes naplókötetei Nyugaton jelentek meg, az író rendelkezésére álló anyagiak függvényében erős rövidítésekkel, húzásokkal. Az Akadémiai Kiadó és a Helikon Kiadó közös életműsorozata

ezeket a köteteket vette alapul, a Vörösváry Kiadó a hiányokat az Ami a Naplóból kimaradt című kötetekkel pótolta, ám a teljesség így sem, a két kiadást összeolvasva sem teremtdőött meg, ezért vált szükségessé A teljes Napló című kiadás. Ez jelenleg, 2015 nyarán, a tizenötödik köteténél tart, és 1973-ig jutott el.

Ma más megoldás már nem képzelhető el, mint az, amelyet A teljes Napló szerkesztője, Mészáros Tibor követ a feljegyzések egészének közlésével.

10.

Tudnunk kell, az a Napló, amelyet Márai Sándor elképzelt, a személyességet a mű szintjére emelő objektivitással, kellő részletezettséggel, de a mű teljességét magában hordozva már soha nem fog megjelenni. Az, ami a naplófolyamból Nyugaton, még Márai Sándor életében megjelenhetett, erős rövidítésekkel jelent meg, ezért tűnt el belőle az, amit Márai műként szeretett volna látni. A teljes Napló a bejegyzések folyamatát adja, nem is tehet mást, ezért feloldódik benne az, ami a mű lett volna.

Úgy, ahogy mi látjuk, kivételes jelenség, de nem tudjuk, hogy az, aki folyamatosan, majdnem fél évszázadon keresztül írta azt a naplót, miképpen szeretne volna látni a maga munkáját.

Vesztesége, veszteségünk a huszadik század számlájára írandó, mondom.

11.

Minden nagy írónak megadatik egy kor, egy időszak, amikor az érdeklődés a művei felé fordul. Márai életének az első korszakát ez az érdeklődés végigkísérte, Magyarországról való távozása után azonban elvesztette ezt az érdeklődést, olvasói nem fértek, nem férhettek hozzá a munkáihoz. A nyolcvankilenc utáni időszak mintha ezt pótolta volna, noha azt, amit valakinek az életében elvesznek, nem lehet pótolni a halála után.

Nyolcvankilenc után, amikor Márai művei újra megjelenhettek Magyarországon, komoly érdeklődés fogadta a munkáit. Kiadták az életműsorozatát, egyes munkái önállóan, sorozaton kívül is megjelentek. Azóta e téren minden megváltozott, A teljes Napló megjelentetése jelentősebb visszhang nélkül zajlik, beszélni egyáltalán nem beszélnek róla, példányszáma feltehetően alacsony, pedig a huszadik század egyik alapművéről van szó.

Ha ma még olvasnak Márait, akkor a különböző tematikus válogatásokba szorított mondatait olvassák, afféle aranyigazságok hordozóiként, íróként való megbecsülése mára már eltűnt.

A ma szépírói közül legerősebben Végel Lászlóra hatott a naplóíró Márai. Végel a maga naplójegyzeteiben sűrűn hivatkozott Máraira, ezekből a Máraira hivatkozó jegyzetekből külön válogatást is készített.

Végel László a maga válogatásának az összegzéseként írta a következőket: „...elég későn, a hetvenes években, huszonévesen ismerkedtem meg Márai Sándor munkásságával. Az idő tájt már elviharzott a fejem felett a 68 reménye, magammal és magamban annak utó-

*védharcait vívtam. Az Egy polgár vallomásait, amelyet Babits Halálfiái mellett a legjobb magyar regények közé sorolnék, azzal a tudattal olvastam, hogy az a típusú polgár többé nem létezik. Teljesen ismeretlen volt számomra Márai polgára. A faluvégről a plebejusi szocializmust hoztam magammal, nyilvánvaló, hogy a polgár eszményét szkeptikusan fogadtam. Manapság is ezek a dilemmák kínoznak, mert bár a polgárról tűnődöm, kénytelen vagyok belátni, hogy környezetemben továbbra sem létezik független, önérzetes, saját erejére támaszkodó polgári réteg. ... Letűnt a polgárság kora, de helyébe nem lépett semmi más. A polgár helyén sötét úr keletkezett, amely mindannyiunkat felzabál. Vajon újjászületik-e a polgár, kérdeztem Márait lapozgatva. A berlini fal ledöntése után reménykedtem, ellenben manapság egyre nagyobb a kételyem. Vajon mit jelent a 21. században polgárnak lenni Kelet-Közép-Európában? Előveszem a régi naplójegyzeteimet. A hetvenes években írottakat sehol sem közöltem, maradjanak ismeretlenek továbbra is. Sorra veszem a későbbieket. Éppen rám szakadt a háború, elvesztettem a munkahelyemet, és az utcára kerültem. Miféle polgár? A nagy felfordulás hatására úgy döntöttem, hogy az újabb naplójegyzeteket nyilvánosságra hozom. Az 1990/91-es naplójegyzeteket a belgrádi Borbában közöltem, mert az volt az egyetlen hely, ahol akkoriban szabadon meg lehetett jelenni. Ezek a jegyzetek könyv formában is megjelentek a budapesti T-Twins kiadásában (Wittgenstein szövésszéke, 1995). Aztán hosszabb szünet következik. Kétezer áprilisában újra belekezdtem a naplóírásba. Talán azért, mert bíztam benne, hogy a polgárnak van esélye? Vagy pedig, miként azt az első bejegyzések is bizonyítják, rádöbbsentem, hogy nincs esély, és nem is lesz. Ezért maradt a napló, amely számomra a szabadság egyre kisebb körét jelentette.”**

* Végel László: *Naplójegyzetek Márairól*, Forrás, 2014. július–augusztus, 171–172.

12.

Annyi mindennel együtt a mindent átforgató korváltásban az utókor, vagy inkább az utókor reménye is eltűnt.

Nem tudom, a valamikori nagy írók, akikre ma hivatkozunk, hittek-e az őket elismerő utókorban, avagy a magunk reményét, s így önmagunk igazolását vetítjük vissza más korokba.

Ma, ez látszik a kormozgásokból, a kánonképzésekből, mindenből, ha valaki nem fogadtatja el magát a saját korában, akkor később sem fogadják el, a későbbi korok nem fordulnak majd vissza senkiért, mondom.

Csokonai szépen, sokat idézhetően szépen és reményt keltően írta Magyar! hajnal hasad! című versében: „Ezt minap egy jámbor magyar énekelte, / S benne a huszadik századot képzelte”, azaz úgy remélte, hogy majd a huszadik században érteni fogják a gondolkodását. Hasonló elképzelések mutatkoznak meg a Dr. Földi sírhalma felett című versében, bér kevésbé sűrített formában: „Mégis becsetlen pusztá bogács fedi / Hadház homokján szent tetemid helyét, / Még sincs, ki lantján a Dunához / Így keseregne: Kimúla Földi! Nincsen! De nyűgödj e ligetek megett, / Nyűgödj, dicső test: énvelem is csak így / Bánik hazám, bár drága vérem / Érte foly, érte fogy, érte hűl meg. // Lesz még az a kor, melybe felettem is / Egy hív magyarnak lantja zokogni fog. / S ezt mondja népünk: / Óh, miért nem / Éltek ez emberi századunkban?!”

Ady a Csokonai Vitéz Mihály című versében visszafordult Csokonaihoz, s más visszafordulásokról is tudunk, ezek azonban nem növelik az utókorba vetett hitünket. Ady írta: „Akarok egy valakit látni, / Aki szebben hal, hogyha hal, / Aki a fajtáját átkozta / S aki magyar volt, nagy magyar.” // 'Egy századdal előbbre lássak / S lássam, aki engem idéz. / Szomorú sarjamat hadd lássam, / Aki ismét Vitéz, Vitéz.' // S amikor a hajnal szétharsant, / Rongyos mécsese lánginál / Furcsát látott s szomorún halt meg / Csokonai Vitéz Mihály.”

13.

Most, mai énemmel, gondolkodásommal lépek bele az akkori önmagammal foglalkozó írásba. Tegnap este az eltett folyóiratszámok közül elővettem egyet, a Kalligram kettőezer májusi számát, a szám egésze a száz éve született Márai Sándorral foglalkozott. Az összeállításra nem emlékeztem, magára a számra sem, a benne lévő képekre sem, tizenöt év távlatából már nem élt bennem ebből a számból semmi. Számos könyv, folyóiratszáma fizikailag is él bennem a tipográfiáját, a képanyagát tekintve is, erre a számra viszont nem emlékeztem. Míg lapozgattam, és mintegy újraolvastam, újra olvasója és új olvasója lettem egy régi számnak, merthogy a rengeteg más szöveg eltüntette az emlékezetemből ennek a számnak az írásait és képeit, állandóan azt mondtam, ezt ma így már nem lehetne összeszedni, megszerkeszteni. Az írásokból sugárzik a friss élmény, a megismerés és a szembenézés öröme, az olvasás tapasztalata. Ez az, amivel ma már egyre ritkábban találkozunk. Szakemberek vannak még, de olyan írók, akik a maguk Márai-élményéről beszélnének örömmel és boldogsággal, nem túlzás ez a kifejezés, egyre ritkábban találhatunk...

Ahogy ezt a Márai-számot nem lehetne ma úgy összeállítani, ahogy azt tizenöt évvel ezelőtt Hizsnay Zoltánék megtették, a magyar irodalmi folyóiratok számos emlékezetes összeállítását sem lehetne ma már összerakni.

Az irodalom mint közös tapasztalat eltűnik az életünkéből.

Az említett Kalligram-szám három fontos tanulmányából másolok ide néhány mondatot. Fried István írta: „A Márai-életmű 1989-ben érkezett el az új periódusba. Immár szabadon folytatódhatott a recepció, megkezdődhetett az életmű filológiai feldolgozása, anyaggyűjtés és esztétikai értékelés, kontextusba helyezés és szembesítés. A munka elején vagyunk, ám Márainak egy 1929-es megállapítását talán alkalmazhatjuk szerzőjére: »Jó regény az, amit az ember közvetlenül elolvasás után egy kis ideig tovább csinál még magában...« Mi mást tehetne, tesz az értelmezések további hosszú sora?”* A tudós szerzőnek ez a reménye sajnos nem valósult meg. Tandori Dezsőnél olvastam, Örley István Márai-val foglalkozó kritikája kapcsán: „Örley gyémántvágó kése alatt Márai mintha üveg nélküli ezerszer nemesebb anyagnak bizonyulna, de az sarjadt ősközetű tökély híján való.”** Kemény, s talán a Márai-életmű értékét pontosan jelző mondat, de vajon az érték csökkent-e a sors súlyát, kérdezem, nem csak magamtól. Grendel Lajos is keményen fogalmazott: „Négy évtizedes karanténba zártsága után Márai Sándor itthoni rehabilitációja megtörtént már, igazi újrafelfedezése azonban várat még magára. 20. századi klasszikusaink közül regényei nem inspirálják úgy a kortárs magyar prózát, ahogy Kosztolányi Dezső

vagy Krúdy Gyula művei, s ahogyan arra a kortárs magyar irodalomnak szüksége volna. Lehet, hogy ennek a visszafogottságnak nem pusztán az az oka, hogy sokan ma is afféle bestselleríróként tartják számon, hanem az is, hogy java művei, közöttük is elsősorban az ún. krízisregények, túl súlyosak és túl feszélyezők a mai irodalmi divatok követői számára. Jelentős műveinek igazi itthoni megbecsülésére akkor számíthatunk, ha íróink újra nem csupán alanyban és állítmányban próbálnak majd gondolkodni.”*** Ezekkel a mondatokkal sem nézett szembe senki.

* Fried István: *Márai Sándor (ön)kanonizációja*, Kalligram, 2000. május, 8.

** Tandori Dezső: *Márai – Ottlik és Örley tükrében*, uo.: 15.

*** Grendel Lajos: *Janus-arcú Márai*; uo.: 38.

14.

Egymásétól különböző kiindulópontokból elindulva is lehetett Márait olvasni. Meg lehetett tenni, könnyű volt megtenni az örök polgárság képviselőjének, aztán már csak legyinteni kellett, mondván, hogy itt semmi nem éri el azt a szintet, amelyik a Márai által leírt polgári világnak volt a jellemzője.

A polgári világgal, s magával a polgársággal én nem találkoztam, vagy ha igen, akkor az olvasmányaimban találkoztam vele. Gyerekkoromban sehol nem láttam polgárt, igyekvő, a kétkezi munkájukkal állandóan a megélhetésükért dolgozó emberek között éltem, múlt, hagyomány, értékképzés, vagyonteregetés kérdése az általam megismert világban fel sem merült. A visszatekintést, a jelenre való rálegyintést, a jelen minősítését soha nem tudtam elfogadni, főképpen azoktól nem, akik már kiüresedett értékekre hivatkoztak állandóan. Ettől a gondolkodástól és az ebből kinövő magatartástól idegenkedtem mindig.

Írtam polgárokkal a Kádár-rendszerben nem találkoztam. Nem tagadom, hogy voltak, hogy valahogy sikerült megőrizni magukat a számukra idegen világban, társadalmi szinten csak nyolcvankilenc után lehetett érezni a jelenlétüket. A valódi kérdést számomra akkor már az jelentette, hogy a számos átalakulás után, a korábbiakhoz nem hasonlítható körülmények között, a társadalmi mobilizáció hihetetlen felgyorsulása, majd megmerevedése és a családok szétesése, térbeli elkülönülése közepette egyáltalán kialakulhat-e egy, a társadalomnak tartást adó réteg.

15.

Szilasi László Máraival foglalkozó esszéjét olvasom. Szilasi meglepett ezzel az írással, ha jól tudom, eddig nem írt Márairól, de lehet, hogy írt, ez önmagában talán nem is érdekes.

Valójában azzal a határozottsággal lepett meg, amelyikkel Márait a magyar polgárság írójának látja-láttatja. Sokak számára ebben sem lehet semmi feltűnő, hiszen minden irodalomtörténet a polgárság írójának mondja Márait, a meglepő az, hogy Szilasi milyen erővel hiszi-mondja azt, hogy volt erős magyar polgárság. De nem is ezt mondja, hanem azt, hogy Márai gondolkodásának a kultúrahordozó magyar polgárság létébe vetett hite a legfontosabb jellemzője.

Márainak szüksége volt erre a hitre, nélküle nem lett volna az, aki volt, ez azonban nem jelenti azt, hogy az általa megélt-látott-vágyott polgárság valóban létezett.

Ha létezett volna, akkor nem történt volna meg..., s mondom a tragikus, az ember lealacsonyodását mutató történeti eseményeket, de tudom, hogy nincs igazam, mert másutt, ott, ahol erős tradíciókkal és jelentős anyagi erővel bíró polgárság létezett, szintén sok minden megtörtént, aminek nem kellett volna megtörténnie.

Idézem Szilasi László írását: „Úgy gondolom, hogy összetett és koncentrált figyelmével, szilárd és sérülékeny személyiségstruktúrájával, elegánsan szkeptikus, kitartott indulatosságával Márai Sándor naplója a magyar nyelvű prózairodalom egyik legjelentősebb szövege. Márai egy nagy élet munkájával próbálta bizonyítani, amit elsősorban csak ő állított igazán: hogy létezett kultúrahordozó magyar polgárság. Szövege csodálatosan történeti tér, amelyben, mint szerinte az angol regényekben vagy Montaigne-nál, maga a jellem a cselekmény.”

* Szilasi László: *De ugye, kérem, itt szabadság van?*, Európa, emigráció, Magyarország: Márai Sándor naplója New Yorkból, Élet és Irodalom, 2015. július 31. 13.

16.

Az előbb némi megvetéssel írtam arról, hogy korunk Márait szinte az aforizmagyártók szintjére rántotta le. Elgondolkodtam ezen, a jelenséget nem találtam meglepőnek.

Miért lenne meglepő, legalábbis számomra, ha azt is mondtam, hogy az irodalom utókora megszűnt létezni.

Ha nincs utókor, irodalmi utókor, akkor azon sem szabad meglepődni, hogy a társadalom a maga képére formálja a valamikori irodalmat, a valamikori mestereket, mondom.

Akkor, amikor még létezett az irodalmi utókor, akkor az irodalom mintákat tudott adni a társadalomnak, de az irodalmi utókor is önmagát helyezte előtérbe, önmaga képére formálta azt, akibe belekapaszkodott.

Ady Petőfi, Babits Vörösmartyja legalább annyira beszélt Adyról és Babitsról, mint Petőfiről és Vörösmartyról.

Így volt ez mindig. Mi, akik a hetvenes-nyolcvanas években kezdtünk Németh Lászlóval foglalkozni, a magunk világgal, az adott berendezkedéssel kapcsolatos küzdelmeit vetítettük vissza Németh Lászlóra, ahogyan indulni is tőle indultunk, így jött létre az, akit mi akkor Németh Lászlónak láttunk.

Ha erre a kérdéskörre gondolok, akkor mindig Milan Kundera Halhatatlanság című regényének sorai jutnak eszembe. Idézem: „Háború csak a tragédia világában létezhet; a történelem kezdete óta az ember csak a tragédia világát ismerte, és képtelen kilépni belőle. A tragédia korának csak a léhaság lázadása vethet véget. Az emberek már manapság sem a koncerttermekből ismerik Beethoven Kilencedik szimfóniáját, hanem az Örömmóda négy taktusából, melyet naponta hallanak a ‘Bella’ illatszerreklám kísérőzenéjeként. A tragédiát úgy söprűzik ki majd a világból, mint a kiöregedett rossz színésznőt, aki a szívéhez kapkod

*és rekedten szaval. A léhaság erélyes fogyókúra. A dolgok elvesztik értelmük kilencven százalékát, és könnyűek lesznek. Az ilyen súlytalan légkörben megszűnik a fanatizmus. A háború lehetetlenné válik.”**

Kérdezem, hol van és hol lesz a művek helye a világban?

** Milan Kundera: Halhatatlanság, fordította: Körtvélyessy Klára, Európa Kiadó, 1995, 167–168.*

17.

Nem tartom véletlennek, hogy Márai Sándor Naplóinak megismerése után kezdtem személyes hangú feljegyzéseket írni, az ezerkilencszázkilencvenben írott Noteszlapok című feljegyzésekben a rendszerváltozás kapcsán tett megfigyeléseimet, az ezerkilencszázkilencvenháromban írott Napló – ugyanarról című írásomban pedig személyes világunkat igyekeztem rögzíteni.

A személyesség iránti érdeklődés egyébként sem állt távol tőlem, Németh László világa ugyancsak ennek jegyeit viselte magán, ahogyan Cs. Szabó esszéi is, Cs. Szabót akkor is, s még később is sűrűn olvastam.

Márai naplóinak legfontosabb jellemzője az elemzés, a mérlegelés, a történés mérlegre tétele és a személyes világukkal való összekapcsolása.

S volt még egy fontos, el nem felejthető mozzanat, az, ahogy az egzisztenciát, az elemzés súlyát megadó egzisztenciát önmagában felépítette.

Ez volt az, amiről nyolcvankilenc-kilencvenben még nem tudtam semmit, mondom.

18.

Írtam már, hogy nyolcvankilencben és nyolcvankilenc után is naivak voltunk. Olvastunk, sokat olvastunk, jó irodalmat, társadalomtörténeti-politikai politológiai elemzéseket. A politológusok ezekben az években hihetetlen gyorsasággal tették eladhatóvá magukat, noha elemzéseik sokszor csak egy estére kiterjedő érvennyel bírtak, ennek ellenére néztünk, olvastunk, hallgattunk mindent, ami történelem, politika és közélet volt.

Mondjuk azt, tanulmányoztuk a történelmet, de nem ezt tettük, csak morzsákat vettünk elő belőle, s azt rágcsáltuk.

Ha nem ezt tettük volna, hanem valóban meg akartuk volna érteni a történelmet, akkor nem engedtuk volna, hogy nyolcvankilenc társadalmi-politikai küzdelmeibe, főképpen pedig az akkor még ellenzéki erők egymással való kapcsolatába a gyűlölet beleegye magát.

De hát lehetett-e volna másképpen?

A huszadik század különböző előjelű diktatúrái, népcsoportok, társadalmi rétegek elleni hadjáratai után lehetett-e volna ez másképpen?, kérdezem.

Azt mondom, másképpen kellett volna történnie, mint ahogy történt, miközben magam sem tudom, hogy ezt miképpen lehetett volna elérni. Tudnunk kellett volna azt is, hogy mi vár ránk az átalakulás után. Nem nekem kellett volna tudnom, s nem is a másik embernek, hanem a kollektív tudásnak kellett volna tudnia, mondom.

Ha tudjuk azt, hogy mi vár ránk, ha tudjuk, mit akarunk elérni, akkor nem keveredünk bele értelmetlen vitákba, küzdelmekbe. Az elmúlt napokban az ezerkilencszáznyolcvankilences-kilencvenes-kilencvenegyes esztendő főképpen írók által írt elemzésébe, vitacikkébe néztem bele, ebben a pár írásban ott van minden, amin negyedszázada vitatkozunk.

Miért nem tudtunk ezeken túllépni, miért engedték, hogy ránk nőjenek a vitáink, kérdezem, s hozzáteszem a kérdéseimhez, ma már jókora álnaivsággal teszem fel ezeket a kérdéseket.

*Balassa Péter írta a kilencvenes évek elején: „A mindenki mást kiosztó magatartás nemcsak az önkritikát utasítja el arrogánsan, hanem offenzívája sikerességének biztosítéka egy pofonegyszerű fogás: mások büntudatának felkeltése. Elitek itt és ott, többnyire két póluson (s ennyi: betegesen kevés) a szellem és morál iparbáróiként lépnek fel, »most mi jövőünk érted?!« felkiáltással, s a kissé félelemkeltő vagy éppen fenyegető »érted« azoknak szól, akik nem tudják, nem hajlandók elfogadni akár e két pólus játékszabályait, mert azt gondolják, hogy a szellem és az értelmiségi lét nemcsak hatalom és pártállás dolga, akik úgy vélik továbbá, hogy az ember választhat, döntési képessége, azaz szabad akarata – független lelkiismeret dolga, és ezt nem kívánják átengedni másoknak. ... Papírforma szerint ma éppen a függetlenség az, aminek nincs helye a szellem mai napja alatt, amit finoman vagy durvábban, rafináltan vagy útszélien el kell tiporni, hitelét lehetetlenné kell tenni, tudását nem-tudásnak kell nevezni.”**

*Sándor Iván a kilencvenegyes esztendő kapcsán a koalíció működését elemezve megállapította, hogy minden a másik oldaltól való félelemtől és a vele szemben megnyilvánuló gyűlölelettől irányítva történik, az állandó szavazattöbbség hajszolása is. S fordítva, természetesen, ezt már én teszem hozzá, amikor eljön – s eljött – a fordítva ideje.***

* Balassa Péter: *Országos maszat*, in: Balassa Péter: *Szabadban*, i. h.: 85.

** Sándor Iván: *A karnevál harmadik napja*, *A kilencvenegyes esztendő*, Gondolat–Széphalom, 1992, 82.

19.

Első személyes hangú írásaimon, azok mozaikos szerkezetén, nagyképűségnek tűnhet, hogy erről beszélek, Ryszard Kapuściński hatása is érződött, én legalábbis utólag így érzem, a Lapidárium pársoros töredékeinek hatása, nem véletlenül, hiszen a Lapidárium első tömbjét ezerkilencszáznyolcvankilenc áprilisában kezdtük közölni.

Kapuściński utazó volt, mint Márai vagy Cs. Szabó, mégsem jutott eszembe, hogy mondjuk az utazásaimra az ő írásait vigyem magammal. Kapuściński nekem nem tájakról, városokról, országokról beszélt, számomra a legtöbbet a huszadik századról mondta. A század második felének talán a legfontosabb tanúja volt, tudósítói léte a világ számos fontos történéseinek, s még inkább folyamatának szemtanújává avatta, s mivel tapasztalatait-megfigyeléseit feljegyzéseinek hosszú folyamában általánosította, a század egyik legfontosabb, a konkrétság és az általánosság között vibráló feljegyzéssorozatát, ha tetszik, naplóját hagyta ránk.

Feljegyzéssorozatot, naplót mondok, mondanom kellett volna műveket is, riportokat, de úgy látom, hogy Kapuściński minden munkáját, legyen az napló, riport vagy „regény”, a személyes szabad beszéd jellemezte, s minden írásával egyetlen célt szolgált, azt, hogy tisztázza a szeme előtt lezajló történés jelentőségét, s azt a huszadik század már ismert, vagy éppen csak felsejlő folyamataihoz kapcsolja. Íróként a fejlődő, más kifejezést használva, a szegénységből kitörni akaró világban szerzett tapasztalataiból nyitott magának tereket úgy, ahogyan más utazásokból, kényszerűségekből Márai Sándor a maga naplóiban, naplófolyamában. Könyvei, legyen szó a Lapidárium köteteiről, vagy a szó szoros értelmében vett riportkönyvekről, az így értelmezett utazások feljegyzéseit, naplójegyzeteit, fragmentumait tartalmazzák. S ha így szemléljük Kapuściński írásait, akkor észre kell vennünk, hogy Márai Naplója és az ő Lapidáriuma között mély rokonság mutatkozik. Ugyanaz a személyes szabad beszéd, a személyes tapasztalat példává emelése mutatkozik meg mindkét aforisztikus feljegyzéssorozatban. Márai a minőségi életérzést kereste, Kapuściński a huszadik század jellemzőit, példák ezer és ezer során át, s mindkét feljegyzéssorozat mögött ott húzódik a huszadik század, s az a kérdés, hogy mekkora teret adott ez a század az embernek. Ha más nem, hanem csak a két személyes napló szerkezetét nézzük, akkor is a vállalkozások rokonsága mutatkozik meg.

Mindkét író a végső, a pontos megfogalmazásra törekedett, a jelenség legpontosabb leírására és megmutatására, hogy aztán újabb időpillanatokban mindketten újra és újra nekifussanak a megélt vagy meglátott jelenségek leírásának.

20.

Kapuściński nagy témái a hatalom, a kiszolgáltatottság, a tömeg, a szegénység, vele együtt a gazdagság, azzal együtt pedig a nyomor kifejezések köre csoportosíthatók. Tisztában volt, mondhatnám azt is, hogy a tapasztalatai alapján volt tisztában azzal, hogy az elszegényített, vegetatív létbe szorított, s az öntudatát is elvesztő tömeg bármire felhasználható.

A társadalmi mozgások egyik oldalán az eltömegesedést, vele s azzal együtt a kiszolgáltatottságot és a bármire való használhatóságot, a másik oldalon pedig a tőke koncentrációját és a gazdagság koncentrációját látta.

Ide kapcsolódik az, amit Kapuściński a világ elbugrisodásának veszélyéről mondott (történetesen nem a Lapidáriumban, hanem a Kovács Istvánnak adott interjújában). Bruno Schulzról beszélt, a lengyel íróról (Hrabal is hivatkozott rá sűrűn, Fahajas boltok című kötetét nálunk a Jelenkor Kiadó jelentette meg). Bruno Schulzot a háború alatt egy német katona ölte meg, ehhez kapcsolódva mondta Kapuściński: „Egy hitlerista – olvashatjuk az emlékiratokban, kézikönyvekben, újságcikkekben... És ezt hangoztatva, hangsúlyozva elmosódik, eltompul egy nagyon fontos tény; az, hogy az említett hitlerista, mielőtt hitleristává, fasisztává lett volna, mindenekelőtt egy primitív bugris volt. Egy bugris gazember. S a világot ma nem a fasiszmus veszélyezteti, amely állami szinten csak elvétve létezik itt-ott. A világot ma az elbugrisodás fenyegeti leginkább. A bányász, primitív, féktelen elbugrisodás... Aki Bruno Schulzot megölte, mindenekelőtt bugris gazember volt.

Tudta, hogy meg kell ölnie Bruno Schulzot, az alkotó, teremtő embert, aki oly értékeket tudott létrehozni, amire ő, a gyilkos, képtelen volt. Konkrétan, név szerint tudta, kit öl meg. És tudatosan végzett vele... A világban ma a kultúra elpusztítása a legnagyobb veszély."*

A bugris kifejezést Márai is használta, 1945-ös Naplójában a következőket olvashatjuk: „Magyarországnak az volt a híre a világban, hogy az »urak országa«. Ez nem igaz: Magyarország már régen nem az urak országa, hanem az úrhatnám bugrisok hazája. S az igazi urak éppen úgy kivesztek ebből az országból, mint a műveltség. Maradt a nyegle és kapzsi dzsentri, a megtollasodott bugris, aki felelősségérzet és erkölcsi igény nélkül követelt osztálya számára érdemtelenül előjogokat."**

Kapusiński ugyancsak helytálló megfigyelése, hogy a gazdagság újratelemi önmagát, azaz, aki meggazdagodott, az még gazdagabb lesz, ennek megfelelően pedig az, aki szegénynek született vagy elszegényedett, folyton lejjebb szorul a társadalomban. A gazdagság pedig szegényli a szegénységet, ezért nem néz szembe vele, inkább a maga világába húzódik vissza.

* Kovács István: *Világok töréspontján*, Beszélgetések Ryszard Kapusińskival, Rejtjel Kiadó, 1998, 26.

** Márai Sándor: *A teljes Napló 1945*, Helikon, 2006, 93.

21.

Akár a fenti példával összevetve is mondom, hogy a legalapvetőbb változások kétségtelenül a politikában következtek be.

A politika történéseit akkor közvetlenül figyeltem. Nem másképpen, mint korábban, s nem másképpen, mint később, akkor is, korábban is, később is, olvastam a napilapokat, a különböző elemzéseket, figyeltem a rádió híradásait, a Kossuth Rádió este tíz órai híreire még gimnazista koromban kaptam rá, minden este meghallgattam, ez volt a legösszefogottabb híradás. A nyolcvanas években már tudatosan figyeltem a politikai élet történéseit is, s a legkülönbözőbb forrásokból gyűjtöttem a magam számára a politikai információkat. Nyolcvanhéttől, mondjuk, nyolcvanhéttől visszanezve sehol nem lehet pontos határvonalat húzni, mindent, amit lehetett, elolvastam, meghallgattam, ha mentünk valahova, akkor is vittem magammal a rádiót, hallgattam a híreket, a fülemhez tartva forogtam, hogy a Szabad Európát valamennyire érthessem. A Gorbacsov elleni puccs idején, a tokaji író táborban egyszer hirtelen megszólalt a táskámban a magammal vitt kiskisrádió, Skultéty Csaba, maga is régi szabadeurópás, felháborodottan kérdezte, hogy mi ez. Emlékszem, Gálfalvi Gyurival és Grendel Lajossal kimentünk a tereméből, s meghallgattuk a híreket.

22.

Mindezek ellenére a nyolcvanas évek végére sem kerültem közelebb a politikához, az került közelebb az emberek világához, s hozzám is. Abban az irodalmi közegben, amelyikben éltem, nem lehetett nem politikáról beszélni, s egyébként is, az akkori nem parttalan világban minden hír, minden történés visszaverődött valahonnét, minden hangosan szólt, kis túlzással azt is mondhatom, hogy mindenki tudott mindenről.

23.

Írtam már, egynéhány politikai eseményen magam is részt vettem, tényként írom, ott voltam a lakiteleki sátorban, s néhány politikai eseményként értelmezhető megyei értekezleten. A különböző, akkor talán még ellenzékieknek sem nevezett találkozók, mert nem emlékszem, hogy a monori vagy lakiteleki találkozóhoz bármilyen híradásban is hozzákapcsolták volna az ellenzéki jelzőt, szóval ezeknek a találkozóknak a résztvevőit nagyobb részt ismertem, olvastam tőlük, vagy találkoztam velük, ezért valójában akkor lepődtem meg, amikor olyan valakivel találkoztam, akivel addig még nem. Egyszer Zelei Miklós Kasza Lászlót mutatta be a kecskeméti művelődési ház lépcsőjén, ezen meglepődtem, akkor már elhittem, hogy közel a rendszerváltás, ha már a Szabad Európa Rádió tudósítója is megjelenik egy hazai politikai rendezvényen. Nyolcvankilenc novemberében, az emlékezetes irodalmi estünkön, itt történt meg Sziveri János utolsó nyilvánosság előtti szereplése, Szócs Géza is a Szabad Európa Rádió tudósítójaként vett részt. Olvastam a híreket, tudtam sok mindenről, de a politika világához nem kerültem közelebb.

24.

Ezerkilencszáznolcvankilencet politikai forradalomként értelmeztem, legfontosabb eredményének a politikai élet vezetőinek eltüntetését, csöndes nyugalomba küldését tartottam.

Mindezek mellett, számomra legalábbis, mintegy kísérőjelenséggént zajlott le az egypártrendszer felszámolása s egy újfajta társadalmi rend kereteinek a kialakítása.

A történések Magyarországon csöndesen, a külső szemlélő számára már-már békés elrendezettséggel zajlottak, mintha megint mindennek eleve elrendelt célja lett volna, s mintha minden történés egy előre meghatározott folyamat része lett volna.

A történések nem az egész társadalom megmozdulásának eredményeképpen történtek meg, hanem inkább a társadalom egészének figyelmétől kísérve.

A változások végigvételére a benne résztvevők számára a társadalom szándéka, érdeklődése adott felhatalmazást.

A változások irányítói közötti politikai-történelmi-gondolkodásbeli különbségek a társadalom előtt nem mutatkoztak meg. A csalódottság, nem egy esetben a társadalmi kiábrándultság akkor következett be, amikor ezek a különbségek már a nagyobb nyilvánosság számára is nyilvánvalóvá váltak.

25.

A politikai forradalom számos jelenséget magába foglal, hiszen átfogó kifejezés, az általa megjelölt fogalom gazdag tartalommal bír. Jelentősége megkérdőjelezhetetlen a közvetlenül megfigyelhető jelenségek szintjén is, így az egyes következményei között sem lehet fontossági sorrendet felállítani. Ha lehetne,

akkor azt tartanám a legfontosabbnak, hogy az országot visszakapcsolta a haladó világhoz, azt, hogy a világban feltűnő új jelenségek nem álltak meg a határ előtt, hanem bejöttek hozzánk is. Tudom, sokféle vonatkozásban lehet érteni azt, amit az előbb mondtam, ezért az előző mondathoz hozzáteszem azt is, hogy az előbbieken a korszerűség minden téren megmutatkozó jelenségeire gondoltam.

26.

Nyolcvankilencet elsősorban politikai forradalomnak tartottam, írtam az előbb. Ehhez azonnal hozzá kell tennem, hogy semmit nem tudtam arról, hogy mi következik akkor, amikor eltűnik az addigi egyetlen párt, és a vezetői is eltűnnek.

Nem tudtam, hogyan kell pártot alapítani. Azt sem tudtam, hogy miképpen működik a többpártrendszer, a pártok közötti koalíciókról sem tudtam semmit, nem is nagyon tudhattam, mert soha nem éltem többpártrendszerben. Az, ami az ezerkilencszázkilencvenben megtartott választásokkal elkezdődött, számomra, s feltehetően nem csak számomra, teljesen új volt.

Innét nézve egyáltalán nem tartom véletlennek az ún. történelmi pártok színre lépését, még akkor sem, ha meghatározó szerephez csak rövid időszakokban juthattak, s azt sem, hogy a párttá formálódott MDF-ben Antall József jutott meghatározó szerephez, hiszen gondolkodását, családi örökségként is, a politikai térben való létezés határozta meg. Ugyancsak kézenfekvő, hogy a Független Jogász Fórum meghatározó szereppel bírt az Ellenzéki Kerekasztalon belül, ahogy az is egyértelmű, hogy az induló FIDESZ tagjait jogi és politológiai tanulmányaik segítették a politikai életbe való belépésben.

Korábban érdekképviselétről, érdekvérvényesítésről és érdekegyeztetésről sem hallottam. A Kádár-rendszerben minden felülről intéződött, ezért kezdetben érthetetlen volt, hogy önmagunk, most ezen mondjuk az irodalmat, az irodalmi folyóiratokat értem, szervezeteket hozunk létre, vagy egész egyszerűen úgy-mond harcba induljunk az érdekeink képviselésében.

Voltak-vannak, akik előbb tanulták meg az érdekeik képviselését, vannak, akik még ma sem találják meg azt a formát, amelyikben az önmagukén túlmutató érdekeket képviselhetnék, mások a politikai élet kereteit tarják még mindig eleve adottnak, nem érzik, hogy azok állandó megújításra szorulnak, azaz nem érzik, hogy ennek a régítől különböző világnak alulról építkezve kellene felépülnie.

27.

A történelem tudatos figyelője, időnként résztvevője voltam, az átalakulás időszakának számos fontos szereplőjét ismertem, néhányukkal rendszeresen beszélgettem, ezekre a találkozásokra-beszélgetésekre visszautalva használok most a többes számot, s így mondom azt, hogy nem éreztük, akkor nem éreztük a magyar társadalom összetettségét, tagoltságát.

A Kádár-rendszer, igaz, felszámolódásának időszakában már minden összetettebb volt, mint korábban, igyekezett jól áttekinthető, leegyszerűsített formákban működő társadalmat teremteni. Feltételezhető, hogy a rendszer által megteremtett, a munkásosztályt, parasztságot és az értelmiséget megnevező, erősen leegyszerűsítő kategóriákat senki nem vette komolyan, a nyolcvanas évtizedben ezek a fogalmak már használhatatlannak bizonyultak, a társadalom egyszerűen kinőtt, valósággal kibújt a leegyszerűsített fogalmak alól, azokat már nem lehetett a társadalomra húzni. Hasonlóképpen voltunk a mentalitással, különösképpen a társadalomhoz és a történelemhez kapcsolódó gondolkodással. A rendszer erősen politikaközpontú volt, az éppen aktuális ideológiai helyzet által irányított társadalom- és történelemképet sugallt, a nyilvánosságban, kivéve a valódi nyilvánosság szigeteit, csak ez jelenhetett meg, ezért a felülről érkező pressziók megszűnése után valóságos meglepetést jelentett számomra a legkülönbözőbb ideológiákkal fellépő csoportok nagy száma.

Éppen úgy, ahogy a társadalom tagoltsága, az érdekek sokrétegűsége is kézzel tapinthatóvá vált.

Az egyik oldalon ott volt a huszadik század végi társadalom összetettsége, a másik oldalon a huszadik századon végigvonuló, sokszor háttérbe vagy föld alá szorított politikai-ideológiai törekvések felszínre kerülése, összehangolódásuk nemhogy akkor, de máig sem történt meg.

A huszadik század minden torzszülött története, a „zsákutcs történelem” minden következménye felszínre tört akkor, amikor azokat felülről nem fojtották el. Ezerkilencszáznolcvankilenc örömmámorában erre nem gondoltunk.

28.

A kilencvenes évek is évtizeddé álltak össze, csak azt nem tudom, hogy akadt-e ennek az évtizednek, mint más évtizedeknek, mondjuk, a hatvanas vagy hetvenes évtizednek egységes jelzője, mondom.

Az utókor történészei majd biztosan ellátják valamilyen jelzővel ezt az évtizedet is, lehet, mondjuk, ha Magyarországot nézem, a többpárti demokrácia megalapozásának évtizede, vagy akár az útkeresés évtizede is, mondom.

Ezekhez az évekhez a magam tapasztalatai alapján az átmenetiségen túl semmiféle jelzőt nem tudok társítani.

Az újabb századfordulót, ez történetesen az ezredfordulóval is egybeesett, nem azzal a várakozással vártuk, mint amilyenrel száz évvel korábban várhatták a huszadik századot. A huszadik századiság a tizenkilencedik század felől a korszerűséget, a modernitást jelenthette, hasonló elképzelések a huszonegyedik századdal kapcsolatban fogalmazódtak meg. Szilágyi Domokos verssorára emlékszem, Szeretnék élni 2000-ig, írta, s természetesen a 2000 című lap jut eszembe, a címadás szándéka szerint a Huszadik Század című folyóirat megfelelőjeként, mondom.

A huszadik század végén benne éltünk egy még ma is tartó, s egyre inkább állandónak tűnő modernizációs folyamatban, a folyamat egészét és egyes részeit azonban nehéz volt értelmeznünk, ezért modernizációs célokat sem fogalmaztunk meg, mondom.

29.

Ebben a könyvben is telnek az évtizedek, eddig a hatvanas, hetvenes, nyolcvanas évekről írtam, aztán jönnek majd az újabb, az egymásra egyre jobban hasonlító évek és tíz évek, minél kevesebb idő választ el a korábbi történésektől, azok egyre jobban összefolynak előttem, egyetlenegy eseményhalmaz részét képezik, mondom.

Nem tudom, hogy mi a lényeges és a lényegtelen, mi mire hatott, minek mi a következménye, s azt sem, hogy egy-egy eseménysor valójában mikor is kezdődött. Az elmúlt húsz-huszonöt év belső történéseit sem tudom pontosan megnevezni, a szükségszerűen adott dátumok, születések, házasságkötések és sajnos halálok időpontjai is egymáshoz való viszonyításukban rögzültek bennem, a régi családi bibliák, amelyeknek üres oldalaira a legfontosabb családi eseményeket feljegyezték, eltűntek, s nem tudom, mi lép majd a helyükre, mondom.

30.

Emerson, a tizenkilencedik század nagy amerikai bölcselelője, miután tisztázta az emlékezetnek az ember életében betöltött szerepét, arról írt, hogy Platón megvetette az írást, bárbar találmánynak tartotta azt, mert a mellőzése révén gyengítette az emlékezetet.

Emerson kérdezi azt is, mi más az újság, mint szivacs, vagy a felejtés receptje? S hozzátette azt is, hogy minden tény helyett, amit az emlékezet nyer, egy másik tény kiszorul, s csak az marad emlékezetes, amit a lelki alkat átlelkesít.

Így ugyanazt mondta a nyomtatásról, mint amit Platón mondott az írásról, mondom.

Mit mondana ma az esszé nagymestere, kérdezem, amikor a nyomtatott újságok már eltűnőben vannak, helyettük az emlékezetünk számítógépes oldalak százait igyekszik egyetlen nap alatt lefényképezni, vagy gyors olvasással átfutni, hogy aztán gyorsan felejtődjön minden, ami egy nap alatt a szemünk elé került, kérdezem.

Idézem azt, amit Emerson az emlékezet fontosságáról szép tizenkilencedik századi nyugalommal írt: „Az emlékezet elsődleges és alapvető képesség, nélküle a többi sem tud működni: a cement, az aszfalt, az öntőforma, amelybe a többi képesség ágyazódik, vagy a szál, amelyre az embert alkotó gyöngyök felfűződnek, hogy megalkossák a személy azonosságát, amely az erkölcsi tettekhez szükséges. Nélküle minden élet és gondolat összefüggéstelen egymásra következés volna. Ahogy a gravitáció megakadályozza, hogy az anyag felrepüljön az űrbe, úgy szilárdítja meg az emlékezet a tudást: ez az összetartó erő akadályozza meg, hogy a dolgok egy halomba hulljanak, vagy hullámokban sodródjanak. ... Fenséges karjai erejével az emlékezet a lehetetlent teremti meg az ember számára: egybefogja a múltat és a jövőt, szem előtt tartva mindkettőt, egyszerre létezve mindkettőben, a sodrásban él, folyamatosságot és méltóságot nyújt az emberi életnek. Megtart a családunk, a barátaink számára. Így beszélhetünk

*otthonról, így van csak annak értéke, ami új. ... Az aktív elme számára a Múlt minden pillanatban nagyobb értéket nyer, mert emlékezete szüntelenül tisztul, és javul a rendszere. ... Az emlékezet nem zseb, hanem élő oktató: prófétai érzéke van az általa őrzött értékek iránt; őrangyal, aki azért van ott benned, hogy lejegyezze életed, és a lejegyzés által áttelekísít, hogy emeld magasba. Olyan szentírás, amely az ember születésétől fogva nap mint nap íródik; feljegyzései tele vannak jelentésekkel, amelyek sorra nyílnak meg, ahogy az illető tovább él, egymást magyarázzák, megmagyarázzák neki a világot, és kiterjesztik értelmüket, ahogy tovább halad, míg végül a természet és az élet teljes törvényévé nem válik.”**

* Ralph Waldo Emerson: *Az emlékezet*, fordította: Mesterházy Mónika, Műhely, 2015. 5–6., 5., 6.

31.

Nem tudom, hogy mi lép majd az emlékezet helyére, mondom.

Azt sem tudom, meddig múlnak velem együtt az évtizedek, mondom.

Rakódnak, rakódnak egymásra, de azt nem tudom, hogy mikor és hogyan lesz vége az én történetemnek. Tűnődj ember, van miért tűnődnöd: / hogy talán mégis / álom csak a világ – olvasom a Péter Márta verse előtt lévő Sinka István-sorokat, s arra jutok magammal, hogy éppen az élet lezárulása mutatja majd meg, mennyire nem álom volt ez a világ.

Ma már a jövő engem sem úgy foglalkoztat, mint ahogy korábban foglalkoztatott, mondom. Tudom, akkor a világ átalakulása volt a tét, csak ezt írom le, s nem nyúlok vissza a reformkorba az ide kapcsolódó idézetért, de hát most is egy nemzetnek sorsa áll előttünk, mondom, hogy mégiscsak idézzem Vörösmartyt, mégis másképpen tekintek a jövőre, mint korábban, mondom.

32.

Korábban nagy távoli célok, ideák, utópiák foglalkoztattak, ma a napi élet megélése ad feladatot nekem is, mint mindenkinek. Nemcsak hogy gyakorlatibbá vált a világ, nemcsak a közösségeket, nemzeteket, avagy az emberiséget összefogni akaró ideák tűntek el, hanem lassan az emberi élet korábban elfogadott, a mindennapiságon túlmutató céljai is, mondom.

Azt is mondom, hogy nyolcvankilencben nyitottabbak voltunk, mint amennyire ma nyitottak vagyunk rá. Akkor valóban nyitottak voltunk a világra, mi több, meg akartuk változtatni azt, ma a napi feladatokba süllyedünk bele.

Akkor előttünk volt minden, egy másik világ, egy új társadalmi berendezkedés, a korlátlanak hitt lehetőségek, az addig elérhetetlennek hitt technikai civilizáció, ma mindez itt van körülöttünk, de nem csak hogy nem elérhető mindenkinek, inkább úgy mondom, hogy egyre kevesebbeknek elérhető, s ha elérhető is, a fogyasztás vágya, no meg a reklámok azt hirdetik, mindennél van jobb, szebb, tökéletesebb.

Ebben a helyzetben az ember egyre inkább a maga átjárható, elrendezhető, s a korábbinál kisebb saját világára figyel.

33.

Nyolcvankilenc történeteiben legjobb énünkkel vettünk részt, a réginél jobbat akartunk, a létharcról, az egymás ellen vívott küzdelmekről szó sem esett, mondom visszatekintve.

Mára szó szerint belekötöttük magunkat a világba, ahogy a tudósok mondják, hálózatok tagjai lettünk. Mobiltelefonnal a zsebünkben járjuk a világot, esténként, bárhol is vagyunk, kedvenc internetes oldalainkat keressük meg, s megijedünk, mint én most, amikor kiderül, hogy nincs internetes kapcsolódásunk, mintha a világgal való kapcsolatom szűnne meg ezzel, mondom, mintha leszakadnék a világ köldökéről, ha akár egy percet is tartózkodtam volna ott, mondom. Az adott helyzeten kicsit ironizálva mondom ezt, pedig komolyan gondolom, mert azt, hogy a lehetségesnél öt perccel később olvassam el az adott levelet vagy hírt, ma már nehezen viselem el, nyilván mások is így vannak ezzel.

(Folytatjuk)

Sümei György

Perlrott Csaba Vilmos a Kecskeméti Művésztelepen

Nagybányáról Kecskemétre

A Kecskeméti Művésztelep első korszakának (1909–1919) az alapító-vezető mester, Iványi-Grünwald Béla mellett a legismertebb, művészetében a legtöbbet produkáló alkotóművésze Perlrott Csaba Vilmos festőművész. Művésztelepi munkálkodását csak bizonyos megszorításokkal lehetne önálló alkotói korszaknak, elkülönülő, egyedi stílusjegyeket hordozó periódusának nevezni. Hiszen jobbára szezonális a művésztelepi jelenléte, mivel nyaranta, áprilistól októberig dolgozott ott, nem úgy, mint a letelepült művészek, akik (a hat művésztelepi művészvillában) egész évben ott munkálkodhattak. Perlrott ősszel-télen utazott, tanult, tanulmányutakon járt, kiállításai kötötték le, és külföldön is gyógyíttatta magát (1909 Itália, 1910 Párizs¹, 1911 Spanyolország, 1914–16 Davos, Svájc stb.²). Ebben a periódusban keletkezett művei magukba olvasztják a korábban (külföldön vagy itthon) tanultakat, tapasztaltakat csakúgy, mint az újat, a kecskeméti *genius loci* hatását és elvárásait.

Am a művésztelepen létrejött művek egybegyűjtése és bemutatása fölvet némely módszertani problémát. A művésztelep székhelyén fogalmazott alkotások (és csak azok, stílusain vagy motívumaiban odaköthetők) számíthatók csak oda, vagy az onnét „elvitt” alkotói tanulságok is, amelyeket más helyszínen próbált festőileg megoldani. Vagyis nagybányai (kecskeméti, szolnoki stb.) művek születhettek e városokon kívül is („*Perlrott Csaba művészetén igen sokáig érződött még a nagybányai indíték*”³). Fordítva is igaz lehet: az adott művésztelep szellemiségét és a jellegzetességeit nem mutató, azokat akár tudatosan nem vállaló alkotások is létrejöhetnek szabadiskolákban, művésztelepi környezetben.

Perlrott Csaba Vilmos festőművész és a Kecskeméti Művésztelep vonatkozásában többek között ezt is mérlegelni kell mindazzal együtt, hogy a munkálkodásáról elég sok – ha nem is minden fölmerülő kérdést megvilágító – forrás és adat áll rendelkezésre. Naplók (Herman Lipót, Járity Józsa), önéletrajzi visszaemlékezések (Kassák Lajos, Gráber Margit)

1 „A legújabbak, akik Párizsban éltek, vagy most is ott tartózkodnak: Perlrott Csaba Vilmos, Herman Lipót, Pólya Tibor, Kandó László, Plány Ervin, Bornemisza Géza, Zádor István, Ferenczy Valér és Béni, Körmenyi Frim Ervin és Jenő, az ifjú Basch.” Tábori Kornél: *Magyarok – külföldön. Páris magyarjai*. Schenk Ferenc könyvkereskedése, Bp. /1910?/

2 Boros Judit: *Perlrott Csaba Vilmos*. Kossuth Kiadó, 2015.

3 *Magyar művészet 1890–1919*. I. kötet, szerk.: Németh Lajos. Akadémiai Kiadó, Bp., 1981. 272.

Írása közzétételével szeretettel köszöntjük a hetvenéves Sümei Györgyöt. (A Szerk.)

és korabeli újságcikkek, kiállítási katalógusok alapján rekonstruálható az ő kecskeméti ideje és munkálkodása – nagyrészt a műveivel együttesen. Perlrott már az anya-művésztelepén, a nagybányain ismertségre tett szert azért, hogy (Czóbel és másokkal együtt) az új törekvések, a Párizsban tapasztalt új festészeti elvek szerint kezdtek dolgozni 1906 nyarától. Ezzel vívták ki a konzervatívok ellenérzését, amit a gúnyban fogant elnevezésük adekvátan kifejezett ekkor: neók, neósok = újat hozók, újat, merőben mást akarók. Amikor az újtörekvésűek egy csoportja kivált, és elfogadta Kada Elek⁴ kecskeméti polgármester művésztelep-alapítási ajánlatát, akkor ő, mesterével, Iványi-Grünwald Bélával együtt tartott Kecskemétre. Először 1910 szeptemberétől dolgozott ott: „1910. szept. 14. Grünwald itt van, Jánsskyn és Faluson kívül Perlrott és Bornemissza vannak itt mint festők. Utóbbi kettő a legfiatalabb ultramodernek közé tartoznak, s bár nem talentum nélküliek, borzasztóan beképzelték, de idővel megszokhatók” – jegyezte föl rendszeresen vezetett Naplójába Herman Lipót.⁵ A művésztelepi hétköznapiakra vonatkozóan is Herman Lipót tudósít: „1910. okt. 2. vasárnap. Délután az egész társaság (Grünwald, Bornemissza, Perlrott és egy fiatal festő, Pál nevű) kimentünk a Műkertbe, megnéztük az építkezést, leheveredtünk a fűbe, s eltréfálgattunk igen kellemesen.”⁶

Ismerkednek a várossal, és várják, hogy fölépüljenek a művésztelep épületei: „1910. okt. 5. Ma este egy ügyvédnél voltunk teán – Mariházi színigazgató a feleségével, Falus, Bornemissza, Csaba és én és egy Löwy nevű fiatalember /.../ 1910. okt. 10. Vacsora Lechnerrel a Royalban. A telep művészei vannak ott: Grünwald, Falus, Bornemissza, Perlrott. 1910. nov. 13. Csaba megkapta a zsidók 2000 koronáját.⁷ Igen megelégedett és boldog – élénk színekkel festette ünneplését a kávéházi asztalnál.” A Napló lapjain rögzítődnek a tervezetek és a kudarcok is: „3 év múlva Csaba, Falus és én kollekciós kiállítást rendezünk lehetőleg a Nemzeti Szalonban. /.../ 1910. nov. 25. Vasárnap nyílik a Művészház. Bornemissza és Csaba örült patáliát csaptak a kávéházban amiatt, hogy nem kerültek be a kiállításba.”⁸ 1910. nov. 29. Csaba elhívott a lakására, hogy segítsen neki a Béhr Hilda kisasszony portréján fénykép után hasonlóságot csinálni. Ott láttam Toulouse Lautrec egy pasztelljének reprodukcióját. Tegnap éjjel Csabával a bordélyházban töltöttünk néhány mulatságos órát.”⁹ A hétköznapi és a tennivalók közelebb hozzák egymáshoz az alkotókat, Herman Lipót Perlrott-tal kapcsolatos vélekedésében az együtt töltött évek során a keményebb hang enyhültebb, elfogadóbb fogalmazással váltakozik. Ahogyan Perlrott műveinek a fogadtatása, művészetének a megítélése már

4 Kecskemét „aranykora”. Kada Elek a városfejlesztő polgármester. Szerk.: Péterné Fehér Mária. Kecskemét, 2013.

5 Herman Lipót Naplóját és a további dokumentumokat is innét idézem: Sümegi György: A Kecskeméti Művésztelep dokumentumai (1909–1919). L'Harmattan, Bp., 2009. 95. Ezentúl: KM dokumentumai, 2009.

6 KM dokumentumai, 2009. 101. Herman Lipótról: Szücs György: A század tanúja: Herman Lipót. Mátrai tanulmányok 1997. Szerk.: Horváth László. Mátra Múzeum, Gyöngyös, 1997. 317–328.

7 „A budapesti izraelita hitközség ezeröttszáz koronás utazási ösztöndíját a pályabíróság Perlrott Csaba Vilmos festőművésznek, a kecskeméti kolónia tagjának ítélte oda.” Budapesti Hírlap, 1910. nov. 20. 16. Idézi: „Az utak elváltak”. A magyar képzőművészet új utakat kereső törekvéseinek sajtóvisszhangja. Szöveggyűjtemény II. 1909–1910. Gyűjtötte, válogatta, szerkesztette és a névmutatót készítette: Tímár Árpád. Janus Pannonius Múzeum, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Pécs, Bp., 2009. 463. Ezentúl: Az utak II. 2009.

8 A Művészház kiállításáról: Az utak II. 2009. 464–475.

9 A tervezett „kollekciós kiállítás” nem valósult meg. KM dokumentumai, 2009. 106., 111.

1906–1909 között is szélsőséges véleményeket váltott ki. Megítélésének negatív alaphangja az új festői elveknek a műveiben visszatükröződő elemeiben és az új elveket szenvedélyes kizárólagossággal hirdető egyéniségében együtt keresendő. A nagybányai vezető mesterek, főleg Réti István elutasítása adja meg az alaphangot, amelyet a kiállításokon szereplő újabb és újabb művei láttán a sajtó konzervatív képviselői is szajkózni kezdenek róla. Megítélésének ez a kettőssége, egymásnak is ellentmondó szélsőségségre pályája első felében végigkíséri a munkásságát.

Perlrott kecskeméti hétköznapijait elsősorban a festés, a szorgalmas alkotói munka határozza meg. „Grünwald Bornemiszával és Csabával a városi színház festő műtermében fest freskókartonokat a Jánszky építette katolikus bérház, kaszinó és műterembérház számára.”¹⁰ A művésztelepi épületegyüttes¹¹ fölépülése és átadása (1912 nyara) előtt néhány új építkezés díszítőművészeti feladataiban, oromzati, homlokzati művek létrehozásában vett részt mestere mellett Perlrott is. A művészeknek a katolikus egyház bérházának a munkálataiba történő bevonását a Kecskeméti Képtárat adományával¹² megalapozó Nemes Marcell még egy műtárgyat, Domenico Tintoretto *Keresztelés* című oltárképét¹³ adományozta, mivel a „kecskeméti kath. egyház vezető férfiai voltak azok, kik építkezéseiknél az ottani művésztelep tagjait foglalkoztatni szívesek voltak, és ezzel példát mutattak a város társadalmának, hogyan kell felkarolni a helyi művésztelep embereit”.¹⁴ Erre az időre, 1911 nyarára – noha még éppen csak elindulhatott a művésztelepi munka – már egy újabb, a decentralizáció igényében fogant új intézmény is támogatta a képzőművészet jelenlétét. Ugyanis a Nemes-kollekcióba a művésztelepen dolgozóktól (Bornemisza Géza, Herman Lipót, Iványi-Grünwald Béla, Pólya Tibor stb.) is bekerültek művek. Perlrott két csendélete jutott így Kecskemétre az állandó kiállítás reményével. Herman Lipót följegyzése¹⁵ és Iványi-Grünwald Béla *Kecskeméti táj* című, valószínűleg elkészülte után azonnal a gyűjteménybe került kompozíciója alapján föltételezhetjük, hogy Perlrott-tól is a már Kecskeméten festett legelső alkotásokból vásárolt Nemes. Az óras *Csendélet*¹⁶ személyes, családi összefüggésre is utalhat, ugyanis Perlrott édesapja a saját órásmestersége folytatójának szerette volna a fiát. Ám a kompozíción fenyegetőnek tűnő időmutató szerkezete mintha az apai akarát ellenére festővé lett fiú ellenérzését is sejtetné. A másik *Csendélet*¹⁷ közvetlenebbül hordoz Matisse-tanulságokat (dekoratív színkezelés, kontúrozás), ám a gyümölcsök megfogalmazásában mindkettő egyaránt érzékeltet Cézanne-i formasugallatokat. Az új épületek díszítő festési munkálataiban Iványi melletti részvé-

10 KM dokumentumai, 2009. 133–134.

11 Sümegi György: *A Kecskeméti Művésztelep épületei*. In: *Művészek és műtermek*. Szerk.: Hadik András, Radványi Orsolya. Ernst Múzeum, Bp., 2002. 164–169.

12 Sümegi György: *Nemes Marcell, a műgyűjtő. Adalékok a magyar műgyűjtés századeleji történetéhez*. Cumania III. Kecskemét, 1975. 275–304.

13 Dr. Héjjas János: *Domenico Tintoretto festménye a Kecskeméti Könyvtárban*. Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Évkönyvei X. Budapest, 1942. 99–110.

14 KM dokumentumai, 2009. 126–127.

15 „1911. febr. 24. Ma Nemes Marcell vett tőlem egy rajzot 170 koronáért a Kecskeméti Múzeum számára.” KM dokumentumai, 2009. 124.

16 *Csendélet* (órával), vászon, olaj, 77×67 cm, j. n. Kecskeméti Képtár (ezentúl: KK), ltsz.: 56. 101., ennek egy későbbi verziója: *Csendélet asztali órával*, 1916 körül, vászon, olaj, 58×49 cm, j. n. Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, ltsz.: 72. 6. 1.

17 *Csendélet*, vászon, olaj, 72×59 cm, j. n. KK, ltsz.: 56.96.

telén kívül arra is van adat, hogy ő a „műterembérház falát ékesíti egy freskóval”¹⁸, amely a festészet, szobrászat és architektúra allegóriáját jeleníti meg. A kecskeméti földrengéskor (1911. július 8.) ez megsérült, kijavításához és a befejezéséhez szerényebb kivitelezést igénylő programmódosítást kellett végrehajtani.¹⁹ Ám ennek sem a tervei, sem értékelhető részletei, sem pedig fényképes dokumentációja nem maradt fenn, vagy eddig nem került elő. Teljes bizonyossággal azonban nem zárható ki az elkészülte, vagy legalábbis a tervezése.

Az országos kiállításokon²⁰ bemutatott műveinek a visszhangja változatlanul ellentmondásos, az elítélően gúnyos, gunyoros mellett egyre erősebb az elfogadó, műveiben a modern művészet egyéni kísérletét, értékelhető teljesítményét megvalósulni látó értékelés is. Kézdi-Kovács László szerint „Perlrott Csaba paradicsomi jelenete /.../ giccselés, melyből a rajztudás és a színérzék legelemibb atomjai is hiányoznak”²¹, Margitay Ernő „fogpaszta variációknak” nevezi a festményeit.²² A MIÉNK több erdélyi városban bemutatott vándorkiállítását rendező Bölöni György szerint: „A magyar festők csapatának van egy embere (Perlrott Csaba Vilmos), ki sokakban halálos ellenszenvet ébreszt képe – elíziumi kertje – és saját becses személye iránt. Izgató vörös színei, feszülő zöldjei, kirobbanó sárgái szemet szúrnak, pedig a művészet szabadsága /.../ meg sem engedi, hogy ilyeneken fennakadjunk. A képe pedig pogány egészséges fejezet az emberi életből, friss, üde, és olyan általános emberi érzéseket ad, olyan monumentális masszáját hozza mozgásba szenzációinknak, hogy igazán antik márványszobrok azok, melyek ilyenformán szólnak hozzánk.”²³ Pogány Kálmán az elismerése mellett a hiányérzetét is megfogalmazza: „Rokonszenvesek, mert egyéniek és öntudatosak Perlrott Csaba Vilmos csendelei és kecskeméti templomképe, bár az az érzésünk, mintha szerzőjük nem merne végigmenni az általa megkezdett úton.”²⁴

Kecskeméten elég hamar az elismerés hangján írtak róla, értékelve az előéletét, a művésztelep előtti éveit és elismerve az erőfeszítéseit. „Jár be a város utcáiba festeni.”²⁵ „Csaba Vilmost ismerik a legtöbben a városban. Ő képviseli a telepen a legszélső forradalmiságot. Az ő képei és színei a legmeglepőbb újak, legnemlátottabb konstrukciók.”²⁶ A művésztelepen dolgozó művészek között kialakultak feszültségek, konfliktusok. Legelőször a Kecskeméti Szőnyegszövőt vezető Falus Elek ellentmondásos, Iványira is hatással bíró egyénisége ütközött meg nemcsak a tőle több munkát elváró városvezetéssel²⁷, hanem a művészkol-

18 KM dokumentumai, 2009. 133.

19 *A nagy katasztrófa*. Kecskeméti Lapok, 1912. július 7.

20 1912. május: Tavasz Tárlat, Múcsarnok; 1912. augusztus: Nagybányai Országos Képkiallítás, Nagybánya; 1913. november: Téli Tárlat, Múcsarnok; 1915. december: Téli Tárlat, Nemzeti Szalon.

21 (Kézdi.) /-Kovács László/: *A MIÉNK új kiállítása*. Pesti Hírlap, 1909. febr. 14. 9–10. Újraközli: *Az utak* II. 15–16.

22 *Élet*, 1912. május 5. 4. évf. 18. sz. 566–567. Újraközli: KM dokumentumai, 2009. 150.

23 *Az utak* II. 2009. 136–137.

24 A Lakás, 1913. október, III. évf. 11. sz. 173–174. Újraközli: KM dokumentumai, 2009. 260.

25 Iván Ede így folytatja: „s nem zavartatja magát, ha a bugaci paraszt álmélkodva nézi a képét”. Iván Ede: *Kecskeméten*. Pesti Napló, 1912. július 7. 37. Idézi: KM dokumentumai, 2009. 159. Az utcán festő Perlrott lehetett a modellje Pólya Tibor *Alku* című karikatúrájának. Borsszem Jankó, 1912. szept. 8. 11.

26 Magyar Alföld, 1912. július 28. II. évf. 32. sz. 2. Újraközli: KM dokumentumai, 2009. 163–164.

27 Sümegi György: *A Kecskeméti Szőnyegszövő*. In: *A gödöllői szőnyeg 100 éve. Tanulmányok a 20. századi magyar textilművészet történetéhez*. Szerk.: Óriné Nagy Cecília. Gödöllő, 2009. 65–69., 162. II. színes tábla.

légákkal is. „*Falus nagyon összekülönbözött Jánszkyval és Csabával (utóbbi ma már párbajjal fenyegetőzött). Csaba valószínűleg elmegy nemsokára innen. Önző és kellemetlen ember.*”²⁸ A művészek közötti belharc következtében végül is Falus²⁹, valamint a konzervatív szemléletű Olgyay-csoport vált ki (1913) a művésztelepből, s a modernebb, progresszívabb alkotók – így a harcok, a konfliktusokat a kollégákkal szemben mindig bátran vállaló Perlrott – maradtak.

A kialakult, majd Falus és Olgyayék távozásával elsimuló ellentéteket Perlrott a maga módján kezelte. 1912 augusztusában Nagybányára utazott, ahol 19-én³⁰ nézte meg a jubiláris, az ő festményeit is bemutató kiállítást. A nagybányai művésztelep résztvevői listáján abban az évben „*az iskolán kívül dolgoztak*”³¹ között találjuk, csak ezen adatból még nem tudhatjuk, hogy a tárlat miatt csupán napokat töltött a bányavárosban, vagy esetleg néhány hetet dolgozott ott, vagy talán ment tovább, megszokott vándorútján újabb külföldi állomására. (Kecskeméten az 1912. május 1. – október 1-ig bérelt műterem után lakbérhátraléka képződött.³²)

A további kecskeméti tevékenységére vonatkozóan rögzíteni kell, hogy mesterének, Iványi-Grünwald Bélának a bizalmasaként helyettesítette őt távollétében, és tanított. Tanítványai közül elsősorban Bálint Rezsőt³³, Pál Franciskát³⁴ és Járitz Józst lehet említeni. Járitz a naplójában is rögzítette:³⁵ Perlrott 1914. jún. 15. – szept. 15. között tanította, s erről a tiszteletdíjának töredékét kérő (ingyenes volt a tanítás!) levelet írt Járitz édesapjának. A tanítvány elfogultságoktól mentesen értékeli és mutatja be Perlrott ellentmondásos egyéniségének egyes jellemző vonásait, ám ugyanakkor sokra értékeli a munkáját: „*Csaba jól tanít, olyan imponálóan, nemesen. /.../ Van benne különben is nagyon sok nagyúri, nagystílű, előkelő vonás, sok fölény.*” A beszélgetéseiket is lejegyzí Járitz: „*Csaba mesélt nekem Prottman Stelláról, párizsi magyar festőnőről, akit a legjobb magyar piktorinának tartott.*”³⁶ A művésztelepi eszmecserék jelentős részét lefoglalták a kitört háborúval és a

28 A konfliktus valódi okáról talán annyit, hogy a *Nyugat*-könyveket tervező, sikeres belsőépítéssként dolgozó (pl. az Ernst Múzeum) Falus tekintélyét, művészi súlyát Perlrott nem fogadta el. Ezért „*apró kis pletykákkal gyilkoltatták, íveket körözttek ellene, és folyton mellőzték. /.../ Egy napon levelet kapott Falustól, amelyben felszólítja, hogy negyvennyolc óra alatt hagyja el a művésztelepet.*” Magyar Alföld, 1912. szeptember 15. 2. Újra: KM dokumentumai, 2009. 173–174.

29 A Falus-barát, az új festészet iránt nem nyitott, konzervatív Herman Lipót változatlanul kritizálja Perlrottot és az új festőiség híveit. pl. „*egy fura bolondos s nagyjában korlátozott művészi divatnak hódolnak. /.../ Két teljesen szédült ember, Csaba és a Kis Bálint ultramodern örületben egészen humorosak. /.../ Csaba Vilmos egy egészen zavaros fejű ember, de tálentumos és energikus. Izléstelensége egy bizonyos fanatizmussal párosul. Ketten (Perlrott és Kis Bálint – SGy) sohasem fognak igazán épkezláb festményeket csinálni.*” KM dokumentumai, 2009. 134., 151., 153.

30 *Vendégkönyv a Nagybányai Országos Képkiallításán 1912.* (Másolat, mgt., Bp.)

31 Réti István: *A nagybányai művésztelep.* Szerk.: Csorba Géza. Kulturtrade Kiadó, Bp., 1994. 170.

32 KM dokumentumai, 2009. 235–236.

33 KM dokumentumai, 2009. 153., 179–183. Bálint írt is a mesteréről: Bálint Rezső: *Perlrott Csaba Vilmos.* Múlt és Jövő, 1934. jan. 10.

34 Sümegi György: *Koncert és festőiskola. Egy ismeretlen művész: Pál Franciska.* Műértő, 2009. március, 9.

35 Járitz Józsa füzetekbe írt kézírásos naplóiból (a Járitz család tulajdonában) a Kecskeméti Művésztelepre vonatkozó legfontosabb részek: Sümegi György: *Járitz Józsa a Kecskeméti Művésztelepen. (Rekonstrukció-kísérlet Járitz Józsa naplófüljegyzései alapján).* Cumania. A Kecskeméti Katona József Múzeum Évkönyve 26. Szerk.: Wicker Erika. Kecskemét, 2013. 293–303.

36 Prottman Stella szerepelt pl. a Művészház 1910. szeptemberi tárlatán és a Salon d'Automne 1910. novemberi kiállításán. Ez utóbbit Perlrott is kiállított. *Az utak II.* 2009. 433–434., 437., 464.

mozgósítással kapcsolatos félelmek, hiszen képzőművészeket is behívtak, ők is alanyai a mozgósításnak. Sőt, a Perlrott által kecskeméti munkára meghívott³⁷ Erős Andor³⁸ az egyik első áldozata lett a Nagy Háborúnak. Perlrott a betegségei és vélhetően eredendő pacifizmusa miatt félt, rettegett a háborútól.³⁹ *Az isten szeme mindent lát!!!!* című⁴⁰, rajzolóinak a szerelem, az erotika területén történő elesését jósoló, humoros kompozíció elkészítésében ő is részt vett. A művésztelepen „árván, elhagyottan ásítoznak azok a helyek, ahol nem régen még az élet varázslatos ereje lüktetett” – jegyezte föl Hajnal József 1915 októberében. „Csak az egyetlen kiforrt, művészetének teljes erejében megkeményedett, mindig a legszebbet meglátva alkotó Perlrott Csaba Vilmost találtam megszokott helyén. /.../ Mintha a háború rettenetes, ölve is teremtő ereje szándékosan elkerülte volna a kecskeméti festőgárda utolsó mohikánját. /.../ Munkánál találtam Csabát, aki csendéletet kenetet a vásznon. Csendéletet pingálgat, mintha nem is volnának letarolt égő városok. /.../ Csaba Vilmos képeiből a fonséges nyugalom sugárzik felénk.”⁴¹ Az enyhén ironikus, kicsit rosszalló hangütés hűen kifejezi azt a csodálkozást, amit a világfölfordulásban mindentől elvonuló, az eseményektől magát függetlenítő, csendéletet festő Perlrott keltett Hajnalban. Festőnknek nincs háborús tematikájú (ellentétben mesterével, Iványi-Grünwalddal) munkája. A következő, az 1916-os év nyarát a művésztelepen⁴² töltő Kassák Lajos is meghallja a háború fenyegető hangjait, „az orosz hadifoglyok bús férfikórusát”, és alapvetően a háború kiszolgáltatottjaival szolidáris. Szerkeszti *A Tett* internacionális számát, a művésztelepen elsősorban a sógorára, Uitz Bélára figyel. Perlrott szerint „állandóan a tüdőbetegségével bajlódik. /.../ A sorozó bizottságok szemei elől szeretne elrejtőzködni. Mindenkivel jóban van, de azért vigyáz, hogy senki ne férközhessen egészen közel hozzá. Akárha üvegbura alatt élne. /.../ Legföljebb egy festőnő van itt, s ők kettesben mintha megértenék egymást.”⁴³ A Kassák emlegette festőnő, Gráber Margit, Iványi-Grünwald tanítványa, aki ugyancsak földézte kecskeméti élményeit: „nem felejttem el az első benyomásomat, ami a Művésztelep kertjében fogadott. Ott ült a Mester, szokott könnyed eleganciájában, ámde mezítláb. A ház lépcsőjén Perlrott Csabával és egy Matykó nevű fiatal festővel pénzeket dobáltak, magyarul snüroztak, mint az utcagyerekek.” Gráber a megidézett humoros jelenetben túl nem mulasztja el felsorolni az ott dolgozó kollégákat (1916 nyaráról Kassákot és a sógorát, Uitz Bélát) és a Tanácsköztársaság lendületet majd vészterhessé vált időszakának művésztelepi (Kosztai József, Tornyai János

Magyar festők a Salon d'Automne kiállításain (1903–1913) és Magyar festők a Salon des Independants kiállításain (1905–1914). In: *Magyar Vadak Párizstól Nagybányáig 1904–1914*. Szerk.: Passuth Krisztina, Szücs György. Magyar Nemzeti Galéria, Bp., 2006. 319–325.

37 Ezt Kmetty János visszaemlékezéséből tudjuk, lásd: KM dokumentumai, 2009. 192–193.

38 Uitz Béla: *Erős Andor (1889–1914)*. *A Tett*, 1916. január 20. II. évf. 6. szám, 100. Lásd még: KM dokumentumai, 2009. 305–306.

39 A háborúból a művésztelepre sérülten visszatérő Matykó Sándorral és többiekkel beszélgetve „Csaba azt mondta, hogy nincs az a tűzonal, amelyik őt megtanítaná imádkozni” – jegyezte föl Járity Józsa. Uaz, mint a 35. jegyzet.

40 *Isten szeme mindent lát!!!!* 1914. június, papír, ceruza, 275×447 mm, jelezve balra letről a közép felé: Gulyás Sándor + 1914. június + Csaba Vilmos + 1914. június + Darvasi István + 1914. június + Matykó Sándor + 1914. június + Szabó Antal + 1914. június (Mgt., Bp.)

41 Hajnal József: *Földindulás. Levelek és elbeszélések*. Kecskemét, 1919. 27–28. Újraközlve: KM dokumentumai, 2009. 306–307.

42 Sümegi György: „A legprogresszívebb szabadságot, bátorságot szeretném.” *Kassák Lajos 1916-os, kecskeméti nyara*. Forrás, 2012. március, 81–92.

43 Kassák Lajos: *Egy ember élete*. Magvető Kiadó, III. k. Bp., 1966. 992–1001.

stb.) és meghatározó városi figuráit (pl. Sinkó Ervin városparancsnok).⁴⁴ Perlrottnak – Iványi-Grünwald és Pátzay Pál mellett – vezetői szerepet szántak a művésztelep köztulajdonba vétele esetén⁴⁵, ám erre az idő rövidsége miatt már nem kerülhetett sor.

Perlrott egy évtizedes hazai és külföldi tanulmányai után került Kecskemétre. Addigra a festői tapasztalatok és a kiküzdött egyéni alkotói gyakorlata sajátos fölfogású festőt érlelt meg benne. A merész kísérletező, a műveivel szélsőségesen elutasító véleményeket is provokáló festő az 1910-es évek elejére meghiggadt, az addigi tanulságokat és hatásokat szintetizálva dolgozott. Még az emberi test közvetlen tanulmányozását, a modell utáni rajzolást is szorgalmasan gyakorolja, és néhány kiemelkedő aktkompozíciója született.⁴⁶ Színes rajzai, festmények vázlatai, előtanulmányai is maradtak fenn ebből a periódusból.⁴⁷

Portréi közül – a Herman Lipót említéséből tudott Béhr Hildáét kivéve – csak *Lőwy Ödön arcképe*⁴⁸ tudjuk azonosítani.⁴⁹ Az újságíró, lapszerkesztő Lőwy Ödön a *Magyar Alföld* hasábjain következetesen kiállt a művésztelep ügye, a modern művészet és Perlrott személye mellett. Kmetty János megfogalmazásában: „A sajtóban voltak viták, Lőwy Ödön dr. volt a sajtóvita lelke.”⁵⁰ Ugyancsak Herman Lipót Naplójából tudjuk azt is, hogy Perlrott és Lőwy már 1910-ben megismerkedtek, és ő lett a festő műveinek a legjelentősebb gyűjtője Kecskeméten.⁵¹ Az 1907-es, emblemikus *Önarcképe* után az 1910-es évek elején festhette az eredetileg Lőwy Ödön gyűjteményébe tartozó *Önarckép szoborral* című kompozícióját.⁵² Ezen fölfokozott, Matisse és a fauves-ok színvilágát egybeolvasztó, expresszív előadásmódban mutatja be magát félfordulatban. A kételkedést

44 Gráber kecskeméti, 1919-es emlékidézésének zárómondata: „Szomorú idők jártak. Mi Perlrott Csabával karácsonykor összeházasodtunk.” Gráber Margit: *Emlékezések könyve*. Gondolat Kiadó, Bp., 1991. 7–9.

45 KM dokumentumai, 2009. 373.

46 *Akt-tanulmány*. Nyugat, 1913. VI. évf. II. k. 511., *Csaba Vilmos a Nyugatban*. Kecskeméti Lapok, 1913. október 3. 2. Újraközl: KM dokumentumai, 2009. 237. Perlrott aktstúdiumaiból a Magyar Nemzeti Galéria Grafikai Gyűjteménye őriz nagyobb kollekciót. Lásd még: *Kettős női akt*, 1914, papír, ceruza, 23×27,5 cm, j. n. Ferenczy Múzeum, Szentendre, ltsz.: 2009. 13.

47 *Fák*, 1910-es évek eleje, MNG. Rajzai közé számítjuk az életműben társtalan humoros kompozícióját: *Az elromlott kocsi*, Színházi Élet. 1918. 30. sz. 17. Ugyanezen lapszám 20. oldalán jelent meg *Csaba bácsi, nincs melege?* címen Dabis Rózsa Perlrott-karikatúrája.

48 Dr. Lőwy Ödön (1881–1936) ügyvéd, publicista, a kecskeméti szociáldemokrata pártszervezet egyik alapítója, a munkásbiztosító kecskeméti kerületi pénztárának a vezetője, a szociáldemokrata *Magyar Alföld* munkatársa (1911. aug. – 1914 közepe). 1914-ben *Az Alföld* címen négy lapszámot megért folyóiratot szerkesztett, amelyben Dobrovics Péter festőművész két írását is közölte. Romsics Ignác: „Az Alföld” – Kecskeméten. *Adalékok a századelső sajtótörténetéhez*. Forrás, 1975. november, VII. évf. 11. sz. 58–62.

49 *Lőwy Ödön arcképe*, papír, pasztell, 68×48 cm, j. l. k.: Perlrott Csaba Vilmos, Katona József Múzeum, ltsz.: 81. 792

50 Kmetty János: *Én Kecskeméten kétszer laktam*. KM dokumentumai. 2009. 192–193.

51 A Földes Sáránál (Bp., Szent István krt. 20.) megmaradt, legalább húsz Perlrott Csaba festményt tartalmazó Lőwy Ödön-hagyatékából, az 1970-es évek közepén Kecskemét városa megvásárolta: a *Kálvária*, *Don kanyar*, *Lőwy Ödön arcképe* című festményeket.

52 *Önarckép szoborral*, 1910 körül, vászon, olaj, 76,5×64 cm, j. n. (Mgt.). *Modern magyar festészet 1892–1919*. Szerk.: Kieselbach Tamás. Bp., 2003. 711. Perlrott 1910-es évtizedbeli műveiből jelentős együttest reprodukáltak ebben a kötetben: 653., 654., 656., 677., 679., 684., 693., 700., 742., 752., 774., 775., 788., 804., 807., 821., 822., 823., 824., 825., 829., 830., 832., 835., 839., 841., 845.

és magabiztosságot egyaránt sugalló tekintetű alkotó a művészetet jelképező szoborra mutat, mert ezzel a kisplasztikával örökítette meg önmagát.⁵³ „Itt a modern Pygmalion szerepét vállalja, akinek démiurgoszként a legfőbb vágya, hogy újra életet leheljen a művészetbe. Ez a program a kecskeméti időszak csendéleteiben került kidolgozásra, ahol szoborszerűen beállított modellek válaszolnak a klasszikus művészetből idézett és csendéleti kellékként felhasznált szoborkompozíciókra. A képeken a modellek szobrokká változnak, a szobrok életre kelnek.”⁵⁴

A szobor a képben önmaga jelentéskörein túl talán arra is utalhat, hogy a festményei síkjában, a két dimenzióban megjelenített plasztikák a harmadik dimenzió, a térbeliség, a térbe helyezettség illúziójával is képesek bővíteni, gazdagítani ezeknek a műveknek a jelentéstartományát. A csendéleti szituációban (drapériás asztalon, tálban gyümölcs, virágok, a háttér – néha drapériás – előtt) egybeszerkesztett, fölmutatott „kép a képben” elem és plasztika együttesének szinte programdarabja lehetne az 1912-es *Virágcsendélet*.⁵⁵ A szobortorzó félig háttal van a csendéleti tárgyak között, a falon a szobor feje takarja a keretes kép alsó részét. A legkülönösebb a kompozíció bal felén lévő, Medgyessy Ferenc: *Három grácia* (1911) szobra⁵⁶ egy kis tárgyon megjelenítve. A háttér stilizált festménye, a szobortorzó és a dekoratív jelenet együttesen többszólamú, a vizuális művészetek sokféleségét egyéni festői kontaminációjával, szuggesztíven hirdeti. Perlrott 1910-es évekbeli csendéleteinek formailag és motívumfőhasználásában is nagyon változatos világában egy-egy opuson a plasztikai együttes kerül a kompozíció centrumába⁵⁷, más esetekben egymás mellé rendelten kiegyenlítettebben jelenik meg a motívumegyüttes a festmény textúrájában. Ezen fontos kompozícióképző formai elemekről Perlrott a többalakos enteriőr képein sem mond le. A *Modellek*⁵⁸ mozzamas, négy változatos helyzetű, öltözetű és színtulajdonságú nőalakot sötét háttér előtt bemutató kompozíció bal oldalán, mintegy a törtfehéren világító asztalterítő-drapérián fókuszba állítva szobor, mellette keretes, többalakos festmény. Mindezek a mozgás keltette dinamikát fokozó szerepűek is lehetnek. Talán az 1914-ben festett *Kompozíció*⁵⁹ (három nőalak festőien megmozgatott drapériákban, a *Modellek* előzménye lehet) tartal-

53 Perlrott életművének változatos szobortartalmait és „kép a képben” kompozícióit részletes elemzést, önálló tanulmányt érdemelnének.

54 *Szenvedély és ráció. Perlrott Csaba Vilmos 1880–1955 szentendrei életmű-kiállításáról* (Ferenczy Múzeum, 2015. jún. 5. – szept. 6. szülő ismertetőjében fogalmazta ezt meg Kopócsy Anna: *A festő Pygmalion*. Perlrott Csaba Vilmos életmű-kiállítása. Új Művészet, 2015. augusztus, 12–14. Ezen írás a szentendrei katalógusban megjelent fejezet (Perlrott Csaba Vilmos a Kecskeméti Művésztelepen) átirat és dokumentumokkal bővített változata.

55 *Virágcsendélet*, 1912, vászon, olaj, 91×73 cm, j. j. l.: Perlrott Csaba 912. Göcseji Múzeum, Zalaegerszeg, ltsz.: 78. 81.

56 Perlrott egyaránt kompozícióiba emel klasszikus szobrokat (Ares Borghese stb.) és a kortásait alkotásait, Medgyessy *Három gráciája* mellett Ferenczy Noémi műveit.

57 *Szobor-csendélet*, 1916, vászon, olaj, 118×95,5 cm, j. b. l.: Perlrott Csaba V MNG, ltsz.: 4947, *Csendélet szoborral*, vászon, olaj, 80×65 cm, j. b. l.: Perlrott Csaba V. Paris (Mgt.), *Önarckép Zíjferrel és almákkal*, vászon, olaj, 86×76 cm, j. b. f.: Perlrott Csaba (Mgt.), *Csendélet Hebe szoborral*, 1914, vászon, olaj, 113×98,5 cm, j. j. l.: Perlrott Csaba V. 914 (Mgt.), *Csendélet karosszékekben*, 1912, vászon, olaj, 79,5×60 cm, j. b. l.: Perlrott Csaba 912, MNG, *Csendélet*, 1917, fa, olaj, 59,2×80 cm, j. b. l.: Perlrott Csaba 1917, MNG, ltsz.: 5291, *Csendélet*, vászon, olaj, 100×75,5 cm, j. j. f.: Perlrott Csaba Ferenczy Múzeum, Szentendre, ltsz.: 77.13

58 *Modellek*, fa, olaj, 100×119 cm, j. b. l.: Perlrott Csaba V. MNG, ltsz.: FK 10. 159

59 *Kompozíció*, 1914, vászon, olaj, 100×75 cm, j. b. f.: Perlrott Csaba 914., Katona József Múzeum, Kecskemét, ltsz. 72. 218.

mazza a legkülönösebb, matisse-i reminiscenciákat is sugalló, világos háttérű, stilizált, dekoratív képet, a festmény sötét háttérét adó drapériára föltűzve. Ez itt klasszikus kép-idézet, a saját vizuális világát erősítő, sokszínűsítő, Perlrott által nagyrabecsült és sokra tartott, szervesített vendégelem. Erről a festményről írta Szabó Júlia, hogy Perlrott „1914-ben még az Avignoni kisasszonyok témájának klasszicizáló kecskeméti változatát is megfesti, meztelen és felöltözött nyilvánosházi lányokkal”.⁶⁰

Perlrott a bibliai, az Ó- vagy az Újszövetségből vett figurákat⁶¹, illetve kulcsfontosságú jeleneteket⁶² földolgozó, zömében zsúfolt, sokalakos kompozícióin spanyolországi, főképp El Greco szellemiségének hatása⁶³ érvényesül. Emellett talán szeretett édesanyjának vallásossága is, amit a gyerekkorából életre szóló emlékként magával vitt, átsugárzik valamelyest.⁶⁴ (A keresztény ikonográfia témaköréből táplálkozó figurái és jelenetei 1919 után egy teljesebb képprogrammá gazdagodnak.)

Szakraális kompozíciói ellentétéként értékelhetjük a *Modellek* festői feldolgozását ugyanúgy, mint a *Fürdőző fiúk* és a *Fürdőző katonák*, mozgalmas, fiatal férfitesteket természetbeni mozgásukban, plasztikus valóságosságukban (nem csupán tájélelénkítő staffázs figurákként!) megmutató kompozíciókat.⁶⁵ A művésztelepeken való egymásra hatások sűrű, jobbra nehezen kibogozható hálójában nemcsak a mesterek hatnak a tanítványokra, hanem a szellemi partnerek, barátok, kollégák is inspirálhatják egymást. Ilyen inspirációs kölcsönhatásban tételezhetjük a művészettörténeti helyét a *Koncert* című kompozíciójának⁶⁶, amelynek központi, furulyázó figurája Kmetty János hasonló tematikájú kompozícióján a Perlrottéhoz hasonló beállításban tűnik föl.⁶⁷

60 Szabó Júlia: *A magyar aktivizmus művészete 1915–1927*. Corvina, 1981. 38.

61 Mózes, 1910 körül, papír, kréta, 87×59,5 cm, j. n. Janus Pannonius Múzeum, Pécs, ltsz.: 86. 179.

62 *Káin és Ábel*, 1910 körül, papír, kréta, 87×60 cm, j. n. Janus Pannonius Múzeum, Pécs, ltsz.: 86. 178, *Három királyok*, 1910 körül, papír, kréta, 29×26,4 cm, j. j. l.: Perlrott Csaba Vilmos, Katona József Múzeum, Kecskemét, ltsz.: 73. 303, *Levétel a keresztről*, 1911 körül, vászon, olaj, 92×72 cm, j. n. MNG, ltsz.: 5492, *Mária mennybemenetele*, 1911, papír, kréta, 45,5×32,2 cm, j. b. l.: Perlrott Csaba Madrid 911, MNG, ltsz.: F 78. 2.

63 *Krisztus halála* (El Greco után), 1911, vászon, olaj, 89×60 cm, j. b. f.: Perlrott Csaba Madrid 911 (Julius Art Galéria). Készített egyéb másolatot is: Perlrott Csaba Vilmos: *Másolat Chasseriau után*. Jelezve alul jobbra: Chasseriau után Perlrott Csaba Paris 914 Magyar Nemzeti Reneszansz Társaság I. Aukciója. Katalógus. Bp., 1921. 27.

64 „Édesanyám /.../ Bájós szellemű és nemes lelkű nő volt. /.../ Nagyon érzékeny volt, és nagyon szerette gyermekeit. /.../ A vallásosságban keresett csöndet és békességet. – Higgyétek el – szokta mondani –, csak a hit ad erőt és türelmet az embereknek. Hitt a pokolban és minden túlvilágban.” Perlrott Csaba Vilmos: *Magamról*. In: *Perlrott-Csaba Vilmos művészete*. Bornemisza Géza előszavával. Dante Könyvkiadó, Bp., 1929. 9–14.

65 *Fürdőző fiúk*, 1910 körül, vászon, olaj, 77,5×91 cm, j. n. Janus Pannonius Múzeum, Pécs, ltsz.: 73. 259 (Ezt az alföldi tájba helyezett kompozíciót festhette Kecskeméten.)

Fürdőző katonák, 1910-es évek, vászon, olaj, 65,5×75 cm, j. j. l.: Csaba Vilmos, Ferenczy Múzeum, Szentendre, ltsz.: 74. 18.

66 *Koncert*, 1912 körül, vászon, olaj, 88×62 cm, j. l. k.: Perlrott Csaba V. Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, Győr, ltsz.: K 85. 35. 1.

67 *Koncert*, 1918, vászon, olaj, 80×100 cm. Kmetty János: *Festő voltam és vagyok*. Corvina Kiadó, Bp., 1976. 25.

Kecskeméti városképek

A városkép jellemző nézetből ábrázolt, több városképi elemet (épület, tér, köztéri szobor stb.) magába foglaló együttes. A síkságon épült városok képe különbözik a város, hegyen, dombon, magaslaton megépült települések képétől. Ezekhez evidens módon tapadnak történeti mondák és a girbegurba utcáik, középkori elemeket is tartalmazó épületeik a történelem levegőjét árasztják, s ezért e városoknak a hanglejtésük (az ábrázolásukéba is) befészkelte magát egy romantikus attitűd, amely esetenként nosztalgiát ébreszthet a szemlélőben. Az alföldi városokról fennmaradt városképeken az épületeknek, a házak halmazának az égre, elsősorban a horizontra rajzolódik a sziluettje, és valóban ez a jellegzetesség teszi egyedivé, különbözteti meg az előbb említettektől. Kecskemét jellegzetes, nagy kiterjedésű alföldi halmaztelepülés, amely a 19. század végéig megőrizte ezt a jellegét: központi, városias magját gyűrűszerűen vette közre a földszintes házak tömege, azon túl pedig tanyák övezték. A legkorábbi, céhleveles városkép, Prixner Gottfried 1806-os rézmetszete délről mutatja be a települést. A legkiemelkedőbb, égbe nyúló városképi elemek a templomok, balról jobbra haladva: piarista, mellette balra a rendház (a jobb szárny csak 1825-től épült, nem szerepel rajta), a nagytemplom, mögötte a katonai kórház, a református templom és a ferencesek együttese, a jobb szélén a Szentháromság-oszlop. E kimagasló, centrális épületeket közrefogják – a metszeten a középtérben és a templomok között – nagy mennyiségben földszintes lakóházak. Ezek főleg zsúpp- vagy nádfedésűek, nyeregtetősek, sok esetben deszkaoromzatosak, amelyeken olykor-olykor föltűnik a tetőszellemen tartó ágasfa is. Az udvarokat fakerítések vagy növénysoványok határolják. Az előtérben szélmalom, mellette a földön zsákok és zsákoló, a középtérben hatigás szekér, mellette egy lovas, és állatok teszik elevenné, életszerűvé a látványt. A bal sarok szőlődombja, az előtér életképi elemei és a falusias lakóházak halmaza együttesen erősítik a mezőgazdasági termelés fontosságát, a mezőváros alapjellegét hangsúlyozva. A metszetek (pl. Szokolay Hártó János – Karacs Ferenc 1829-esé is⁶⁸) történeti és építészeti források, mivel hűségesen és pontosan (esetenként a síkművészet megkövetelte torzításokkal) felsorolják az egyházi és középületeket, a városkép alig változó meghatározóit és a paraszt vagy parasztpolgári lakóházak tömegét, ezzel is kidomborítva Kecskemét tipikus mezővárosjellegét, halmaztelepülés-voltát. A városképes céhlevelek korszaka után, a 19. század közepétől városleírásokhoz, településismertetőkhez a szerkesztők és kiadók igyekeztek városképeket is adni. A nagyobb látószögű, a teljes település képét megmutatók⁶⁹ helyett a jellegzetes részletek, városterek, egyes épületek vagy épületegyüttesek megjelenítésére tevődött a hangsúly.⁷⁰ A korszak legnagyobb könyvkiadói vállalkozása, *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* – ahogy előzőleg Kubinyi-Vahoté is – címében is jelzi, hogy a szövegek mellé képeket is ad. Az

68 Sümei György: *Bács-Kiskun művészettörténete. 8. rész. A kúriától az útszéligéig*. Forrás, 1976/10. 94–95.

69 Pl. Kubinyi Ferenc–Vahot Imre (szerk.): *Magyarország és Erdély képekben*. Pest, 1853 ennek a *Kecskemét és a kecskeméti puszták* fejezete hasonló kiadásban (szerk.: Sümei György, Kecskemét, 1980).

70 Pl. *Adatok a kecskeméti református főiskola történetéhez*. Vasárnapi Ujság, 1857. 21. sz. 184., *Nyilvános nőnevelde Kecskeméten*. Rajz: Frank Károly városi rajztanár. Vasárnapi Ujság, 1862. 44. sz. 526.

önállósuló városképek rajzoló és metszők kezén szaporodtak, majd a képeslapokon és fényképeken⁷¹ már nagyobb mennyiségben lehetett terjeszteni.

A 20. század első évtizedében a nagyütemű városiasodás, az új építkezések méreteiben kiterjesztették a centrumot, jelentősen megnövelték a városközpontot. De még ekkor is a legmagasabb, az eget ostromoló, tornyaikkal a felhőket pásztázó épületek az Isten háza, a templomok maradtak. Perlrott festményeinek jellegzetes, különálló együttesét alkotják városi tájképei, kecskeméti városképei. Az alföldi városok nagy részében megszokott városképi látvány Perlrott szülővárosában, Békéscsabán is a kecskemétihez alapvetően hasonló jellegzetességeket mutathatott. Ám mégis, talán éppen a földszintes, egyhangú háztömegből merész ívelésükkel fölfelé törő, az égbe mutató tornyok tették sajátossá és egyedien vonzóvá a városképi látványt, Kecskemétet, az új építészet⁷² fontos architektúráival akkor dinamikusan fejlesztett várost. Erdei Ferencnek, az 1900-as évek elejétől emelt épületek látványával is számoló meghatározása szerint: „*Tornyok és paloták hivaikodnak a város közepén, amelyekről nem tudja a néző, hogy szépnak vagy torznak tartsa-e őket, csak azt érzi, hogy ilyeneket még nem látott, és ámul fölöttük.*”⁷³

Perlrott képsorozatának kezdődarabja az Iványi-Grünwald Béla⁷⁴ és több, a művésztelepen dolgozó alkotó által is megfestett⁷⁵, a város legfestőibb részlete, a Barátok temploma az előtte lévő Kálváriával. Perlrott első megfogalmazásának⁷⁶ a figuráiban a korábbi szakrális műveinek szentjei élnek tovább. Az ívelt, izzó fényességű kerítés és a lila színnel, tört síkokkal megfogalmazott a Ferences templomtorony közötti szűk térben egy nagyon határozottan fogalmazott sötétlila háromszög. A fák, a háttal álló református templomtest és az ég komor kéjének együttesen sötét színvilágából a református templom világító tornya, mint fölkiáltójel tűnik elő a kép függőleges centrumában. A *Kálvária* második példányán⁷⁷ az architektúrába illesztett háromszög hangsúlytalanabb lett az eléje helyezett, szinte játékosan csipkézett sötétzöld falombozattól. Színvilágában az első opus komorabb hangolásától eltérve a teltebb narancs és az izzó vörös erősödött föl (a keresztszár, a támvíj teteje és a ref. templom tetővége is vörös itt). „*Az 1911 nyarán festett Kálvária egyetlen lobogó vízióban foglalja össze Perlrott festői tapasztalatait, és megelőlegezi egyéni stílusának további irányát: a fauve színekkel megfestett kép, akár az expresszionizmus előfutáraként is értékelhető.*”⁷⁸

71 Pl. *Képek Kecskemétről*. Szerk.: Kain Albert. Magyarország, 1909. 6., 79., 89., 100., 103. Kecskeméti városképek több kiállításon és kiadványban szerepeltek az elmúlt évtizedekben is, de monografikus földolgozásuk nem készült el.

72 Az „új” Kecskemét. *Kecskemét új középületei*. Interieur, 1912. I. évf. 15–16. szám, 19., 21., Sümegi György: *Építészeti törekvések Kecskeméten a századfordulón 1890–1919*. In: Bács-Kiskun megye múltjából IX. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1987. 357–422.

73 Erdei Ferenc: *Futóhomok*. III. kiadás, Bp., 1977. 83–84.

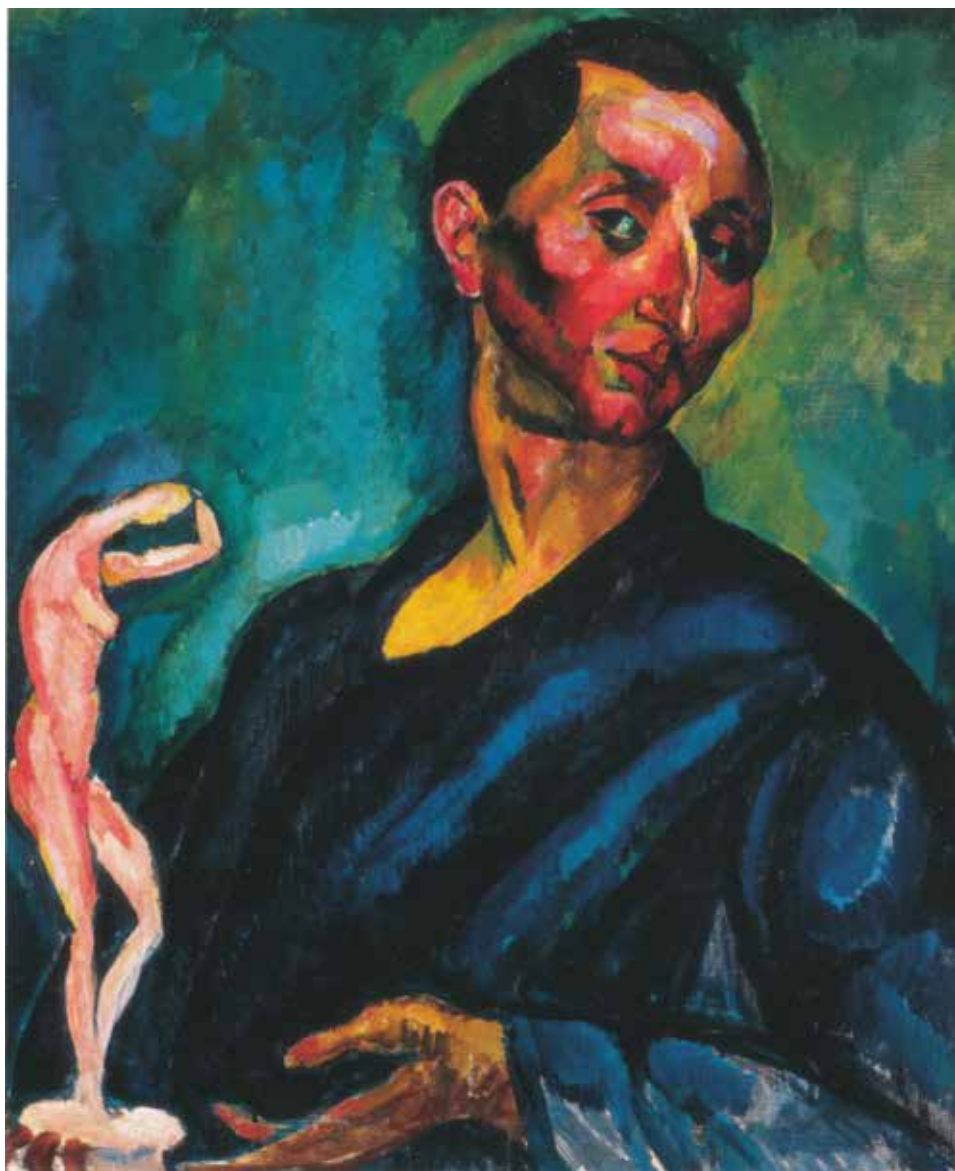
74 Szabó László: *Iványi-Grünwald*. Corvina, 2007. Képek 41., 42.

75 Sümegi György: *A Kecskeméti Művésztelep (1909–1919)*. Corvina, 2011. 44., 45., 51., 62., 96. képek.

76 *Kálvária*, 1911, papír vászonra kasírozva, 100×80 cm, j. n. Katona József Múzeum, Kecskemét, ltsz.: 68.191. Ezt megelőzően festhette a *Kálvária* című tanulmányát (Mgt.). Monori Laura: *Perlrott Csaba Vilmos kecskeméti városképei*. In: *A Kecskeméti Művésztelep első korszaka (1909–1919). Tanulmányok*. Adattár. Szerk.: ifj. Gyergyádesz László és Osztényi Éva. Kecskemét, 2012. 51–60.

77 *Kálvária*, 1911, vászon, olaj, 100×85 cm, j. j. l.: Perlrott (Kecskemét Megyei Jogú Város tulajdona).

78 Boros Judit: *Perlrott Csaba Vilmos szintetizáló festészete*. In: *Magyar Vadak Párizstól Nagybányáig 1904–1914*. Szerk.: Passuth Krisztina, Szücs György. Magyar Nemzeti Galéria, 2006. 235–245.

Önarckép szoborral, 1910 körül (Kieselbach Tamás-gyűjtemény)

Három királyok, 1910 körül (Katona József Múzeum, Kecskemét)

Család, 1910-es évek (Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba)

Csendélet kancsóval, 1910 körül (Katona József Múzeum, Kecskemét)

Don-kanyar, 1910 körül (Kecskemét város tulajdona)

Kálvária, 1911 (Kecskemét város tulajdona)

Kálvária, 1913–14 (Kecskemét város tulajdona)

Kecskeméti utca (Luther-udvar), 1910-es utca eleje (Janus Pannonius Múzeum, Pécs)

Kecskeméti részlet, 1913 (Katona József Múzeum, Kecskemét)

Katona József szobra a Műkertben, 1916 (magántulajdon)

Csendélet őszibarackkal, 1915 körül (magántulajdon)

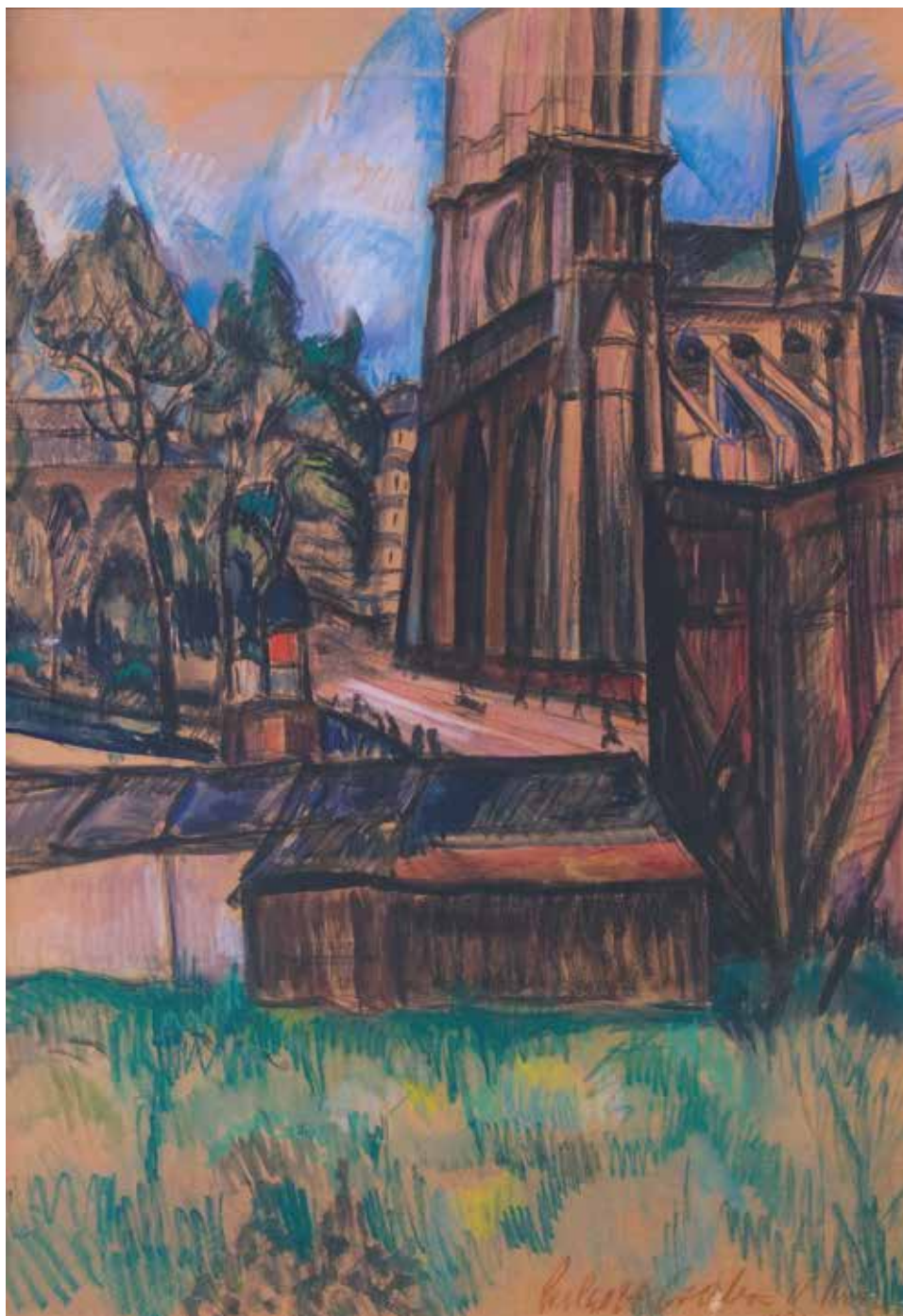
Virágcsendélet, 1912 (Gőcseji Múzeum, Zalaegerszeg)

Csendélet maszkokkal, 1923–24 (Városi Képtár – Deák Gyűjtemény, Székesfehérvár)

Csendélet (órával), 1920 körül (Katona József Múzeum, Kecskemét)

Párizs, Notre Dame, 1926 (Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba)

Kettős arckép (Gráber Margit, Perlrott Csaba Vilmos), 1925 (Katona József Múzeum, Kecskemét)

Perlrottnak az elkövetkező években festett városképei közül az 1913-as datálású *Kecskeméti részlet*⁷⁹ című kompozíciója az 1912-es művésztelepi műterembérleti tartozása kiegyenlítéséként került a Városi Múzeum gyűjteményébe 1913-ban.⁸⁰ Kecskeméti tájaiból három kompozícióját kiállította a művésztelep 1913. októberi kiállításán, s a helyi kritika elismeréssel nyugtázta: „Csaba Vilmos a kecskeméti művésztelepen izmosodott a magyar képzőművészet egyik legérdekesebb, legforradalmibb harcosává, s az energiát, amellyel küzdelmeit végigharcolja, a kecskeméti talaj erejéből merítette. Most kiállított képei is mind kecskeméti tárgyúak: a kecskeméti táj csodálatos melankóliájával, a barátok temploma eredeti színezésével, a kórházi táj pedig sötét lombjával ér el különös hatást.”⁸¹

Kecskemét jellegzetes városképi részleteiről, fontos épületegyütteseiről a megfestett alkotásoknak kiállításokon – és publikációkban – történő közönség elé tárása a művésztelep konfliktusokkal árnyalt ügyét is sikeresen vitte előre. Ugyanis a városvezetés magáévá tette a múzeum- és könyvtárbizottság javaslatát, hogy „a mai Kecskemétnek egyes jellemző részletei, melyek már a jelenben és a közeljövőben lefolyó építkezések és más átalakulások következtében el fognak tűnni, a jövő nemzedék számára mint kortörténeti adatok örökíttessenek meg, és az azokról készített képek a városi múzeumban elhelyeztessenek”.⁸² A kíváncsnak tartott részleteket, az elkészítendő festmények méretét („körülbelül 70×100 cm-nyi terjedelem találhatik megfelelőnek, s vagy ez, vagy ennek kétszerese használandó”) és az árát („300–350 korona”) is meghatározzák. Mindezekon túl dr. Szilády Károly múzeum- és könyvtárigazgatót Iványi-Grünwald Béla mesterrel együtt fölkéri, hogy „a festmények elkészítése körül irányadónak tekintendő további direktívákat a festésre vállalkozó művészeknek adják meg”. A Nemes Marcell-kollekció elfogadásával biztosítani vállalt éves műtárgyvásárlási keretet (3000 korona) így próbálták praktikusán, a saját lakókörnyezetükről készített „festői jelentések” készíttetésével megoldani, mivel ilyen műveket 1912-ben már vásároltak.⁸³ A részletesen megfogalmazott városkép készítési program további fontos alkotások létrejöttét segíthette⁸⁴, előremutató, és talán egyedüli is volt a saját korában.⁸⁵ Perlrott – ahogyan több művésztelepi festőkollégája is – nemcsak a program megfogalmazása után, hanem már előtte fölfedezte a várost mint témát, hiszen a szabadban festés igényét hozták magukkal. A teljes kecskeméti alkotói periódusán végigvonul a városkép egyénien motivált megfogalmazási kísérlete. Életművében a nagybányai, majd később

79 *Kecskeméti részlet*, 1913, vászon, olaj, 109×94 cm, j. b. l.: Perlrott-Csaba 913 Katona József Múzeum, Kecskemét, ltsz.: 56. 80.

80 KM dokumentumai, 2009. 205–209., 235–236., 238–241.

81 (Sz. J. = Székely János): *A művésztelep kiállítása*. Kecskeméti Lapok, 1913. október 28. 1–2. Újraközl.: KM dokumentumai, 2009. 256–258.

82 KM dokumentumai, 2009. 267.

83 Sümegi György: *A Kecskeméti Művésztelep (1909–1919)*. Corvina, 2011. 93. jegyzet.

84 „Én és Andor /Erős – SGY/ festettünk városi képeket.” KM dokumentumai, 2009. 192. Kmetty János, visszaemlékezésében, hat évtized távolából is fontosnak tartotta megjegyezni ezt, mivel ő és Erős Andor is több ilyen kompozíciót festettek, amelyek közül néhány a Kecskeméti Képtárba is került: Erős Andor: *Kecskeméti temető*, 1913, vászon, olaj, 91×100 cm, j. j. l.: Erős András 913. XI. 29. Katona József Múzeum, Kecskemét, ltsz.: 56. 74, Kmetty János: *A kecskeméti vásártér*, 1913, vászon, olaj, 80×120 cm, j. j. l.: Kmetty János 1913 Katona József Múzeum, Kecskemét, ltsz.: 56. 118.

85 „A főváros nem volt festői téma. Nincs Budapest ikonográfia. /.../A századforduló és a századelő éveiben, amikor Budapest a leglátványosabban fejlődött, a progresszív festők nem Budapesten éltek. Nagybánya idilli elszigeteltségében plein air, azaz természetes fényben látott tájakat festettek.” Forgács Éva: *Budapest, a fehér folt. A főváros hiánya a huszadik század eleji magyar festészetben*. Holmi, 2005. 9. szám, 1127–1146.

párizsi és szentendrei városképei megalkotása közötti időszámban jönnek létre a síkságra épített várost megjelenítő festményei. Ezek egyik legkorábbika lehet a *Donkanyar*⁸⁶, amelyen a legkorábbi fauve-os, Matisse-os lila-mélykék színegyüttesben mutatja meg a Nagytemplomot az 1970-es években lebontott⁸⁷ fontos városképpontból, a legendás Donkanyarból – hátulról. Van olyan kompozíciója, amelyen több templomot egy kompozícióba foglal: a piarista templomot és rendházat – a fundusával együtt –, az Ybl Miklós tervezte evangélikus és görögkeleti együttesét ugyancsak hátulról fölvetett nézőpontjából vetíti elének nagyhatású kompozícióján.⁸⁸ A Nagy-, a Czollner téri és a görögkeleti templomok további, önálló festményeinek a főszereplői lettek. Több publikációban is helytelenül *Külváros* címen jelzett festménye a főtéren 1913-ban megépült, Mende Valér tervezte Luther-palotának a változatos architektúrális tömbjét és az udvarát mutatja hátulról.⁸⁹ A nézőpont szokatlanul merész megválasztása (épületet hátulról bemutatni), az egyéni színhasználat és a külvárosi részletek megragadása együtt azt jelzi, hogy Perlrott átgondolt festői program szerint dolgozott.

Városképeinek záróköve talán az a furcsa, egész alakos szobrot megjelenítő 1916-os kompozíció, amelyről az épülő, új művésztelepet bemutató kortársi leírás ezt rögzíti: „Végighaladunk a főúton; hatalmas rondóba torkollik, melynek közepén Katona Józsefnek valami régi, groteszk szobrával találjuk szembe magunkat. Ettől a szobortól jobbra épül a művésztelep.”⁹⁰ Perlrott az idézett cikkben felsorolt hármast, a rondót, a szobrot és a művésztelepet egy kompozícióban jeleníti meg. A Műkertnek ezt a virággruppos, a városi főkertész lakása előtt, bizonyosan általa igényesen kialakított, mutatós részt több művésztelepi alkotó megfestette⁹¹, de egyedül Perlrott tette a kompozíciója tengelyébe a groteszk szobrot. Ismerünk egy korábbi, szoborkertet, vagy talán inkább szabadtéri szobrászműtermet alakokkal együtt, árnyas fák között-alatt megjelenítő korábbi festményét, de olyat nem, ahol a számos alkotásán szereplő kispasztikák, szobrok megfogalmazása után egy egész alakos köztéri mű válik főszereplővé, a festmény centrumába rendezve. Célkúti Züllich Rudolf szobra (az egyik első köztéri pasztika) a Nemzeti Színház kertjében történő fölállítása után nagy vitát kavart⁹², amelynek a kecskeméti száműzetés lett a végeredménye. Perlrott egyéni gondolkodását mutatja, hogy kortársaival szemben (a szobrot nem jelenítik meg) ő az írótollát magasba tartó, furcsa mozgású, egész alakos pasztikát az ónöntvény hamuszürke színével, a virággruppot lilás rózsaszín és piros égő színekkel, a többi, burjánzóan gazdag növényzetet a zöld árnyalataival ábrázolja a tőle szokatlanul nyugodt égboltozat előtt. A kép jobb szélén a piros tetős festőiskola tömbje (ott Perlrott

86 *Donkanyar*, 1910, vászon, olaj, 56×64 cm, j. b. l.: Perlrott Csaba. Lőwy Ödön hagyatékából, Kecskemét Megyei Jogú Város tulajdona.

87 Sümegi György: *Városkép és toronydaru – Kecskemét*, 1978, 1979... Forrás, 1979. július, XI. évf. 7. szám, 84–87.

88 *Koraősz Kecskeméten*, 1915, vászon, olaj, 72×91 cm, j. j. l.: Perlrott Csaba V. 1915 (Mgt.)

89 *Külváros (Kecskemét)*, 1913–14, vászon, olaj, 79×99 cm, j. b. l.: Perlrott Csaba Janus Pannonius Múzeum, Pécs, ltsz.: 69. 145.

90 Dániel József: *A kecskeméti művésztelep*. Budapesti Hírlap, 1911. június 3. 12–13. Újraközli: KM dokumentumai, 2009. 130–133.

91 Ferkai Jenő, Gábri Jenő, Gulyás Sándor, Csáky László, Janesitz Henrik stb.

92 Benkő Zsuzsanna: *Katona és Lendvay – Züllich Rudolf és Dunaizskey László szobrai a korabeli sajtó tükrében*. In: „Képes világ”. Tudományos konferencia a 19. századi magyarországi illusztrált sajtóról. Tanulmányok Budapest múltjából XXXIX. Szerk: Szvoboda Dománzky Gabriella. Bp., 2014. 317–330.

is tanított). Az élénk színvilágú Műkert-ábrázoláson tehát a gondozott rondó és a szobor a festőiskolával együtt képez fontos városképi együttest.

Perlrott Csaba Vilmos kecskeméti városképei szuggesztívvé élesített színvilággal, saját vizuális nyelvezetében, gyakran szokatlan és meglepő nézőpontból, de mindig a város építészeti értékei, épített környezete iránti elkötelezettséggel jelennek meg. A képek jelentékeny, fontos épületekkel bíró, vonzó települést tükröznek. Együttal képesek megsejtenni „a nagyvárosi ember fenségesesség utáni sóvárgását”.⁹³ Összességében elmondható, hogy Perlrott Csaba Vilmos magas szinten teremtette meg – természetesen több művészársával együtt – Kecskemét 1910-es évtizedének városkép-ikonográfiáját.

Perlrott Csaba Vilmosnak a Kecskeméti Művésztelepen festett kompozíciói feszes, sokszor darabosra vagy erőtől duzzadóan szinte szétrobbanóra formázott alakzatokban jelennek meg a vásznain (pl. akár épületrészek vagy felhők formájában). Befolyásolta őt a nagybányai és cézanne-i tájképfölfogás, Matisse és a fauves-ok dekorativitása ugyanúgy, mint El Greco hatása. Mindennek következtében színei fölfokozott, szinte agresszív kifejező erőssége expresszív vonásokat képes sűríteni egyéni festő előadásmódjába. Mindez a kecskeméti stílustörekvésekben és a korabeli magyar festészeti gyakorlatban is önálló helyet biztosít számára. A valóságos, a konkrét látványt rögzítő művein a kubisztikus és az expresszionista vonások bizonyos drámai kifejezőerővel párosulnak, és még a mennyböltöt is élesen tagolva, a felhőket összetorlasztva jeleníti meg.

Sok dicsőséget szerzett önmagának és Kecskemétnek

Perlrott kecskeméti korszakának a kritikai fogadtatása az 1910-es években már higadtabb hangvételű, mint a pályakezdésének zajos elutasításai. A helyi, kecskeméti sajtóban a *Nyugatban* közölt *Akt-tanulmánya*⁹⁴ váltja ki a föltétlen elismerő hangot. Perlrott Csaba Vilmos „a közelmúltban sok dicsőséget és művészi elismerést szerzett önmagának és Kecskemét városának. A külföld számos metropolisában az ő képein keresztül ismerték meg Kecskemét közönségének műpártolását. Legutóbb Párizsban és Münchenben [...] arattak kecskeméti tájképei osztatlan és szenzációs sikert.” Az írás „megalkuvást nem ismerő, modern és európai ízlésű kecskeméti festő”-nek aposztrofálja, aki a *Nyugatban* publikált rajzával is „mindenütt nagy feltűnést keltett és osztatlan elismerést váltott ki”. Ennek az értékelésnek egyenes következménye, hogy a jegyző egy hivatalos iraton Iványi-Grünwald Béla „művésztelepi igazgató” után, a kolónia második legfontosabb embereként említi „Perlrott Csaba Vilmos mester”-t.⁹⁵ Dániel József azt tételezi, hogy „elérhető csillagként ragyog feléje: az absztrakt naturalizmus”.⁹⁶ Ám az 1919-es Ernst múzeumbéli szereplése elismerő és bizonytalanlankodó⁹⁷ ítéletet egyaránt kiváltott. A kiállítást rendező Lázár Béla

93 Gyáni Gábor: *A festett főváros történetei*. Holmi, 2005. 9. szám, 1127–1138.

94 *Nyugat*, 1913. II. k. 511. *Csaba Vilmos a Nyugatban*. Kecskeméti Lapok, 1913. október 3. 2. Újraközli: KM dokumentumai, 2009. 237.

95 *Horkay jegyző dr. Szilády Károly múzeum- és könyvtárigazgatónak*, 1913. nov. 13. KM dokumentumai, 2009. 345–352.

96 Dániel József: *Perlrott Csaba Vilmos*. Kecskeméti Ujság, 1918. július 18. 2. Újraközli: KM dokumentumai, 2009. 334–335.

97 „Perlrott Csaba az az önzetlen (szinte önkinzó) művész, aki annál nagyobbra szabja a problémát, minél kevesebb a megoldáshoz való ereje.” Kahána Mózes: *Ernst Múzeum-beli impressziókból*. MA, 1919. február 26. IV/12. 27. Újraközli: KM dokumentumai, 2009. 353–355. Az ugyancsak Kassák köréhez tartozó

így summáz: „Perlrott hosszas belső viaskodás után emelkedik mind fennebb, tűz ki maga elé erős kompozíciós feladatokat, és oldja meg őket mélységesen lefokozott, belső tűzben égő színekben. /.../ Csupa élet, mozgalmasság, drámai hév van azokban a kissé rakoncátlan jelenségekben, melyeket élénk állít. /.../ Az egyszerűen lappangó drámaiságot pattantja ki, s ezt azután igaz eredetiséggel.”⁹⁸ A két világháború közti és a második utáni évtizedekben kiállításai ismertetése és a tárlatkritika szintjén foglalkoztak az éppen bemutatott műveivel. Csupán néhány átfogóbb tanulmány (Hevesy Iváné⁹⁹, Elek Artúr¹⁰⁰, Rabinovszky Máriuszé) kísérli meg addigi munkássága tükrében alkotói törekvéseinek egyéni vonásait összegezni. A munkásságát bemutató magyar¹⁰¹ és német nyelvű¹⁰² összefoglaló kötetek után jelentek meg olyan művészettörténeti monográfiák¹⁰³ és műfaji szemlék¹⁰⁴, amelyekben még a nevét sem említik. A magyar művészettörténeti irodalomban az 1970-es évtizedben kezdődött, majd a következőben folytatódott és a 21. században újabb lendületet vett művészetének az újraértékelése. Perlrottot a Nyolcak¹⁰⁵, a magyar vadak, fauves-ok és az aktivisták¹⁰⁶ társutasának, majdnem közéjük tartozó alkotónak tételezi az utóbbi évtizedek magyar művészettörténeti irodalma. Pedig csak lázadó nagybányai és kecskeméti neós, újat akaró, saját belső meggyőződése és tehetsége szerint képeket alkotó, véleményét a világról szuggesztív, erős kifejezésű festményekben vizuálisan rögzítő festőművész. Szabad, független¹⁰⁷ és egyúttal magányos utazó a modern festészet hazai és nemzetközi vándorútján, egyéni fölfogással, sajátos, mással össze nem téveszthető szín- és

Uitz Béla is a hiányérzetét fogalmazza meg korábban, Perlrott műveit látva: „Perlrott Csabától /.../ erősebb piktúra kell.” „Ha leegyszerűsítve tudja majd tárgyait megfogni /.../ nagy dolgokat produkálhat.” A TETT-ben megjelent Uitz-cikkeket újraközlő: KM dokumentumai, 2009. 308., 310.

98 KM dokumentumai, 2009. 345–352.

99 Hevesy Iván: *Perlrott Csaba Vilmos új képei*. Nyugat, XV–1922. 1034–1035.

100 „Annak az egyetemes nyugtalanságnak, mely abban az időben – a huszadik század küszöbén és első évtizedében – az európai művészetet elfogta, a magyar művészetben ő volt az első képviselője és mindenestre a legerősebb egyéniségű művésze. Évekkel megelőzte ebben Kernstokot és a Nyolcak csoportjának festőit.” Elek Artúr: *Perlrott Csaba Vilmos*. Nyugat, XVI–1923. I. 82–84.

101 *Perlrott Csaba Vilmos művészete*. Bevezető Bornemisza Géza. Dante Kiadó, Bp., 1929.

102 Emil Hess: *Wilhelm Perlrott-Csaba und seine Kunst*. Gordon Verlag, Berlin /1929?/.

103 Pl. Genthon István: *Az új magyar festőművészet története*. Magyar Szemle Társaság, Bp., 1935, Vitéz Nagy Zoltán: *Új magyar művészet*. Bp., 1941.

104 Pogány Ödön Gábor: *A magyar festészet forradalmairai*. Bp., 1946.

105 Passuth Krisztina: *A Nyolcak festészete*. Corvina Kiadó, Bp., 1967. 47–54.

106 „Az orfikus kubizmus fény-szín architektúrájának kísérletező követői” közé sorolja Szabó Júlia. *Magyar művészet 1890–1919*. I. Szerk.: Németh Lajos. Akadémiai Kiadó, Bp., 1981. 595. Szabó Júlia még hozzáteszi: „Perlrott Csaba Vilmos, Lanow Mária, Kmetty János több festményén valamilyen vidékiesen megemésztett kecskeméti »kubizmust« fedezhetünk fel.” Szabó Júlia: *Az aktivizmus művészete 1915–1927*. Corvina, 1981. 38.

107 Pl. a Kassák-körhöz azért sem csatlakozott, mert hét évvel idősebb volt Kassáknál, ő pedig a nála fiatalabbakat gyűjtötte maga köré.

formanyelvvel.¹⁰⁸ Iványi-Grünwald Béla¹⁰⁹ kb. száz opusza születhetett Kecskeméten, és Perlrottnak is hasonló mennyiségű műve. Vagyis minőség és kvantitás tekintetében is ketten voltak vezetői, mesterei a Kecskeméti Művésztelep művészettörténeti szempontból legfontosabb első korszakának.

Ismeretlen adatok Perlrott Csaba Vilmoshoz

Perlrott Csaba Vilmos 2015-ös szentendrei életmű-kiállítása és annak katalógusa sok, eddig együtt nem látott és nem ismert művére és összefüggésre hívta föl a figyelmet, ám még így is maradtak a festő életéből és munkásságából föl nem tárt és be nem mutatott részletek. Nyilatkozatai, írásai, levelezése vagy róla, kollégái és a családja körében készült dokumentumértékű fényképekből csak szűken tudtak fölhasználni. Az itt következő dokumentumok életének egy-egy jellemző részletébe engednek bepillantást. A KÚT és Rippl-Rónai József Maillolnak írt levelei és Perlrott nyilatkozata az új, az akkori művészetről a KÚT, a Képzőművészek Új Társasága életébe és az ő egyéni fölfogásába vezetnek. 1949-es levélváltása Sass Árpáddal¹¹⁰ azt mutatja be, hogy Perlrottnak számottevő képzőművészeti gyűjteménye volt, amelyet sikertelenül ajánlott föl szülővárosa, Békéscsaba múzeumának.

1. A Képzőművészek Új Társasága az Őszi Szalon vezetőségének¹¹¹

Uraim,

a magyar haladó művészet képviselői egy külön csoportba tömörültek, és ez a zárt társaság – KÚT néven (a Képzőművészek Új Társaságának rövidítése) céljainak tekinti, hogy az Önök kiállításain bemutatkozzon.

A KÚT körébe tartozó művészek a legelevenebb kapcsolatban a modern és haladó nyugat-európai, mindenek előtt a francia művészettel állnak. Ezért ne lepődjenek meg, Uraim, ha beismerjük, hogy körünk megalakulása óta a legforróbb vágyunk bemutatkozni a modern művészet hazájában a francia közönségnek, amelynek kultúrája előttünk a legmegbecsültebb.

Nagyon leköteleznének bennünket, Uraim, ha mihamarabb lehetővé tennék egy választékos, közös gyűjteménnyel való bemutatkozásunkat az Őszi Szalonban. Kérjük Önöket, hogy legyenek szívesek közölni a feltételeiket. Perlrott Csaba Vilmos festőművész urat, a KÚT tagját felkértük e levél személyes átadására és arra, hogy felvegye Önökkel a közvetlen kapcsolatot.

108 A kecskeméti Katona József Múzeum muzeológusaként 1971 márciusában a feleségemmel átnéztük az intézmény, új munkahelyünk képzőművészeti gyűjteményét. A végére érve a feleségem fogalmazta meg: „Az egyetlen izgalmas festő Perlrott.” Ezen fölismerés vezetett bennünket az 1972-es gyűjteményes kiállítása megrendezéséhez. *Perlrott Csaba Vilmos festőművész kiállítása*, 1972. IV–V. Katalógus. Katona József Múzeum, Kecskemét, 1972.

109 Telepy Katalin: *Iványi-Grünwald Béla*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Bp., 1985. Katalógus 115–215.

110 Sass Árpád festőművész az 1929/30 és az 1930/31-es tanévek nyári gyakorlatai alatt Révész Imrénél tanult a Kecskeméti Művésztelepen. (Az itt közölt leveleket Gráber Margit bocsátotta rendelkezésemre.)

111 A két francia nyelvű levél (fordította: Biczó Piroska) Gráber Margitnál maradt meg.

Biztosak vagyunk abban, hogy szíves fogadtatásra talál Önöknél. Előre is hálásak vagyunk ezért.

Fogadják, Uraim, kiváló nagyrabecsülésünk kifejezését.

Vaszary János

Márfy Ödön

dr. Dénes Lajos

Rippl-Rónai József
a KÚT elnöke

2. Rippl-Rónai József Aristid Maillolnak

Budapest, 1926. 18./II.

Kedves Maillolom,

nagyon hálás lennék mindannyiójuknak, ha minden lehetségest megtennének társaságunk számára, hogy jó fogadtatásban részesüljön Párizsban, az Önök körében: az Őszi Szalonban.

Kérem, fogadja Perlrott Csaba festőművész-barátomat tőlünk szívesen – otthonában, Merlyben.

Gyakran gondolunk Önökre. Alkossanak változatlanul szép dolgokat.

Mi is dolgozunk

Az Ön Rippl-Rónaija

3. Perlrott Csaba Vilmos az új művészetről¹¹²

A háború előtti évtizedekben Cézanne, Picasso, Matisse megcsinálták a világ művészi forradalmát. Cézanne volt a teoretikus, aki fölállította a kompozíció kubisztikus elvét és Picasso volt az, aki a teóriát praktikus térre helyezte át. Picasso megvalósításai vezettek a képarchitektúrához is. Mialatt Matisse a tárgyak elvonatkoztatását, Picasso a kép konstruálását kereste. Azokat a magyarokat, akik Párizsban ezekhez a mozgalmakhoz csatlakoztak, itthon neóknak keresztelték minden megértés nélkül. Ma ugyanazok, akik akkor miniket ezzel a névvel kereszteltek el, egy újabb neo-t, a neo-klasszikust kreáltak egyanannyi hozzáértéssel. Pedig azok a művészek, akiket nálunk az akadémia útnak bocsát, és a Szinyei Társaság egyenes úton kebelébe fogad és nyugdíjaz, nem neo-klasszikusok, hanem csak rossz akadémikusok. Az igazi neo-klasszikusok azok, akik keresztülmentek azokon a forradalmi etapokon, melyek 1900–1915 között lejátszódtak, és ezekben semmi nyom sem maradt az akadémikus alapból. A KÚT-nak a Szinyei Társasággal szemben az a célja, hogy mindazokat a fiatalokat, akik a nyugat-európai kultúrával akarnak kapcsolatot fönntartani, és egy perspektivikus művészetet művelnek, magához hódítsa. És ezzel meg akarja csinálni a jövő magyar művészetet.

Az akadémiának az a nagy hibája, hogy az igazi élettől elszigetel, a Szinyei Társaságnak pedig az, hogy az akadémikus fiatal művészeket veszi pártfogásba. A jövő művészete nem lehet más, mint a mai életből merített dolgok konstruktív ábrázolása, agitatív célzattal. Szerintem a művészet csak a kubizmuson és a képarchitektúrán keresztül hozhat új élményeket, új részleteket, mai világlátást.

A mi közösségünk tisztán kényelemből nem halad az új művészi törekvésekkel. Nem vesz magának annyi fáradságot, hogy mai művészi élményeket keressen, hanem e helyett megmaradt a régi beváltnál, és nem veszi észre a mai művészi irányok előretörését.

¹¹² Magyar Írás, hatodik évfolyam (1926), 2–3. sz. 17.

4. Perlrott Csaba Vilmos festőművész Sass Árpádnak

Bpest, 1949. VIII. 24.

Tisztelt Barátom!

Hónapokkal ezelőtt Toroczky Oszvald barátommal közöltem, hogy egy nagy és értékes gyűjteményt akarok a békéscsabai múzeumnak ajándékozni. Azt hiszem, ezt az óhajomat Önnel közölte is. Miután én hosszabb ideje Szentendrén dolgozom, és ritkán jövök Budapestre, Oszvald barátom pedig jelenleg nincs Budapesten, ezért Önhöz fordulok bővebb felvilágosításért, hogy miért nem értesített arról, hogy mit határozott a békéscsabai múzeum egyesület vagy a kultúr tanács. Nem feltétlenül szükséges, hogy egy ilyen nagy adományt a békéscsabai múzeumnak ajándékozzak, de ha már felajánlottam, úgy gondolom, mint ajándékozóval, velem is szíveskedne közölni elhatározásukat. Tekintettel arra, hogy a Budapesti Szépművészeti Múzeum, a Kelet-ázsiai Múzeum és más külföldi nagy múzeumoknak is felajánlottam, és ezek örömmel el is fogadták, ezért kérem nagybecsű elhatározását velem közölni szíveskedjék, annál is inkább, miután a szétoztásra kerülő dolgokat másképp osztanám be, ha adományomat nem azzal a szeretettel fogadnák el. Közlöm egyben, hogy ajándékozásaimtól függetlenül Békéscsabára óhajtottam menni, és hogy ezt nem tettem eddig, az tisztán azért volt, mert eddig semmiféle választ nem kaptam.

Nagyon kérem, szíveskedjék erre vonatkozóan válaszolni, hogy a továbbiakban tudjam magam mihez tartani.

Megkülönböztetett tisztelettel:

Perlrott Csaba Vilmos

U.i.: Meg kell jegyezmem, hogy a becsült értékek meghaladják a 100.000 Ft-ot, mert ezek között Hollósy Simon, Rudnay Gyula, Iványi-Grünwald Béla, Ferenczy Noémi, Ferenczy Béni, Egry, Czöbel, Kmetty stb., stb. szerepelnek. Ha Ön mégis úgy kívánná, vagy úgy tartaná jónak, hogy személyesen jöjjenek Békéscsabára, úgy mint említettem az imént, október havában odajönnék, és elutazásom előtt Önt értesíteni fogom.

5. Sass Árpád Perlrott Csaba Vilmos festőművész úrnak

Békéscsaba, 1949. aug. 27.

Folyó hó 24-én hozzám intézett szíves soraira tisztelettel közlöm, hogy a békéscsabai Városi Múzeumnak ajándékolni felajánlott gyűjteménnyel kapcsolatban két levelet intéztem Toroczky Oszvald barátomhoz, amelyben részletesen ismertettem a városnak az ajándékozással kapcsolatos álláspontját. Természetesen a város legnagyobb örömmel vette tudomásul nemes elhatározását. Nagyon szeretné azonban, ha a gyűjteménynek legalább egy részét mielőbb átvehetné, hogy Békéscsaba dolgozói az értékes tárgyakban gyönyörködhesseken, és a munkás csoportok számára gyakran rendezett tárlatvezetések alkalmával azokon tanulhassanak.

Az ajándékozás jogi formája szerint a gyűjtemény tetszés szerinti része az Ön élete végéig lakásában maradhatna, tehát azt a város, remélhetőleg, hosszú idő múlva kapná meg.

Szíveskedjék értesíteni, hogy ez a forma megfelelő-e. Amennyiben ezt a megoldást elfogadja Kollégám, úgy a most átadásra kerülő műtárgyakat a Múzeum képtárába felrendeznénk, és azt a helyszínen rendezendő városi törvényhatósági dísz-községülés keretében, ünnepélyes formák között vennék át.

Ísmétlem, az egész városnak nagy öröme szolgálna, ha kiváló szülöttjét mielőbb üdvözölhetné, és nemes elhatározását Békéscsaba munkássága megfelelő ünnepség keretében megköszönhetné.

Mielőbbi szíves válaszát várva vagyok kollegiális tisztelettel

Sass Árpád

Rónay László

A klasszicista ideál

Sipos Lajos: *Modernitások, alkotók, párbeszéd*

A tanulmánykötet a szerző legjelentősebb írásaiból tartalmaz válogatást. Hogy őszinte legyek, lenyűgözött gazdag anyagával, széles körű tájékozottságával, nyitottságával, csak a „modernitás” kifejezést fogadtam némi fenntartással. Tulajdonképpen egy ízlésforma önarcképe tárul elénk, a huszadik század magyar irodalmának sajátos nézőpontból való bemutatása, értékközpontú feltárása, középpontjában Babits Mihállyal, aki nemcsak íróként jelenik meg, hanem mint a nyugatos szellemiség megtestesítője is, ami persze nem csoda, hiszen Sipos Lajos a kritikai kiadás irányítójaként alighanem a legalaposabban ismeri az író életművét, és azzal is tisztában van, hogy kedves írójának erkölcsi elvei mit sem veszítettek időszerűségükből. A költő függetlenségének megfogalmazása például máig hiteles útmutatás az *In Horatium* bevezető soraiban:

*Gyűlöllek, távol légy, alacsony tömeg!
Ne rezzents nyelvet: hadd dalolok soha
nem hallott verseket ma, múzsák
papja, erős fiatal füleknek.*

Az irodalomnak, a versnek ez a fennkölt értelmezése figyelmeztetés lehet mindazok számára, akik leszálnak a hétköznapi kicsinyes beharcaiba, nem belső késztetésből, hanem anyagiak reményében. Azért is igen fontos, hogy Sipos Lajos Babits verseinek értelmezésével is foglalkozik, mert a kritikai kiadás fájdalmas hiánya, hogy kevés az író költészetének feltárása, elemzése, enélkül pedig a többi kötet mintha a levegőben lebegne (kivált a levelezést feltárókra érvényes ez a megállapítás). Babits irodalomfelfogása, morális elszántsága, emelkedettsége érzékelhetően befolyásolja Sipos Lajos irodalomképét, ami természetesen tanulmányai és kritikái előnyére válik. *A mértékletesség dicsérete*, a napjainkban oly jellemző szélsőségektől való tartózkodás, a higgadt, fegyelmezett figyelem, a szemlélődő magatartás ugyanúgy jellemzi, mint Babits bölcselkedő verseit:

*Ne vonzzon annál több, ami kell, s nem ad
gondot sem a bösz tengeri szél, sem a
rossz csillag-állás: a kegyetlen
Arcturus és követője, Haedus,*

*sem a szüret, hogy lesz-e (a jég miatt),
sem gazdaságunk (mert hol a sarj adást
hol sok meleg gátolja, hol sok
víz, hol a csak gonoszat-tevő tél).*

A Babits-versekről elmondottak azt bizonyítják, hogy szerzőjük egyéniségét aligha lehet feltárni alapos ismeretük híján. Szorongásos, szélsőséges kitörésekre is hajló lelkiállapotát igyekezett fegyelmezni leveleiben, de bármily tartózkodóan fogalmazta is költeményeit, egyik-másik sorából felvillan indulata, ami minden komoly lírikus esetében természetes, s

amelynek különféle megnyilatkozásai különböztetik meg őket egymástól. Ez a magatartás valamiképp azokat is jellemzi, akik kimondva-kimondatlanul követői voltak, bár nem valottak magukat tanítványainak. Olyan bélyeg volt, amely meghatározta hovatartozásukat és ízlésüket, jóllehet tusakodtak is ellene. Különösen a második nemzedék némelyik írója érezte Nessus-ingnek ezt a hatást is, bármily közel álltak is eleinte Babitshoz, utóbb látványosan (Németh László), vagy kevésbé élesen (Szabó Lőrinc) fordultak el tőle.

A második nemzedék legjelesebb írói közül Illyés Gyula megingás nélkül tartott ki Babits mellett, ezért is tekintették jogos örökösének a *Magyar Csillag* élén. Szerény terjedelmű, mégis nagyon fontos írás (*Illyés és Babits*) tárgyalja kettejük kapcsolatának alakulását. A Franciaországba menekült Illyésre ott és akkor az új költői törekvések hatottak, társadalomszemléletét pedig Landler Jenővel és Lukács Györggyel történt bécsi találkozása befolyásolta. 1926-ban tért haza, még ekkor sem voltak azonban írói ambíciói. Francia tapasztalatai nyomán az itthoni avantgárd kezdeményezésekhez kapcsolódott, írásaiban érezhető volt a baloldali törekvések iránt táplált rokonszenve. Tehetségére Füst Milán hívta fel Gellért Oszkár figyelmét. (A próféta szerepében megnyilatkozó író később elképzelhető indulattal írt felfedezettjéről *Naplójában*, melynek első kiadásából ezek a részek kimaradtak.) Illyés pályája akkor módosult igazán, amikor a tehetségeket felkaroló Osvát Ernő vette szárnyai alá: állást biztosított számára, recenzióját közölte Duhamel regényéről, 1928-ban, a folyóirat első számában pedig *Szülőföldem* című költeményét közölte, friss hanggal gazdagítva a lap kissé megrekedt költői törekvéseit. Sipos Lajos teljes joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy e tévovázás nem volt igazán drámai, az egész magyar költészet „[...] a megrekedés, az önisméltés, a kifáradt világirodalmi példákhoz való igazodás vagy a megújulás lehetőségével viaskodott”. Ebben az ideálkeresésben Babits számára is egyfajta támpontot adott a népi irodalom, amely iránt egyre komolyabban érdeklődött, amint erre 1932-ben kiadott, az újabb magyar lírát bemutató antológiájának bevezető tanulmánya is jelzést adott.

Illyés versei – részben az avantgárd törekvések ismerete miatt – Erdélyi Józseféi mellett azt bizonyították, hogy a népi ihletettségnek lehetséges egy bonyolultabb, de társadalmi indulatait megőrző megnyilatkozása is. Ezért különös várakozással segítette pályája alakulását Babits Mihály is. Illyés lírájának formálódását meggyőzően jellemzi Sipos Lajos: „Ezekben a költeményekben a kötetlenebb, lazább sorok, a látszólagos komponálási következetlenségek, a szabadvers néhány jellegzetessége lassan eltűnt, s erősödött a szociológiai érdeklődés, teret hódított az elvontság nélküli konkrét világ, a költő áttért a kötöttebb formákra, ötvözte a kassáki (Németh László szerint Füst Milán-i) versvilágot a hagyomány adta klasszikus magyar poézissal: Fazekas-, Csokonai-, Berzsenyi-, Petőfi-, Arany-reminiscenciákkal, a magyar versritmus, a magyar alexandrinus emlékeivel. Hitet tett a költő és a költészet szabadsága, szuverenitása és önként vállalt elkötelezettsége mellett.” Hogyne figyelt volna különös érdeklődéssel a szürrealizmust meghaladó, emlékeiből mégis táplálkozó, a népi lírát új színekkel gazdagító fiatal íróra Babits Mihály, akit különben is nyomasztott a Mórícztól preferált népi tehetségek a *Nyugatban* való olykor kritikátlan megjelenése! Hogyne fordult volna rokonszenvvel a minden környezetben otthonos, figyelmes, alkalmazkodó tehetség – és számára ez volt igazán fontos! – felé. Ahogy mondani szokták: minden készen állt Illyés befogadására. Ráadásul Illyés Babitscal való egyre szorosabbá váló kapcsolata nem befolyásolta világnézetét, melynek legnyilvánvalóbb megnyilatkozása a *Puszták népe* volt, az a mű, mely valóságos hidat kínált a népiek és az urbánusok hadakozásában. Nem véletlen, hogy mindkét tábor a sajátjának tekintette, s kiegyenlítő szerepvállalása azóta sem veszített vonzásából és időszerűségéből. Tudvalévő: Babitsot József Attila ismertette meg Illyéssel, 1928-ban. Milyen furcsa fintora a sorsnak, hogy Illyés épp akkor került egyre közelebb idősebb költőtársához, amikor József Attila egyre inkább elhidegült tőle...

A 20. századi magyar irodalomszemlélet gyakran a politika által is sugallt, vagy éppen kierőszakolt változásainak láttelepe a Babits-recepció alakulása, melynek nem egy szélsőséges példájára is rávilágít Sipos Lajos e kérdéskörrel foglalkozó tanulmányában. Támadások (ezek legszélsőségebb formában a *Magyar Kultúrában* jelentek meg), kételkedésbe foglalt fenntartások (az író mindenkor ellenszenvvel értékelő Lukács György előadásaiban és tanulmányaiban), elnémitás (a Rákosi-korszakban nem jelentek meg könyvei), óvatos újraértékelés (Pándi Pál kezdeményezése), majd mind szélesebb körű elismerése az írónak és bírálatok özöne a Baumgarten-díj osztása kapcsán – ezek a folyamatot változó befogadás és kirekesztés sarokpontjai. A legszélsőségebb elutasítás talán Szálinger Balázs szatirikus költeményében volt olvasható 2002-ben. Ebben Bohuniczky Szefi „sorsának tematizálásával” Babits kurátori tevékenységét denuncialta. (*Én már régen nem bízom Babitsban* a vers címe):

*Én már régen nem bízom Babitsban
runya fajzat mért nem ment kocsisnak
nemimeljen férfit nem hat az rám
vágjak felé hiába vizslat*

*és taszít az arc amit felöltött
lássuk fád gerinces úrnak
kit szárazra fújt a lét de közben
sirdogál és orrlukába túrgat.*

*Egyik reggel föltelefonál és
búgó hangon otthonába hívát
hálóköntösben lépdél föl és le
s halkan közli, megkapom a díjat*

*majd szemembe néz Szefike drága
annyi mindent mondanék magának
s mit mondjak ki szinte földim
tudja mit jelent a földi bánat*

*s szól tekintsek úgy rá mint Aranyra
mert megírta újfent Epilógját
s olvassam föl én ki erre méltó
s hogy meghal s máris nehezen lát*

*s hogy vérrög vagyok az ő szívében
s tudjam minő kegy az hogy élni
én segíthetek most egy eséllyel
melytől nem csak költő lesz de férfi*

*Megtörtént hát újra fölnevettem
S könnyezett a vén pojáca bajsza
Nedves lett de egyre csak keményebb
Drótként vajt barázdát alkaromra.*

[...]

Ha a „kitűnő költő” (Sipos Lajos jellemzése) klapanciáját a Babitsot ért nemtelen támadások közé soroljuk, nem járunk messze a valóságtól. A kitaláció hiteltelensége azonnal felismerhető: Babits „bársonyos hangjáról” már az önképzőkörben döbbenettel szóltak, aki pedig abban a szerencsében részesült, hogy ismerhette Bohuniczky Szefit, az tudja, nem a költő táplált iránta gyengéd érzelmeket, hanem a nagy nemzedék legjelentősebb kritikusai, ám Szefi néni megingathatatlan hűségben élt férjével, Maller Dezsővel, aki az 56-os forradalom idején hunyt el, ruhásszekrénybe temették az Áldás utcai lakásuk kertjében, s ideiglenes sírját Halmay Paszkál ferences atya szentelte be. Szefi néni süteményeket sütött, hogy megélhessenek, s szét is osztott jó néhányat, jólelkű, adakozó természet volt, méltánytalan tiszta emlékét így bemocskolni.

Sokkal tanulságosabb az író recepciójának legfontosabb dokumentumait számba venni, hiszen ezek Sipos Lajos írásainak előzményei, olykor ösztönzői. Kiemelkedő szerepe volt Rába György két remek könyvének. Az egyikben 1920-ig tekintette át az író liráját, máig érvényes verselemzésekkel gazdagítva pályaképét, a másikban egy nagyobbra tervezett monográfia előképeként teljes tömör pályarajzát készítette el. A másik ugyancsak nagyon fontos mű Nemes Nagy Ágnesé, aki a „hegyi költőről” írt remek megfigyeléseket tartalmazó, a műfaj példájául szolgáló esszét, bizonyítva, hogy a „Babits után” (az *Újhold* hitvallását írta ezzel a címmel Lengyel Balázs) nem azt jelenti, hogy „Babitstól függetlenül”, sőt...

A *Nyugat* történetének egyik legérdekesebb fejezete a rövid Móricz–Babits korszaka. Két teljesen eltérő alkat és ízlés harca (Sipos Lajos a gátlásos, szorongó Babitscal a jovialis, alapján véve derűs Móriczot állítja szembe. Ami Babitsot illeti, talán nem illetlenség azt állítani, hogy hisztérikus alkat volt, elég csak az őszirózsás forradalom idején tanúsított magatartását idéznünk, ám ezekben az években Móricz homlokán is sokasodtak a ráncok, el kellett tartania színészni felesége tetemes rokonságát, és házaselete sem volt olyan fényes, amilyennek remélte.) Hogy Móricz megújító kísérlete indokolt volt, nem kétséges. Nem számolt azonban a folyóirat polgári ízlésvilágával, hagyományával, így kísérlete kudarcot vallott. Ennek egyik okozója, az átütő tehetségek hiánya általában is jellemezte a lap 30-as évek kezdeti színvonalát, amely azonban hamarosan pozitív irányba változott, hiszen a *Napkelet* körében nevelkedett esszéírók befogadása a színvonal emelkedésével járt, s lassan felnőtt az eleinte sokat támadott harmadik nemzedék is, melynek legtöbb írója ugyancsak Babitsot tekintette mércéjének és útjelzőjének az irodalomban, ő pedig csatlakoztatlan érzékkel fedezte fel a pályakezdő Weöres Sándor és Jékely Zoltán kiemelkedő tehetségét (ezt bizonyítja Halász Gábor a nemzedék íróit ostromozó tanulmányához fűzött lábjegyzete, melyben e két írókat kiemelte „a bíráló hatálya alól”).

Külön érdemes méltatni Sipos Lajos Cs. *Szabó László kisepikai formáiról* szóló, sajnos rövid méltatását. Figyelmet érdemel keletkezése dátuma (1984) okán, hiszen e kiváló esszéíró műveivel épp csak akkor kezdett újra ismerkedni az érdeklődő olvasó, rádöbbenve stílusa megejtő szépségére és világosságára. Nélküle csonka a második nemzedékről kialakított képünk, hiszen a *Nyugat* állandó írója volt, egyfajta klasszikus ideál legmagasabb szintű képviselője.

El lehet gondolkodni, mi a magyarázata, hogy érdeménél jóval kevesebb figyelem irányul működésére, s nem kiváló irodalmi tanulmányait, képzőművészettel foglalkozó írásait és elbeszéléseit méltányolja hálátlan utókora, hanem az emigráns magyar irodalomban kifejtett óriási áldozatokkal járó szervezői tevékenységét. Némi szégyenérzettel vallhatjuk meg: nem „útítársai” lettünk a szépíró Cs. Szabó Lászlónak, inkább elfelejtői (bár találébb az eltékozlói szó). Sipos Lajos rövid méltatása nemcsak figyelemfelhívó, hanem lelkiismeret-vizsgálatra is késztet. Érdemes a róla szóló méltatás írójával együtt újra felidézni a pontos és szigorúan ítélkező Németh László Cs. Szabóról írt jellemzé-

sének találó és hiteles megfigyelését: Illyés Gyulával egyetemben „ők ketten írták az utolsó két évszázadban magyarul a legszebb »ápolts és mégis élő prózát«”.

Nem méltatnám részletesebben A prózaíró Babits ciklusba foglalt tanulmányokat, hiszen a kritikai kiadás sajtó alá rendezői továbbfejlesztették a szerző útmutató meglátásait. Babits prózájának elemzésekor aligha a dühödten elfogult Szabó Dezső indulatos értékelését tekinthetjük hitelesnek, ugyanakkor sokan kétkedéssel fogadták és fogadják ma is regényeit, elbeszéléseit, holott a *Kártyavárban* például pontosan jellemezte a máig jellemző magyar betegséget, a lopást és megvesztegetést, nem is csoda, hogy belecsömörlött írásába. Jogosan terjedelmes méltatást olvashatunk a *Timár Virgil fiáról*, az író talán legösszefogottabb regényéről. Ebben az írásában Sipos Lajos nemcsak tudósként jeleskedik, hanem szinte vezérfonalat kínál a művel foglalkozó magyartanárok számára. Mindenképp el kell mondanunk, hogy tevékenysége középpontjában sokáig az irodalom tanításának modern megvalósítására szolgáló tanári lehetőségek felmutatása állt (ha az általa képviselt elvek győztek volna, talán ma többen olvasnának, s nem tekintenék elméleti tornának egy-egy mű befogadását és értékelését), s e tevékenysége során szerencsésen hozta egyensúlyba a tudást és az élményt. (Ez utóbbi napjaink irodalomértelmezéséből eltűnően van.)

Tanulmányosak, találóak az *Írások írókról* ciklus kritikái. Elgondolkodtató kérdésekkel szembesít a *Karinthy Frigyes – kortársairól* szóló elemzés. Az *Így írtok ti* szerzője bizonyára többet használt a *Nyugat* írói elfogadásának, mint bármelyik róluk írt méltatás. Az *Írások írókról* több megfigyelése nagyobb igényvel készült (és kevesebb figyelmet kapott). Ezek az apróbb-nagyobb bírálatok valóban alaposabb bepillantást engednek szerzőjük ízlésébe, irodalomfelfogásába. Kitűnő megfigyeléseit, szellemes kijelentéseit vajon elég komolyan vették kortársai, akik sokkal inkább az irodalmi paródiák szerzőjét látták benne? Nehéz ezt több mint egy évszázad távlatából megítélni, annyit tudok biztosan, hogy Sík Sándorról szóló bevezető sorai élete végéig sajgó sebet ütöttek a költőn. Érdemes szembenézni azzal a kérdéssel, vajon miért nem bírálta e kötetében sem Adyt, sem Babitsot. „Lehet, hogy nem akarta bekapcsolni őket a magyar irodalmi műveltségbe való polémiaiba, mert vitathatatlanul tekintette helyzetüket? Lehet, hogy Kosztolányit többre tartotta náluk?” – fogalmaz Sipos Lajos. Mindenképp igennel válaszolnék második kérdésére...

Kicsit kívül esik Sipos Lajos ízlésvilágán Czóbel Minka, aki amolyan magának való életet élt, nem tartozott semmilyen csoportosuláshoz. „Élte a kastélyban és a kastélykertben a maga életét”, egyre magányosabban, színes álmvilágban. A róla szóló kisesszé zárlatában kiváló érzéssel választotta ki a szerző a költőnő életének, gondolatvilágának summáját:

Nincs közöm e földhöz [....]
Éltem? nem éltem-e – mi is ez az élet,
Mely észrevétlenül álmok közé téved?
Színes volt az álom – beletisztult képe
a nagy véghetetlen, örök fehérségbe.

(Új Héloïse)

Mennyire más volt az örökké izgatottan jelen lévő Kaffka Margit! (Róla három tételben olvashatunk.) A mindenkor epés Szabó Dezső jellemezte remekül személyiségét, életművének leggazdagabb elemzését, a kor irodalmára is kitekintő méltatását Bodnár Györgynek köszönhetjük, aki egész életét az írónőnek (és Juhász Ferencnek) szentelte. Monográfiája összefoglalása Kaffka Margit életének, egyéniségének, műveinek, melyek közül, érthető módon, kiemelten foglalkozott regényeivel. Sipos rövid eszmefuttatásaiból is pontosan érzékelhető idősebb pályatársa iránt érzett megbecsülése és szeretete. Ezekre az érzésekre Bodnár György nemcsak műveivel, hanem színes egyéniségével és ifjabb

kutatók iránt tanúsított nyitottságával sokszorosan rászolgált. Bizonyos mértékig neki is része volt az Irodalomtudományi Intézet modern törekvéseket befogadó, s ezzel a marxista irodalomszemlélet egyeduralmát kikezdő működésének kialakításában és védelmében. Az irodalom függetlenségének ideálja Sipos Lajos számára is meghatározó, ezért is írt monográfiát Berda Józsefről, aki sosem hajlongott politikai hatalmasságok előtt, inkább magányosan, szeretetre szomjasan ödöngött a világban. A róla írt kritikában, amelyben monográfiája néhány fontos gondolatát is előlegezte a szerző, joggal és szerencsésen idézte a költő 1929-ben írt *Önarcképét*:

*Idegen ő
és mégis ismerős,
ödöng a város
uccáin, keres valakit,
Valakit, aki szereti őt, de
senkit sem talál csak
töprengő önmagát, – s most fél,
nagyon fél szegény,
apját-anyját elvesztette
és azóta
fakadt mosollyal bolyong a világban...*

Nem mellékes mozzanat Sipos Lajos Berdához fordulásában, hogy vonzódik az elfeledett értékek iránt (sajnos a vagabund költő is ezek számát szaporítja, és még inkább sajnálatos, hogy nála talán jelentősebbekkel együtt szorítják a 20. század magyar irodalmának margójára), másrészt igazi lokálpatriótaként törekszik Újpest kulturális kincseinek feltárására.

Az irodalmi irányzatok, áramlatok, gyakran egyes korosztályok is egy-egy folyóirat körül találnak otthonukra. Minél kevesebb folyóirat jelenik meg, annál belterjesebb az irodalom. Ha a 20. század legfontosabb folyóiratait vesszük számba, s a modern magyar irodalom legjelentősebb orgánumait keressük, a *Nyugat* mellett is nyilván találunk olyanokat, amelyek mecénásaik és szerkesztőik szellemében válaszokat kerestek a kor fontos művészeti kérdéseire. A Sipos Lajos által joggal méltatott *Magyar Szemle* szélesebb körben merített a korjelenségekből, a kultúra mellett a történelem és a gazdaság kérdéseit is mértékadó tanulmányokban világította meg, abban a nemes konzervatív szellemben, amelyet Szekfű Gyula képviselt történeti íróként. A másik jelentős folyóirat, a *Napkelet* kivált azokban az években lett „a *Nyugat* előszobája”, amikor Kállay Miklós gondozta. Ízléséről, szerepéről jó néhány magyar és világirodalmi tanulmánya ismeretében írtam (azóta megtudhattam egyik kedves tanítványom jóvoltából, hogy elhallgattatása után Balatonfüreden élt, az ottani temetőben nyugszik). Irodalomérzéke, a tehetségek iránt tanúsított nyitottsága Osvát Ernőre emlékeztet, az a különbség közöttük, hogy a *Nyugat* irányítójával ellentétben gazdag életművet hagyott hátra, amelyből érdemes volna alapos válogatást kiadni. Míg a *Napkelet* alapítója, első főszerkesztője, Tormay Cécile politikai vonzalmait követte műveiben (s ezeknek rendelte alá a folyóiratot is), Kállay számára az irodalmi minőség lett a meghatározó, s ez tette igazán jelentőssé a folyóiratot. (Mint ahogy Kállay tanulmányértékű szemléi emelték a katolikus napilapok irodalmi mellékleteit is. A *Nemzeti Újság*ban közölt írásai is felfedezésre érdemesek.)

Sipos Lajos itt közölt tanulmányai, az íróról megjelent könyve és szövegkiadásai ugyancsak bizonyítják, mennyire jelentős benyomásokat adott számára Tamási Áron. Az Irodalomtörténeti Társaság vezetőjeként is sokat tett emléke méltó megőrzéséért (igaz, nem csak az övéért, hiszen az volt a célja, hogy mindenütt eleven legyen a helyi és orszá-

gos irodalom értékeinek megbecsülése és kultusza). Itt közölt írásai, másokkal egyetemben, egy-egy későbbi monográfia vagy nagyobb terjedelmű tanulmányának előkészítői.

A *Nyugat* harmadik nemzedékének költői közül teljes joggal a tüneményes Weöres Sándor áll szerzőnk szívéhez legközelebb. Talán nem merészség föltételeznünk, hogy szívesen szánt volna könyvet is neki, ha nem tárta volna föl világát Kenyeres Zoltán, akitől az író legteljesebb, leghitelesebb jellemzését kaptuk. Sipos Lajos hát Kenyeres monográfiájáról írt alapos méltatást. Weöres valóban kimeríthetetlen kincsesbánya, hiszen amint önmagáról írta: „az emberfölötti szféra felé fordulva élt”, ami lehetővé tette, hogy olyan összefüggéseket ábrázoljon, amelyek előttünk rejtve maradtak. A legmodernebb fizikai felfedezésekhez nem tudok hozzászólni, kedves barátom, Beleznay Ferenc jóvoltából van homályos sejtelmem a fekete energiáról, a világegyetem eddig nem is sejtett tágulásáról, és a fekete lyukról, amelyben a fény elgömbül az energia hatalmas erőssége miatt. Úgy képezem, Weöres volt az a költő, aki ezt a fényt megpróbálta kiegyenesíteni, s már kora ifjúságában a transzcendens távlatok felé fordult, mint azok a csillagászati berendezések, amelyek a légkör zavaró tényezőit kikapcsolva tájékoztatnak a világegyetemben játszódó jelenségekről. A filozófia-esztétika szakra átiratkozott költő szokatlan és egyedi látásmódját teljesen szokatlan szemléletű és formájú disszertációja is jelezte. Bizonyára meglepte *A filozófia történetét* író Halasy-Nagy Józsefet, aki felismerte a szokatlan úton járó tehetséget, és elfogadta disszertációját.

Az *autobiografikus emlékezet határai* című ciklusban örvendező meglepetést szerez a *Pályám emlékezetéről*, Kazinczy művéről írt elemzése, mely egyben pompás nyitánya a tanulmányoknak. Az szinte természetes, hogy a *Nyugat* és Babits életművének kutatója Gyergyai Alberttel is foglalkozik. Gyergyai fontos szereplője volt a folyóiratnak, az újabb francia irodalmat értő figyelemmel követte, és rendszeresen beszámolt élményeiről (könyve ma is tanulságos, élvezetes olvasmány). A másik francia vonzalmú tudós, Eckhardt Sándor nem annyira esszéstílusával hatott, ő igazi tudós, remek tanár volt, Gyergyai vele ellentétben finomságával és eleganciával szerzett hódolókat a francia kultúrának, fordítóként pedig kivételes érdemei vannak például Proust-tolmácsolásával. Önéletírásai sorozatában – amint Sipos Lajos találóan írja – „[...] visszatérve a pályakezdés szépírói ambíciójához, most egy lendületben azonos írói szándékkal, önkéntelenül is homogén poétikai gondolkodással teremt újjá a megélt életéhez hasonló életet, középpontba helyezve a sorsát és személyiségét, az emberi sorsot és a személyiséget befolyásoló momentumokat, a retrospekciót megszakítva a megírás idején születő reflexiókkal, az emlékezésben akaratlanul is felbukkanó analógiákkal, kedves szerzőitől: Flaubert-től, Prousttól, Dosztojevszkijtől és másoktól való párhuzamokkal”. Az önéletírás végül – az utolsó részét gondozó Szávai János jóvoltából – trilógiává kerekedett. Az irodalomértő számára a különböző nézőpontok alapján írt önéletrajz mellett különösen érdekesek azok a lapok, amelyeken Lukács György húga családjában töltött nevelői éveit idézi vissza, s Thomas Mannról, Riedl Frigyesről és Horváth Jánosról rajzol beleérző képet. Szemérmesen rejtegetett költői tehetségének és vonzalmának megnyilvánulásairól is hiteles megfigyeléseket ír Sipos Lajos: „Ezeket az írásokat egyetlen dolog kapcsolja össze. A mondatalkotás módja. Gyergyai Albert munkáit ugyanis, még a Világirodalmi lexikonban megjelent szócikkeit is, a körmondatos szerkesztés jellemzi. Nem klasszikus vagy barokk, vagy romantikus vagy szecessziós körmondatok ezek, hanem olyan nyelvi egységek, melyeknek logikai és ritmikus ívük van. Ennek az ívnek a felépítésében jól elkülöníthetők az alakzatok: az ismétlés, az ellentét, a párhuzam, az aszindeton, a poliszindeton, az izókolon és a halmazás.”

Ez az egyetlen megfigyelés is hitelesen jellemzi Sipos Lajos módszerét, a pontosságot, a felfedező örömet és fogékonyságát, amely nemcsak a tudós és a műbíró, hanem a tanárnak is az ifjúság lázas élményét kínálja. Egységes, szép kötet, érdemes követnünk szerzőjét felfedező útjain. (Savaria University Press. Szombathely – 2016)

Egy főszerkesztő emlékezete

Emlékezés a 80 éve született Hatvani Dánielre

Fekete csillag

*Örvény örvényt hív elő
hangjára vad zuhatagnak:
porladozó félelmeimnél
a sziklák hatalmasabbak.*

*Mennykő gördül, már nem lehet
bélelt odúba visszatérnem.
Fölöttem hullám csap össze
s így ébren vagyok, ébren.*

*Minden szó véres áldozat -
felmutassam melyik istennek?
Kárhozat lobban, szívemben
fekete csillag reszket.*

Hatvani Dánielt még gimnazista koromban, úgy 1969 táján ismertem meg. Csongrádi gimnazista voltam, az akkortájt induló *Forrás* folyóiratnak lelkes olvasója és pályakezdő író.

Csongrádról elküldtem verseimet a *Forrás*nak, nem közöltek, de bátorítottak, és ezért elhatároztam, hogy személyesen is ellátogatok a szerkesztőségbe, Kecskemétre.

Még a régi kecskemétiiek közül sem sokan tudják: a *Forrás* első szerkesztősége az úgynevezett Ókollégium legfelső szintjén volt. Patinás épületbe léptem be, évszázadok léptei által koptatott falépcsőkön lépdeltem fel, olyan lépcsőn, amelyet egykor Jókai Mór is koptatott.

Nem születik az ember főszerkesztőnek, Hatvani Dániel is a folyóirat segéd-szerkesztője volt akkor, és a helyi megyei lap újságírója.

Varga Mihály, az akkori főszerkesztő, az alapító főszerkesztő fogadott, és érkezésemre telefonon riasztotta Hatvani Danit, hogy jöjjön be a szerkesztőségbe.

Mindkettőjünkkel akkor találkoztam először. Később, épp negyven éve, 1976-ban az akkor már főszerkesztő Hatvani Dániel hívására kerültem magam is szerkesztőnek a *Forrás* szerkesztőségébe.

Bibó István, a neves társadalomtudós mondotta, hogy azt írják a fejfájára: élt 1945-től 1948-ig. Vagyis amikor a háború után a demokrácia kivirágzott, és még virágzott Magyarországon.

Ennek párhuzamaként Hatvani Dani fejfájára azt írhatnánk: élt 1974-től 1988-ig. Amikor a *Forrás* főszerkesztője volt. Az ő főszerkesztése alatt működésé-

Elhangzott Tiszaderzsén, Hatvani Dániel posztumusz díszpolgárrá avatása alkalmából.

ben konszolidálódott a lap, lett megbízhatóan az ország egyik legjobb folyóirata, a szociográfia fellelője és az éledező írói ellenállás műhelye.

Költői tehetsége is ekkor bontakozott ki.

Beszédes című kötete a *Kalózlófogó*. Az volt ő, kalóz, bár óvatos duhaj a szocializmus széljárása alatt, a Kádár-rendszer tengervízén.

A rendszerváltás táján vált meg a *Forrástól*, és utána már sem a társadalomban, sem a magánéletben, sem a közéletben nem találta meg igazán a helyét.

Éveket magányosan élt, és azt hiszem, magányosan halt meg.

Köszönet Tiszaderzsnek, felnevelő szülőföldjének, hogy 80. születésnapja idején közösségébe visszafogadta ezt a közösségre vágyó, ezt a kiváló, közösségi embert.

Pintér Lajos

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

NYOMDA KFT. KECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelentetését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Alap